

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЛАВРОВ Вячеслав Вячеславович

УДК 347.91

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПЕРЕГЛЯД СУДОВИХ РІШЕНЬ ЗА НОВОВІЯВЛЕНИМИ
АБО ВИКЛЮЧНИМИ ОБСТАВИНАМИ У ЦИВІЛЬНОМУ
СУДОЧИНСТВІ**

081 “Право”

08 “Право”

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Лавров В.В.

Науковий керівник:
Комаров Вячеслав Васильович,
кандидат юридичних наук, професор

Харків – 2023

АНОТАЦІЯ

Лавров В. В. Перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами у цивільному судочинстві. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» з галузі знань 08 «Право» – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. Харків. 2023.

Дисертаційна робота присвячена комплексному дослідженню перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами у цивільному судочинстві як екстраординарному і позаінстанційному виду перегляду судових рішень, що набрали законної сили, у контексті міжнародних стандартів права на справедливий судовий розгляд, закріплених у п. 1 ст. 6 ЄКПЛ і практиці ЄСПЛ.

У роботі надано доктринальну модель теоретичної конструкції перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами у цивільному судочинстві, який за своєю сутністю у структурно-функціональному вимірі характеризується як самостійне провадження цивільного судочинства.

Визначено як важливий аспект реалізації основоположного принципу верховенства права, що перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами пов'язаний із необхідністю дотримання балансу між правовою визначеністю, зокрема такою її складовою, як остаточність судових рішень *res judicata*, і правом особи на доступ до суду у процедурах перегляду судових рішень з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів осіб без надмірного формалізму та процесуального пуризму.

Виходячи з природи перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами виокремлено дві його функції: а) загальну, яка полягає у забезпеченні реального, а не ілюзорного судового захисту із дотриманням міжнародних стандартів цивільного судочинства у ситуаціях, коли наявні істотні порушення під час первісного розгляду справи, які унеможливають залишення за судовим рішенням статусу *res judicata*; б) субсидіарну, яка полягає у виконанні міжнародних зобов'язань, які взяла на себе Україна у світлі необхідності

забезпечення *restitution in integrum* у випадках, коли держава допустила порушення конвенційних прав і на національному рівні необхідне вжиття заходів індивідуального характеру.

Обґрунтовано, що гарантії права на справедливий судовий розгляд поширюються на провадження у справі за нововиявленими або виключними обставинами тією мірою, якою це не суперечить самій суті цього виду перегляду, тому мінімальні гарантії п. 1 ст. 6 ЄКПЛ мають застосовуватися, однак із допустимими легітимними обмеженнями таких гарантій.

Виокремлено три доктринальні моделі провадження за нововиявленими або виключними обставинами: а) консолідовану; б) послідовну та в) дискреційну. Доведено, що на сучасному етапі найбільш доцільним з точки зору вимог права на справедливий судовий розгляд, а також реалізації судового кейс-менеджменту, є закріплення саме дискреційної моделі.

Доведено доцільність розрізнення судової помилки в об'єктивному та суб'єктивному значенні, на підставі чого зроблено висновок, що перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами не пов'язаний із виправленням судових помилок у суб'єктивному значенні у первісному рішенні, адже предметом судової діяльності у цьому випадку є встановлення наявності або відсутності нововиявлених обставин і подальший перегляд судового рішення повністю або частково з урахуванням цих обставин, натомість перегляд судових рішень за виключними обставинами спрямований на виправлення судової помилки у суб'єктивному значенні, екстраординарний характер якої пов'язаний із необхідністю поновлення *restitution in integrum* для заявника в особливій процедурі перегляду навіть через тривалі проміжки часу.

Визначено як субсидіарний, характер перегляду судових рішень з підстави, передбаченої п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК, стосовно конвенційного механізму захисту прав, з огляду на що такий перегляд є можливим не у всіх без винятку випадках визнання ЄКПЛ порушення Україною міжнародних зобов'язань, а лише у тих, які вимагають вжиття заходів індивідуального характеру, не пов'язаних із присудженням справедливої сатисфакції, для відновлення *restitutio in integrum*.

Запропоновано виокремлювати п'ять рівнів правового регулювання порядку розгляду справи при перегляді судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, а саме: а) загальні правила цивільного судочинства; б) правила спрощеного позовного провадження; в) правила суду тієї інстанції, в якому переглядається справа (суду першої, апеляційної чи касаційної інстанції); г) загальні правила перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами; д) спеціальні правила перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, закріплені для такої підстави, як визнання міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань (п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК).

Виокремлено універсальну (п. 1 ч. 2 ст. 423 ЦПК) та спеціальні підстави перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами (пп. 2-3 ч. 2 ст. 423 ЦПК). На основі цього виділено систему універсальних ознак нововиявлених обставин, що притаманні усім видам нововиявлених обставин (такі обставини є юридичними фактами, з якими пов'язується виникнення, зміна чи припинення правовідносин; вони існували на момент розгляду справи судом; вони не були і не могли бути відомими заявникові під час первісного розгляду справи судом, і заявник не міг послатися на такі обставини на попередніх етапах провадження у справі; вони не були і не могли бути взяті судом до уваги при первісному розгляді справи; вони мають істотне значення для справи і можуть призвести до іншого результату судового розгляду; вони мають тісний зв'язок із предметом доказування у справі), та спеціальних ознак, що притаманні спеціальним нововиявленим обставинам.

Запропоновано під виключними обставинами розуміти юридичні факти, які визначені цивільним процесуальним законодавством як підстави для перегляду судових рішень *res judicata*, які мають істотне значення для вирішення справи і підтверджені визначеними в законі актами (рішенням КСУ, рішенням ЄСПЛ, вироком суду), ухваленими після набрання законної сили первісним судовим рішенням, з якими закон пов'язує необхідність екстраординарного виду перегляду з метою перевірки законності первісного судового рішення.

Надано характеристику умовам реалізації права на перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами з точки зору суб'єктів та об'єктів перегляду, строків такого перегляду, а також порядку його реалізації.

З точки зору структурно-функціональної характеристики перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами розглянуто як: а) самостійний правозастосовний цикл; б) самостійне провадження цивільного судочинства, що за дискреційної моделі складається із трьох основних стадій, якими є: а) відкриття провадження за нововиявленими або виключними обставинами; б) підготовка справи до розгляду; в) розгляд заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами та ухвалення рішення, що включає: і) встановлення наявності або відсутності нововиявлених або виключних обставин; іі) повторний розгляд справи в межах таких обставин.

Обґрунтовано окремі законодавчі зміни, спрямовані на удосконалення правового регулювання перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами у цивільному судочинстві, зокрема розширення кола суб'єктів перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, встановлення меж зазначеного виду перегляду, удосконалення регулювання преклюзивних строків для підстави, передбаченої п. 2 ч. 2 ст. 423 ЦПК тощо.

Сформульовані висновки та практичні рекомендації, які містить дисертація, можуть бути використані у науково-дослідній сфері (для вдосконалення розвитку сучасного стану доктрини цивільного процесуального права, а саме для подальшої розробки проблем системи перегляду судових рішень у цивільному судочинстві загалом та перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами зокрема у світлі міжнародних стандартів права на справедливий судовий розгляд), у правотворчій діяльності (для вдосконалення законодавчого регулювання процесуальної форми провадження за нововиявленими або виключними обставинами у чинному ЦПК), у правозастосовній діяльності (для вдосконалення судової практики під час перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами), а також у навчально-методичній

роботі (при викладанні та підготовці підручників, навчально-методичних посібників та методичних рекомендацій з навчальних дисциплін “Цивільний процес”, “Перегляд судових рішень у цивільному судочинстві”, “Право на справедливий судовий розгляд в цивільних справах”).

Ключові слова: перегляд за нововиявленими або виключними обставинами; нововиявлені обставини; виключні обставини; перегляд судових рішень; цивільне судочинство; цивільний процес; право на справедливий судовий розгляд; Європейська конвенція з прав людини; Європейський суд з прав людини; екстраординарний перегляд; Конституційний Суд України; судовий кейс-менеджмент.

SUMMARY

Lavrov V. V. Review of court judgements on newly discovered or exceptional circumstances in civil procedure.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 "Law", field of knowledge 08 "Law" - Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine. Kharkiv. 2023.

The dissertation is devoted to a comprehensive study of the review of court decisions on newly discovered or exceptional circumstances in civil procedure as an extraordinary and extra-institutional type of review of court judgements that have entered into force in the context of international standards of the right to a fair trial, enshrined in paragraph 1 of Article 6 of the ECHR and the case law of the ECtHR.

The research provides a doctrinal model of the theoretical structure of court judgment review due to newly discovered or exceptional circumstances in civil procedure, which is characterized by its essence in the structural and functional dimension as an independent civil procedure.

The author identifies as an important aspect of the implementation of the fundamental principle of the rule of law that review of court decisions on newly discovered or exceptional circumstances is associated with the need to strike a balance between legal certainty, in particular, such a component thereof as the finality of res

judicata judgments, and the right of a person to access to court in the procedures for review of court decisions with a view to effectively protecting the rights, freedoms and interests of individuals without excessive formalism and procedural purism.

Based on the nature of the review of court judgements on newly discovered or exceptional circumstances, two functions are distinguished: a) general, which is to ensure real, not illusory, judicial protection in compliance with international standards of civil procedure in situations where there are significant violations during the initial trial which make it impossible to retain the res judicata status of a court judgment; b) subsidiary, which is to fulfill the international obligations assumed by Ukraine in light of the need to ensure restitutio in integrum in cases where the State has violated conventional rights and individual measures are required at the national level.

It is substantiated that the guarantees of the right to a fair trial apply to the analyzed proceedings to the extent that this does not contradict the very essence of these types of review, therefore, the minimum guarantees of Article 6(1) ECHR should apply to the proceedings for the review on newly discovered or exceptional circumstances, but with appropriate legitimate limitations of such guarantees.

The author distinguishes three doctrinal models of proceedings for the review on newly discovered or exceptional circumstances: a) consolidated; b) sequential; and c) discretionary. It is proved that at the present stage, the most appropriate model is the discretionary model, given the requirements of the right to a fair trial and the trends in the furthering judicial case management.

The author proves the expediency of distinguishing between a judicial error in the objective and subjective sense, and on this basis the author concludes that review of court decisions based on newly discovered circumstances is not related to the correction of judicial errors in the subjective sense, since the object of judicial activity in this case is to establish the presence or absence of newly discovered circumstances and review a court decision in whole or in part taking into account these circumstances, while review of court decisions under exceptional circumstances is aimed at correcting a miscarriage of justice in a subjective sense, the extraordinary nature of which is associated with the need to

provide *restitutio in integrum* for the applicant in a special review procedure even after long periods of time.

The author defines the nature of court judgment review on the grounds provided for in paragraph 2 of Part 3 of Article 423 of the Civil Procedural Code (CPC) with regard to the Convention mechanism for the protection of rights as subsidiary, given that such review is not possible in all cases without exception when the ECHR recognizes Ukraine's violation of international obligations, but only in those which require individual measures not related to the award of just satisfaction to provide *restitutio in integrum*.

It is proposed to distinguish five levels of legal regulation of the case consideration procedure when reviewing court decisions based on newly discovered or exceptional circumstances, namely a) general rules of civil proceedings; b) rules of simplified action proceedings; c) rules of the court of the instance in which the case is reviewed (court of first instance, court of appeal or cassation); d) general rules for review of court decisions on newly discovered or exceptional circumstances; e) special rules for review of court decisions on newly discovered or exceptional circumstances, which address particular grounds, such as finding by international judicial institution of a violation of international obligations by Ukraine (para. 2 of Part 3 of Article 423 of the CPC).

The author distinguishes between the universal (para. 1, part 2, Art. 423(2) of the Code of Civil Procedure) and special grounds for reviewing court decisions based on newly discovered circumstances (para. 2-3, part 2, Art. 423(2) of the Code of Civil Procedure). On this basis, the author identifies a system of universal features of newly discovered circumstances which are inherent in all types of newly discovered circumstances (such circumstances are legal facts which are associated with the emergence, change or termination of legal relations; they existed at the time of the court hearing; they were not and could not have been known to the applicant during the initial court hearing, and the applicant could not have referred to such circumstances at the previous stages of the proceedings; they were not and could not have been taken into account by the court during the initial consideration of the case; they are essential to the case and may lead to a different outcome of the trial; they have a close connection with

the subject of proof in the case), and special features inherent in particular newly discovered circumstances.

The author proposes that exceptional circumstances are understood as legal facts which are defined by civil procedural law as grounds for review of *res judicata* court decisions which are essential for the resolution of a case and are confirmed by acts specified in law (decisions of the Constitutional Court of Ukraine, ECHR decisions, court judgments) adopted after the entry into force of the original court decision, and with which the law links the need for an extraordinary type of review with a view to verifying the legality of the original court decision.

The author characterizes the conditions for exercising the right to review court decisions based on newly discovered or exceptional circumstances in terms of subjects and objects of review, the time limits for such review, and the procedure for its implementation.

In terms of structural and functional characteristics, the review of court decisions due to newly discovered or exceptional circumstances is considered as: 1) an independent law enforcement cycle; 2) independent civil proceedings, which, according to the discretionary model, consists of three main stages, namely: a) opening of proceedings; b) preparation of the case for consideration; c) consideration of an application for review of a court decision on newly discovered or exceptional circumstances and delivering a decision which includes: i) establishing the presence or absence of newly discovered or exceptional circumstances; ii) reconsideration of the case within the framework of such circumstances.

The author substantiates certain legislative changes aimed at improving the legal regulation of review of court decisions on newly discovered or exceptional circumstances in civil proceedings, in particular, expanding the circle of subjects of review of court decisions on newly discovered or exceptional circumstances, establishing the limits of this type of review, improving the regulation of preclusive periods for the grounds provided for in paragraph 2 of Part 2 of Article 423 of the Code of Civil Procedure, etc.

The conclusions and practical recommendations contained in the dissertation can be used in further research (to improve the development of the current state of the doctrine

of civil procedure law, namely, for further elaboration of the problems of the system of review of court decisions in civil proceedings in general and review of court decisions on newly discovered or exceptional circumstances in particular in the light of international standards of the right to a fair trial), in lawmaking (to improve the legislative regulation of the procedure of review of court decisions in civil proceedings).

Keywords: review on newly discovered or exceptional circumstances; newly discovered circumstances; exceptional circumstances; review of court decisions; civil proceedings; civil procedure; right to a fair trial; European Convention on Human Rights; European Court of Human Rights; extraordinary review; Constitutional Court of Ukraine; judicial case management.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Лавров В. В. Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами у контексті права на справедливий судовий розгляд цивільних справ. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 6. С. 39-43.
2. Лавров В.В. Перегляд судових рішень за виключними обставинами з підстав встановлення міжнародною судовою установою порушення Україною міжнародних зобов'язань та право на справедливий судовий розгляд. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 72-75
3. Лавров В.В. Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами в цивільному судочинстві у практиці Верховного Суду. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2022. Том 1(73). С. 86-91.

Наукові праці, які засвідчують апробацію результатів дисертації:

1. Лавров В. В. Особливості тлумачення поняття “нововиявлені обставини” у контексті п. 1 ст. 6 ЄКПЛ. *Матеріали XXIV науково-практичної конференції «Теорія та практика сучасної юриспруденції»* (м. Харків, 30 травня. 2020 р.). Харків, 2020. С. 453-455
2. Лавров В.В. Забезпечення гарантій п. 1 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини щодо суду, встановленого законом, при перегляді судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами. *Матеріали круглого столу, присвяченого 19-й річниці Європейського дня цивільного правосуддя: збірник тез доповідей та повідомлень* (м. Харків, 25 жовтня 2022 р.) / за заг. ред. проф. К.В. Гусарова. Харків: НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2022. С. 108-111.
3. Лавров В.В. Проблемні аспекти перегляду судових рішень за нововиявленими та виключними обставинами у цивільному судочинстві. *II Міжнародна наукова конференція “Міжгалузеві диспути: динаміка та розвиток сучасних наукових досліджень”* (м. Рівне, 9 вересня 2022 р.) Вінниця: Європейська наукова платформа, 2022. С. 29-31.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДСТАВИ ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ ЗА НОВОВІЯВЛЕНИМИ АБО ВИКЛЮЧНИМИ ОБСТАВИНАМИ ТА ЙОГО МІСЦЕ В СИСТЕМІ ПЕРЕГЛЯДІВ СУДОВИХ РІШЕНЬ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ	15
1.1 Еволюція національної моделі перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинам	15
1.2 Перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами в контексті міжнародних стандартів права на справедливий судовий розгляд (п. 1 ст. 6 ЄКПЛ)	30
1.3 Природа та сутнісна характеристика перегляду рішень за нововиявленими або виключними обставинами	47
1.4 Провадження за нововиявленими або виключними обставинами: іноземний досвід законодавчого регулювання	76
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	93
РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ ЗА НОВОВІЯВЛЕНИМИ АБО ВИКЛЮЧНИМИ ОБСТАВИНАМИ	97
2.1 Підстави перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами	97
2.2 Підстави перегляду судових рішень за виключними обставинами	123
2.3 Право на звернення до суду із заявою про перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами	154
2.4 Процесуальний порядок провадження за нововиявленими або виключними обставинами	169
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	189
ВИСНОВКИ	194
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	204
ДОДАТОК	230

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Конституція України закріпила право кожного на судовий захист, яке має здійснюватися з дотриманням принципу верховенства права (ст. 55, ч. 1 ст. 129 Конституції України). Зазначене положення суголосне із конвенційним правом на справедливий судовий розгляд, що закріплене у п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (ЄКПЛ) і знаходить своє тлумачення у практиці Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Реалізація зазначених конституційних та конвенційних приписів є можливою лише за умови закріплення в процесуальному законодавстві належних судових процедур, метою яких є ефективний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави (ч. 1 ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України, ЦПК).

Перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами неодноразово ставав предметом уваги ЄСПЛ при розгляді скарг на порушення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ у контексті необхідності дотримання принципу правової визначеності, зокрема такого її аспекту, як остаточність судових рішень *res judicata*. На особливу увагу у цьому контексті заслуговує необхідність виконання Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань у випадку встановлення міжнародно судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення ЄКПЛ та протоколів до неї, якщо існує необхідність поновлення статусу *restitutio in integrum* на національному рівні (п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК). З огляду на зазначене, у сучасних умовах система переглядів судових рішень в цілому і перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами зокрема потребує дослідження крізь призму європейських стандартів права на справедливий судовий розгляд.

Механізм перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами у сучасному вигляді інституалізувався лише із прийняттям Закону України “Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів” № 2147-VIII від 03.10.2017 р.,

хоча він має досить давню історію в українському цивільному процесуальному законодавстві і окремі процедури у межах зазначеного виду перегляду у різні періоди структурно входили до інших видів перегляду (перегляду за винятковими обставинами, перегляду у Верховному Суді України). На даний час виникає багато теоретичних та практичних проблем, які і досі є невирішеними, зокрема йдеться про забезпечення належного складу суду, визначення кола суб'єктів та об'єктів у межах цього виду перегляду, його темпоральних характеристик, практичну реалізацію перегляду судових рішень за виключними обставинами на підставі визнання неконституційними положень законодавства (п. 1 ч. 3 ст. 423 ЦПК) з огляду на відсутність зворотної сили рішень Конституційного Суду України тощо.

Актуальність дослідження перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами пов'язується також із необхідністю реформування національного цивільного процесуального законодавства з урахуванням досвіду зарубіжних держав. У цьому контексті на увагу заслуговують Модельні європейські правила цивільного судочинства ELI/UNIDROIT (Model European Rules of Civil Procedure ELI/UNIDROIT), у яких на основі найкращих практик у сфері цивільного судочинства в європейських країнах запропоновано теоретичну конструкцію типової процедури екстраординарного перегляду судових рішень, що набрали законної сили, аналогом якої є провадження у справі за нововиявленими або виключними обставинами.

В історії науки цивільного процесуального права проблеми законодавчої регламентації перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами досліджували багато вчених-процесуалістів у різні історичні періоди. В основу дисертаційного дослідження покладені праці таких відомих вчених минулої доби, як Є. В. Васьковський, А. Ф. Клейнман, Л. Ф. Лесницька, О. М. Ломоносова, Є. А. Нефедьев, І. Е. Енгельман, Л. І. Фішман, М. Й. Штефан, К. С. Юдельсон, Т. М. Яблочков та ін. У дисертації також використані праці відомих українських вчених-процесуалістів, на особливу увагу серед яких заслуговують роботи таких вчених, як І. В. Андронов, І. Е. Берестова, О. В. Гетманцев, К. В. Гусаров, Д. В. Зятіна, І. О. Ізарова, І. В. Колобродова,

В. В. Комаров, В. А. Кройтор, С. О. Кравцов, В. Ю. Мамницький, Л. М. Ніколенко, К. М. Пільков, Д. Ю. Притика, Н. Ю. Сакара, Д. М. Сібільов, О. С. Ткачук, Т. А. Цувіна та інші. Окремо слід відмітити дисертаційне дослідження І. В. Бондар “Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами” (2009 р.) і Д. О. Менюк “Перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами у цивільному процесі України” (2021 р.), однак об’єкт і предмет, а також висновки цього дослідження відрізняються від вказаних робіт.

Емпіричну базу дослідження склали рішення Конституційного Суду України, прецедентна практика Європейського Суду з прав людини та судова практика Верховного Суду.

Зв’язок теми із науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження затверджена на засіданні вченої ради Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 4 від 22 листопада 2019 року) й узгоджується із планом науково-дослідних робіт Університету в межах державної цільової комплексної програми 2021- 2025 років “Судова влада: проблеми організації та діяльності” № 0111u000957.

Мета і завдання дослідження. *Метою* дослідження є надання комплексної структурно-функціональної характеристики перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами у цивільному судочинстві як екстраординарного позаінстанційного виду перегляду судових рішень, що набрали законної сили, а також формулювання пропозицій та рекомендацій щодо змін до національного цивільного процесуального законодавства і нових підходів практики національних судів з урахуванням конвенційних гарантій права на справедливий судовий розгляд в контексті п. 1 ст. 6 ЄКПЛ.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність вирішення таких *завдань*:

– дослідити генезу інституту перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами в українському цивільному судочинстві;

– з’ясувати природу і місце перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами в системі переглядів судових рішень в контексті

вимог основоположного принципу верховенства права, правової визначеності та права на справедливий судовий розгляд (п. 1 ст. 6 ЄКПЛ);

– проаналізувати перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами у цивільному судочинстві окремих іноземних держав континентальної системи права (Німеччини, Франції, Італії, Литви, Естонії та ін.), що мають подібну до національної систему перегляду судових рішень, з метою з'ясування загального і окремого у законодавчій регламентації екстраординарних видів перегляду судових рішень;

– розкрити природу “нововиявлених” і “виключних” обставин у цивільному судочинстві, визначити їх ознаки та специфічний зміст;

– дослідити особливості провадження за нововиявленими або виключними обставинами у цивільному судочинстві;

– розробити пропозиції щодо удосконалення законодавства, що регулює провадження за нововиявленими або виключними обставинами з метою підвищення його ефективності та з урахуванням вимог п. 1 ст. 6 ЄКПЛ;

– проаналізувати судову практику національних судів щодо перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами з метою виокремлення проблем правозастосування та напрацювання шляхів їх вирішення.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, пов'язані із переглядом судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами у цивільному судочинстві в контексті реалізації конвенційного права на справедливий судовий розгляд, закріпленого у п. 1 ст. 6 ЄКПЛ.

Предметом дослідження є перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами у цивільному судочинстві як самостійний вид провадження, його структурно-функціональна характеристика, особливості законодавчого регулювання та процесуальної форми.

Методи дослідження. У дисертації використано загальнофілософський, загальнонауковий і спеціальні методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить діалектичний метод дослідження, який застосований для з'ясування природи і змісту перегляду судових рішень за нововиявленими або

виключними обставинами, його місця у системі переглядів судових рішень у цивільному судочинстві в аспекті конвенційного права на справедливий судовий розгляд. Історико-правовий метод застосований для дослідження генези перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами у ретроспективі різних кодифікацій цивільного процесуального законодавства. Застосування методу аналізу і синтезу дозволило окреслити основні доктринальні підходи, що склалися у науковій літературі щодо поняття нововиявлених і виключних обставин, їх ознак, видів, умов застосування, а також особливостей цивільної процесуальної форми провадження за нововиявленими або виключними обставинами. Метод системного аналізу надав можливість виявити особливості реалізації процесуальної форми під час провадження у справах за нововиявленими або виключними обставинами у практиці національних судів. Завдяки порівняльно-правовому методу проаналізовано законодавчу регламентацію перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами у зарубіжних правопорядках та у Модельних європейських правилах цивільного судочинства ELI/UNIDROIT.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що зазначена праця є оригінальним дослідженням перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами у цивільному судочинстві як екстраординарного і позаінстанційного перегляду судових рішень, що набрали законної сили, у контексті європейських стандартів права на справедливий судовий розгляд, закріплених у п. 1 ст. 6 ЄКПЛ та практиці ЄСПЛ.

Основними науково-теоретичними і практичними результатами дослідження, що зумовлюють його новизну слід визнати такі:

уперше:

– надано теоретичну конструкцію перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами у цивільному судочинстві, що за своєю сутністю у структурно-функціональному вимірі характеризується як самостійне провадження цивільного судочинства, і має такі конститутивні ознаки:

а) екстраординарність, яка полягає у тому, що зазначений вид перегляду є

переглядом судових рішень, які набрали законної сили, який можливий лише за наявності прямо визначених в законі істотних підстав, сформульованих із дотриманням вимог до якості закону, що виключає можливість свавільного втручання у права та свободи людини і громадянина; б) позаінстанційний характер; в) легітимність, що має оцінюватися в контексті принципів верховенства права, зокрема таких його складових, як правова визначеність і *res judicata*; г) відповідність мінімальним гарантіям права на справедливий судовий розгляд (п. 1 ст. 6 ЄКПЛ) тією мірою, якою ці гарантії не суперечать сутності відповідного перегляду;

– виокремлено три доктринальні моделі провадження за нововиявленими або виключними обставинами: а) консолідовану, в якій етап встановлення нововиявлених або виключних обставин і етап власне перегляду судового рішення не диференційовані в процесуальному законодавстві; б) послідовну, яка передбачає виокремлення таких етапів, як: і) встановлення факту наявності або відсутності нововиявлених обставин і скасування судового рішення, ii) власне перегляд цивільної справи повністю або частково з урахуванням нововиявлених або виключних обставин; в) дискреційну, відповідно до якої за загальним правилом перегляд відбувається за правилами послідовної моделі, однак за умови, що характер нововиявлених або виключних обставин дозволяють переглянути справу в тому ж судовому засіданні і сторони не заперечують проти цього, обидва етапи мають місце в одному судовому засіданні;

– визначено як важливий аспект реалізації основоположного принципу верховенства права, що перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами пов'язаний із необхідністю дотримання балансу між правовою визначеністю, зокрема такою її складовою, як остаточність судових рішень *res judicata*, і правом особи на доступ до суду у процедурах перегляду судових рішень з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів осіб без надмірного формалізму та процесуального пуризму;

– виходячи з природи перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами виокремлено дві його функції: а) загальну, яка полягає у

забезпеченні реального, а не ілюзорного судового захисту із дотриманням міжнародних стандартів цивільного судочинства у ситуаціях, коли наявні істотні порушення під час первісного розгляду справи, які унеможливають залишення за судовим рішенням статусу *res judicata*; б) субсидіарну, яка полягає у виконанні міжнародних зобов'язань, які взяла на себе Україна у світлі необхідності забезпечення *restitution in integrum* у випадках, коли держава допустила порушення конвенційних прав і на національному рівні необхідне вжиття заходів індивідуального характеру;

– обґрунтовано, що гарантії права на справедливий судовий розгляд (доступ до суду, розумний строк судового розгляду, вмотивованість судового рішення, рівноправність сторін і змагальність судового процесу, незалежність і безсторонність суду, встановленого законом, публічність судового розгляду тощо) поширюються на перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами тією мірою, якою це не суперечить самій сутності цього перегляду, тому такі гарантії можуть бути обмежені з урахуванням принципу пропорційності, а їх обсяг є прямо похідним від обсягу гарантій, які надаються судом тієї інстанції, яка здійснює зазначений вид перегляду у конкретній справі;

– запропоновано розрізняти нововиявлені та виключні обставини як підстави для перегляду, виходячи із наявності/відсутності судової помилки в суб'єктивному значенні при первісному розгляді справи, відповідно до чого перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами розглядається як такий, що не пов'язаний із виправленням судових помилок у судовому рішенні, а перегляд судових рішень за виключними обставинами спрямований на виправлення помилки у діях судді, що свідчить про незаконність судового рішення, водночас екстраординарний характер такої помилки, що пов'язаний із необхідністю поновлення *restitution in integrum* для заявника, передбачає необхідність встановлення особливого порядку її виправлення;

– визначається як субсидіарний, характер перегляду судових рішень з підстави, передбаченої п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК, стосовно конвенційного механізму захисту прав, з огляду на що такий перегляд є можливим не у всіх без винятку

випадках визнання ЄКПЛ порушення Україною міжнародних зобов'язань, а лише у тих, які вимагають вжиття заходів індивідуального характеру, не пов'язаних із присудженням справедливої сатисфакції, для відновлення *restitutio in integrum*;

– доведено з точки зору юридичної техніки і єдності процесуальної форми доцільність спільної законодавчої регламентації провадження за нововиявленими і виключними обставинами у цивільному судочинстві, на підставі чого у загальному механізмі правозастосування виокремлено п'ять рівнів правового регулювання порядку розгляду справи у відповідному виді провадження, а саме: а) загальні правила цивільного судочинства; б) правила спрощеного позовного провадження; в) правила розгляду справи у суді тієї інстанції, де переглядається справа (суду першої, апеляційної чи касаційної інстанції); г) загальні правила перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами; д) спеціальні правила перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, закріплені для такої підстави, як визнання міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань (п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК);

– поняття позаінстанційного перегляду з точки зору полісистемності цього поняття за рахунок виокремлення в ньому таких трьох взаємопов'язаних аспектів, що розкривають сутність перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, як: а) перегляд, для якого не існує спеціально створеної інстанції; б) перегляд, який може здійснюватися судами різних інстанцій в залежності від конкретних обставин справи; в) перегляд, який здійснюється поза межами інстанційного перегляду, тобто поза межами апеляційного і касаційного оскарження;

– розподіл видів перегляду судових рішень на інстанційні і позаінстанційні з точки зору його обґрунтування не суто організаційним критерієм, однак і з урахуванням функціональної характеристики діяльності суду в межах того чи іншого виду перегляду, відповідно до чого можна виокремити: 1) інстанційні види перегляду судових рішень, зокрема апеляційний і касаційний перегляд, завданням яких є виправлення помилок судів нижчих інстанцій та перевірка

судових рішень на законність та/або обґрунтованість; 2) позаінстанційні види перегляду судових рішень, що вимагають повторного розгляду справи в певній частині або повністю через наявність підстав, що прямо визначені в законі, під час яких суд здійснює самоконтроль за своєю діяльністю, до яких належать перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, перегляд заочного рішення, процедура скасування судового наказу;

удосконалено:

– класифікаційні критерії нововиявлених обставин та їх видів, відповідно до чого виокремлюється універсальна (загальна) підстава перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами (п. 1 ч. 2 ст. 423 ЦПК) і спеціальні (понайменовані) підстави такого перегляду (пп. 2-3 ч. 2 ст. 423 ЦПК), що також дозволило виокремити універсальні ознаки, що притаманні усім видам нововиявлених обставин (є юридичними фактами, з якими пов'язується виникнення, зміна чи припинення правовідносин; існували на момент розгляду справи судом; не були і не могли бути відомими добросовісному заявникові під час первісного розгляду справи судом, і заявник не міг послатися на такі обставини на попередніх етапах розгляду справи; не були і не могли бути взяті судом до уваги при первісному розгляді справи; мають істотне значення для справи і можуть призвести до іншого результату судового розгляду; мають тісний зв'язок із предметом доказування у справі) та спеціальні ознаки, притаманні окремим спеціальним видам нововиявлених обставин;

– визначення виключних обставин завдяки виявленню їх іманентного зв'язку із судовою помилкою, завдяки чому останні інтерпретуються як юридичні факти, закріплені у цивільному процесуальному законодавстві як підстави для перегляду судових рішень *res judicata*, що мають істотне значення для вирішення справи і підтверджені визначеними в законі актами (рішенням КСУ, рішенням ЄСПЛ, вироком суду), ухваленими після набрання законної сили судовим рішенням, про перегляд якого подається заява, з якими закон пов'язує необхідність екстраординарного виду перегляду з метою перевірки законності судового рішення;

– інтерпретацію перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами як: а) самостійного правозастосовного циклу, що становить собою одну з ітерацій стадій логічної послідовності в процесі правореалізації; б) самостійного провадження цивільного судочинства, що за дискреційної моделі складається із трьох основних стадій, якими є: а) відкриття провадження за нововиявленими або виключними обставинами; б) підготовка справи до розгляду; в) розгляд заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами та ухвалення рішення, що включає: і) встановлення наявності або відсутності нововиявлених або виключних обставин; іі) повторний розгляд справи в межах встановлених нововиявлених або виключних обставин;

– розподіл видів переглядів на ординарні та екстраординарні у компаративістській перспективі за рахунок виокремлення поняття екстраординарних видів перегляду в широкому розумінні, до яких належать всі види перегляду судових рішень, що набрали законної сили (касація, ревізія, повторна апеляція тощо) та екстраординарні види перегляду у вузькому розумінні, до яких відносять виключно перегляд судових рішень, які набрали законної сили у позаінстанційному порядку, що у найчастіше пов'язується із чотирма групами підстав: а) підставами, які вимагають анулювання процесу через розгляд справи неналежним складом суду; б) підставами для перегляду справи за нововиявленими обставинами; в) підставами, які зумовлюють необхідність поновлення *restitutio in integrum* внаслідок визнання нормативно-правових актів неконституційними; г) підставами, які свідчать про порушення міжнародних зобов'язань, які взяли на себе європейські держави, ратифікувавши ЄКПЛ та протоколи до неї, які вимагають вжиття індивідуальних заходів на національному рівні з метою забезпечення *restitutio in integrum*;

набули подальшого розвитку:

– обґрунтування того, що суб'єктна характеристика такої ознаки нововиявлених обставин, як їх невідомість, охоплює такі характеристики: а) такі факти не повинні бути відомими добросовісному заявникові у момент первісного

розгляду справи, тобто особі, яка вжила всіх заходів обачності і не змогла довідатися про існування певного факту, та б) у суду має бути відсутня об'єктивна можливість встановити такі факти під час первісного розгляду справи та врахувати їх при ухваленні рішення;

– тлумачення судової помилки у контексті перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами за рахунок виокремлення її об'єктивного та суб'єктивного значення: а) судова помилка в об'єктивному значенні має місце у будь-якій ситуації, за якої результат судової діяльності не відповідає меті цивільного судочинства, що визначена у ч. 1 ст. 2 ЦПК; б) судова помилка в суб'єктивному значенні враховує наявність оцінки дій суду при первісному розгляді справи, тому завжди пов'язана із незаконністю та/або необґрунтованістю судового рішення, і, відповідно, має наслідком неправильне з'ясування обставин справи або неправильне застосування норм матеріального та/або процесуального права;

– обґрунтування окремих законодавчих змін, спрямованих на удосконалення правового регулювання перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами у цивільному судочинстві, зокрема розширення кола суб'єктів перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, встановлення меж зазначеного виду перегляду, удосконалення регулювання преклюзивних строків для підстави, передбаченої п. 2 ч. 2 ст. 423 ЦПК тощо.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що вони можуть бути використані: а) у науково-дослідній сфері – для вдосконалення розвитку сучасного стану доктрини цивільного процесуального права, а саме для подальшої розробки проблем системи перегляду судових рішень у цивільному судочинстві загалом та перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами зокрема у світлі міжнародних стандартів права на справедливий судовий розгляд; б) у правотворчій діяльності – для вдосконалення законодавчого регулювання процесуальної форми провадження за нововиявленими або виключними обставинами у чинному ЦПК; в) у

правозастосовній діяльності – для вдосконалення судової практики під час перегляду судових рішень за нововиявлених та виключних обставин; г) у навчально-методичній роботі – при викладанні та підготовці підручників, навчально-методичних посібників та методичних рекомендацій з навчальних дисциплін “Цивільний процес”, “Перегляд судових рішень у цивільному судочинстві”, “Право на справедливий судовий розгляд в цивільних справах”.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні і практичні положення, їх аргументація, що містяться в дисертації було оприлюднено на таких науково-практичних конференціях, як XXIV науково-практична конференція “Теорія та практика сучасної юриспруденції” (м. Харків, 30 травня 2020 р.), Круглий стіл, присвячений 19-й річниці Європейського дня цивільного правосуддя (м. Харків, 25 жовтня 2022 р.); II Міжнародна наукова конференція “Міжгалузеві диспути: динаміка та розвиток сучасних наукових досліджень” (м. Рівне, 9 вересня 2022 р.).

Структура та обсяг дисертації визначаються предметом, метою і завданням дослідження. Дисертація складається з двох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає 230 сторінок, з них основного тексту – 203 сторінки. Список використаних джерел містить 274 найменування.

РОЗДІЛ 1

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДСТАВИ ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ ЗА НОВОВІЯВЛЕНИМИ АБО ВИКЛЮЧНИМИ ОБСТАВИНАМИ ТА ЙОГО МІСЦЕ В СИСТЕМІ ПЕРЕГЛЯДІВ СУДОВИХ РІШЕНЬ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

1.1 Еволюція національної моделі перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами

Перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами у чинній редакції ЦПК, як окремий вид перегляду судових рішень, що набрали законної сили, має досить давню історію в українському цивільному судочинстві і протягом різних історичних періодів зазнавав значного реформування, що позначалося як на його назві, так і на конкретних підставах для перегляду і особливостях процесуальної форми. Зазначене зумовлює необхідність дослідження генези цього виду перегляду з метою виокремлення певних загальних тенденцій його становлення у цивільному судочинстві, що має розглядатися у загальному дискурсі еволюції національної системи перегляду судових рішень.

Як зауважує В. В. Комаров, виникнення сучасного цивільного процесу в Україні пов'язують із судовою реформою 1864 р., що мало наслідком прийняття Статуту цивільного судочинства 1864 р. [1, с. 13]. В цьому нормативному акті вперше з'являється регламентація аналогу сучасного перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами. Статут цивільного судочинства 1864 р. передбачав звичайні та незвичайні способи оскарження. До звичайних способів оскарження було віднесено апеляційний перегляд та окрему скаргу, а до незвичайних – так звані “прохання про скасування рішення”, а саме: 1) прохання про касацію рішення, 2) прохання про перегляд судових рішень і 3) прохання осіб, які не брали участі у справі [2, с. 218-244, 232-233]. Спільною ознакою незвичайних способів оскарження було те, що всі вони застосовувались до рішень, що набрали законної сили, а також здійснювалися судом вищої інстанції. При цьому прохання про перегляд судових рішень відповідно до ч. 2 ст. 792 Статуту цивільного судочинства

1864 р. могло бути подане учасниками справи у двох випадках, а саме: а) коли мало місце відкриття нових обставин або з'ясування факту підробки, виявленого у актах, на яких ґрунтувалося рішення; 2) коли рішення Судової Палати було ухвалене проти відповідача, який не з'явився в судове засідання і місце його проживання не було вказане [3, с. 377].

Коментуючи тогочасні норми цивільного процесуального законодавства, Є. А. Нефедьєв зауважував, що зазначений вид перегляду історично був запозичений із ЦПК Франції 1806 р., де мав місце аналогічний інститут *requête civile* [4, с. 302], проте, на відміну від французького законодавства, по-перше, Статут цивільного судочинства 1864 р. не містив детального переліку підстав, які можуть вважатися нововиявленими, по-друге, за французьким законодавством зазначений вид перегляду здійснювався судом, який ухвалив рішення, а не судом вищої інстанції [4, с. 302-303]. Зазначені відмінності зазнавали критики у тогочасній літературі через занадто широке формулювання підстав для перегляду, що викликало труднощі у правозастосуванні. Відтак лунали пропозиції щодо необхідності більшої деталізації зазначених підстав у тексті закону [4, с. 303].

Незважаючи на вади законодавчого регулювання, у судовій практиці та на сторінках наукової літератури виокремлювалися такі ознаки нововиявлених обставин: а) обставина, на яку посилається особа, не була їй відома при первісному розгляді справи в суді; б) така обставина була виявлена вже після ухвалення рішення, про перегляд якого подається прохання; в) обставина, на яку посилається особа, мала місце до ухвалення рішення; г) така обставина не могла бути повідомлена суду під час провадження у справі з підстав, які не залежали від особи, яка просить про перегляд; д) така обставина має неоспорюваний дійсний вплив на зміну ухваленого судового рішення [2, с. 237-238; 5, с. 377].

Варто зауважити, що вже в цей час у літературі зауважувалося на неточності формулювання підстав для перегляду як “нових обставин”, зважаючи на таку їх ознаку, як існування в момент первісного розгляду справи [3, с. 377]. Тому на сторінках літератури пропонувалось називати такі обставини не новими, а нововиявленими [2, с. 242]. Є. В. Васьковський зазначав, що використання в законі

виразу “відкриття нових обставин” є неточним, адже перегляд рішення є допустимим у цьому випадку через те, що суд неправильно вирішив справу, не знаючи про певну обставину, яка змусила б його вирішити справу інакше. Отже, закон насправді має на увазі не нові обставини, які виникли після рішення суду, а обставини, які існували вже на час ухвалення рішення, однак не були відомі сторонам, а тому не були повідомлені суду [3, с. 377]. При цьому наголошувалося, що це має бути саме нова обставина, а не нові докази чи доводи [2, с. 238]. Зазначена критика поняття нових обставин зберігається і в радянський період [6, с. 17].

Усі види “прохань про скасування рішення” подавалися до суду вищої інстанції, а у випадку наявності підстав для перегляду, останній скасовував рішення і надалі передавав справу для нового розгляду до суду, який ухвалив рішення. Цей вид перегляду здійснювався Судовими Палатами (ст. 750 Статуту цивільного судочинства 1864 р.), однак прохання подавалося через суд тієї інстанції, рішення якої оскаржувалося. Відповідно питання скасування рішення вирішувалися вищим судом, а надалі перегляд судового рішення здійснювався судом, який ухвалив рішення. Т. М. Яблочков зазначав відмінності між касацією та цим видом перегляду, зауважуючи, що при касаційному оскарженні йдеться про порушення закону, натомість прохання про перегляд направлені на охорону матеріальної справедливості при вирішенні справи по суті [2, с. 237].

Статут цивільного судочинства 1864 р. встановлював чотиримісячний строк для подачі прохання про перегляд, який починався з дня, коли особі стало відомо про обставину, на яку вона посилається, а у випадку підробки документів – з моменту вступу в законну силу вироку суду про визнання акту підробленим. Водночас встановлювався преклюзивний строк у 10 років з моменту ухвалення рішення, про перегляд якого подавалося прохання, після спливу якого перегляд був неможливим (ст. 806 Статуту цивільного судочинства 1864 р.) [2, с. 242]. Суб'єктами зазначеного виду оскарження були виключно сторони у справі.

Наступний період розвитку цього виду перегляду пов'язаний із радянською добою. Прихід радянської влади ознаменувався прийняттям декількох декретів, які

встановлювали нові правила для розгляду та вирішення цивільних справ. Так, Декрет Ради Народних Комісарів РРФСР “Про суд” № 1 від 24.11.1917 р. закріпив скасування існуючих на той час судових органів всіх рівнів та створення натомість місцевих судів, до яких входили суддя та два народних засідателі [7, с. 32]. В подальшому на виконання цього Декрету був прийнятий Декрет Ради Народних Комісарів РРФСР “Про направлення незакінчених справ скасованих судових установлень”, який, однак, не містив положень стосовно справ, які знаходилися на розгляді у вищестоящих судах або у процедурі перегляду [8]. Декрет Ради Народних Комісарів РРФСР “Про суд” № 2 від 15.02.1918 р. закріпив, що судам при розгляді цивільних справ слід було продовжувати керуватися положеннями Статуту цивільного судочинства 1864 р. тією мірою, якою зазначені положення “не змінені та не протирічать правосвідомості трудящих класів” [1, с. 15; 9; 10; 11]. Проте невдовзі Положенням Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету РРФСР “Про народний суд” від 30.11.1918 р. посилення на закони повалених урядів були заборонені, і встановлено, що народний суд мав застосовувати декрети робітничо-селянського уряду, а в разі відсутності останніх або їх неповноти – керуватися соціалістичною правосвідомістю [1, с. 15].

Першим кодифікованим актом з питань цивільного судочинства радянського періоду став ЦПК УРСР 1924 р., що у порівнянні зі Статутом цивільного судочинства 1864 р. обмежив диспозитивність цивільного процесу та його змагальний характер [1, с. 16]. У ЦПК УРСР 1924 р. змінилися підходи до регламентації інституту перегляду судових рішень у зв'язку із новими обставинами. Передусім зазначений нормативний акт розрізняв оскарження і перегляд. До видів оскарження належали оскарження заочного рішення (ст. 234-1 ЦПК УРСР 1924 р.), касаційне оскарження (ст. 235 ЦПК УРСР 1924 р.), опротестування до Пленуму Верховного Суду (ст. 248-1 ЦПК УРСР 1924 р.), окремі скарги (ст. 249 ЦПК УРСР 1924 р.) [12, с. 389-394].

Перегляд судових присудів був можливий у випадках, коли: “а) виявлено нові обставини, що мають істотне у справі значіння і були невідомі якійсь стороні; б) в справі, що в ній складено присуд, в судовому вироківі встановлено неправдиві

свідчення свідків, злочинні чинності сторін, їхніх представників чи експертів або злочинні чинності членів суду, що брали участь у справі; в) присуд оснований на документах, визнаних згодом на підставі судового вироку в кримінальній справі за підроблені, або коли скасовано постанову суду, взяту за основу даного присуду” [12, с. 393]. Зважаючи на зазначене, можна висувати, що під переглядом судових рішень мався на увазі саме перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами.

Як видно, кількість підстав для зазначеного виду перегляду збільшилася, хоча його назва все ще не відбивала дійсної сутності його підстав, бо містила вказівку у п. а ст. 251 ЦПК УРСР 1924 р. на “нові обставини”. Заява про перегляд могла бути подана до “Найвищого Суду в Цивільній Касаційній колегії” за ініціативою сторони у справі, Прокурора Республіки або Прокуратури Найвищого Суду, а також Губернської прокуратури через Прокуратуру Республіки у випадку, коли цього потребувала “охорона інтересів Робітничо-Селянської Держави та працюючих мас” (ст. ст. 252, 254 ЦПК УРСР 1924 р.). У цей період зберігався деволютивний характер зазначеного виду перегляду. Строк, протягом якого зазначена заява могла бути подана, різнився для сторін та прокурора: якщо для сторін було встановлено строк в один місяць (ст. 253 ЦПК УРСР 1924 р.), що починав обраховуватися з моменту, коли стороною було встановлено наявність підстав для перегляду, то для прокурора такий строк не був обмежений у законодавстві (ст. 254 ЦПК УРСР 1924 р.). Прикметно, що особи, які не брали участі у справі, однак суд вирішив питання про їх права та обов’язки, не мали права подавати відповідну заяву, однак могли подати самостійний позов [13, с. 338]. ЦПК УРСР 1924 р. не містив деталізації самої процедури зазначеного виду перегляду [12, с. 393-394]. У літературі звертається увага, що за результатами розгляду заяви про перегляд суд у випадку визнання заяви або протесту прокурора необґрунтованими, залишав їх без задоволення, а у випадку, коли такі документи визнавалися обґрунтованими, Верховний Суд ухвалював рішення про скасування судового рішення, якщо справа не підлягала розгляду в суді, або ж надавав вказівку суду, який ухвалив рішення у справі, розглянути справу спочатку. Висновки

Верховного Суду у цьому випадку були обов'язковими для судів нижчої інстанції. При цьому на нове судове рішення за наслідками нового розгляду могла бути подана касаційна скарга в звичайному порядку [13, с. 339]. У випадку ж, коли обставини, передбачені ст. 251 ЦПК УРСР 1924 р., були відсутні, однак рішення суду потребувало перегляду через “порушення інтересів держави та трудящихся мас”, прокурор міг скористатися правом протесту. Тобто по суті в цьому випадку йшлося про інститут перегляду в порядку нагляду, що призводило до змішування підстав останнього із підставами перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами [13, с. 339-340].

Аналіз нормативно-правового регулювання та наукової літератури цього періоду дає підстави виснувати, що у цей час інституалізуються різні види перегляду судових рішень. Так, Л. Фішман зауважує, що наука цивільного процесу знає різні способи перевірки правильності рішення, однак найбільш відомими та вживаними серед них є апеляційний і касаційний перегляд [13, с. 260-261]. Радянський цивільний процес відмовився від інституту апеляційного перегляду, адже останній не відповідав соціалістичній законності [14, с. 337]. Законодавство регламентувало виключно касаційний порядок оскарження рішень, основними новелами якого порівняно із дореволюційним цивільним процесом стало наділення прокурора правом касаційного оскарження; розширення повноважень суду під час касаційного провадження можливістю виходити за межі касаційної скарги; введення процедури скасування рішень в порядку нагляду; заборона скасування судового рішення виключно з формальних підстав, а також “розгляд справи настільки, наскільки це необхідно для правильності рішення” [13, с. 261-262]. Зазначені особливості пояснюються класовим забарвленням цивільного процесу у цей період, наділенням суду більш активними повноваженнями з метою встановлення об'єктивної істини у справі. Надалі Л. Фішман зауважує, що касацією рішення називається визнання вищою судовою інстанцією рішення суду першої інстанції недійсним з тим, щоб провадження у справі було або зовсім зупинене або судом першої інстанції в іншому складі суду було ухвалене нове рішення. Натомість переглядом рішень називається повне скасування Верховним Судом усіх

рішень судів у Республіці, які набрали законної сили, за якими касаційні скарги залишені без наслідків або для оскарження яких вже сплив касаційний строк. Зазначений перегляд здійснюється виключно Верховним Судом [13, с. 333].

Вчений виокремлював наступні відмінності між оскарженням та переглядом судових рішень. За касаційною скаргою суд вищої інстанції скасовує судові рішення суду першої інстанції, яке ще не набрало законної сили, за наявності законних для цього підстав, і суд першої інстанції розглядає справу знову, якщо розгляд справи не припинений касаційною інстанцією. Натомість за наявності клопотання про перегляд рішення Верховний Суд сам переглядає рішення, яке вже вступило в законну силу, в силу наявності певних виключних обставин, через які він не може залишити рішення в силі [13, с. 333-334]. “Нові обставини” як підстава для перегляду у цей період характеризуються наступними ознаками: а) вони є фактами, які стосуються спору між сторонами, а не доводами чи міркуваннями сторін; б) це лише такі обставини, які сторона не мала під час розгляду справи, а тому не надала їх суду під час розгляду справи; в) ці обставини є новими для сторони, однак не новими для справи, адже вони вже існували під час провадження у справі в суді, однак з тих чи інших причин не були відомі стороні [13, с. 334]. Вчений зауважує, що перегляд справи є виключним заходом, що має використовуватися у виняткових випадках, інакше перегляд судових рішень, що набрали законної сили, підірве авторитет судової влади [13, с. 337].

ЦПК УРСР 1929 р. загалом зберіг підхід щодо розрізнення процедур оскарження та перегляду, запропонований у ЦПК УРСР 1924 р. Водночас у Розділі 28 ЦПК УРСР 1929 р. “Перегляд судових вироків” було відокремлено перегляд за новими обставинами (ст. 283-287 ЦПК УРСР 1929 р.) та перегляд у порядку нагляду (ст. 288-292 ЦПК УРСР 1929 р.) [15]. У ст. 286 ЦПК УРСР 1929 р. було закріплено наступні підстави для перегляду справи за новими обставинами: “1) коли виявлено нові обставини, що мають посутнє для справи значення і що були невідомі якійсь стороні; 2) коли в справі, що в ній видано вирок, судовно встановлено неправдиві свідчення свідків, злочинні вчинки сторін, їхніх представників чи експертів, або злочинні вчинки членів суду, що брали участь у

справі, та в) коли вирок оснований на документах, визнаних згодом на підставі судового вироку в кримінальній справі за підроблені, або коли скасовано постанову суду, взяту за основу даного вироку” [15].

Стороні надавалося право подати заяву про перегляд протягом одного місяця з дня, коли вона дізналася про такі обставини (ст. 287 ЦПК УРСР 1929 р.), або ж заява могла бути подана Генеральним Прокурором, Прокурором Найвищого Суду, округовим прокурором через Генерального прокурора Республіки (ст. 285 ЦПК УРСР 1929 р.). Водночас норми цивільного процесуального законодавства, як і у попередній кодифікації, не деталізували процедуру розгляду відповідної заяви. Коментуючи тогочасне законодавство, С. Н. Абрамов наводив наступні умови, необхідні для перегляду справи за нововиявленими обставинами: а) обставина повинна була бути суттєвою для вирішення справи, тобто такою, що якщо б вона була відома суду, то рішення могло б бути інакшим, аніж те, яке ухвалив суд; б) обставина має бути виявлена наново, тобто бути такою, що не була і не могла бути відома заявнику в момент ухвалення рішення суду; в) це має бути обставина, факт, а не новий доказ щодо визнаного або відкинутого судом факту [16, с. 396].

ЦПК УРСР 1963 р. закріпив більш детальну регламентацію перегляду судових рішень у зв'язку із нововиявленими обставинами. Норми, які регулювали цей вид перегляду рішень, ухвал і постанов суду, що набрали законної сили, містилися у Главі 43 ЦПК УРСР 1963 р. у первісній редакції, що входив до Розділу IV “Проведення справ у касаційній і наглядній інстанціях”, який також регламентував касаційний перегляд (Глава 40, 41) та перегляду у порядку судового нагляду (Глава 42). Зазначені види перегляду були об'єднані в один розділ на тій підставі, що всі вони були видами перегляду судових рішень, які набрали законної сили [17].

Підставами для перегляду за нововиявленими обставинами відповідно до ст. 343 ЦПК УРСР 1963 р. визнавалися: 1) істотні для справи обставини, що не були і не могли бути відомі заявникові; 2) встановлені вироком суду, що набрав законної сили, завідомо неправдиві показання свідка, завідомо неправильний висновок експерта, завідомо неправильний переклад, фальшивість документів або

речових доказів, що потягли за собою постановлення незаконного або необґрунтованого рішення; 3) встановлені вироком суду, що набрав законної сили, злочинні дії сторін, інших осіб, які беруть участь у справі, або їх представників чи злочинні діяння суддів, вчинені при розгляді даної справи; 4) скасування рішення, вироку, ухвали або постанови суду чи постанови іншого органу, що стали підставою для постановлення даного рішення, ухвали чи постанови [17].

Право на подання заяви про перегляд справи за нововиявленими обставинами мали сторони, інші особи, які брали участь у справі, а також прокурор (ст. 344 ЦПК УРСР 1963 р.). Цей вид перегляду здійснювався судом, який ухвалив рішення у справі, а у випадку перегляду ухвал і постанов касаційної або наглядової інстанції, якими змінено рішення суду першої інстанції чи постановлено нове рішення – судом, який змінив рішення або ухвалив нове рішення (ст. 345 ЦПК УРСР 1963 р.). Строк на подачу заяви про перегляд у зв'язку із нововиявленими обставинами, становив три місяці з дня встановлення таких обставин, крім того, встановлювалася детальна регламентація порядку обчислення зазначених строків для різних видів нововиявлених обставин (ст. 345 ЦПК УРСР 1963 р.). У загальних рисах регламентувався порядок розгляду відповідних заяв та закріплювалися повноваження суду. Зокрема зазначалося, що заява розглядається в судовому засіданні із повідомленням заявника та осіб, які беруть участь у справі, однак їх неявка не перешкоджає розгляду справи. За результатами розгляду заяви суд перевіряє обґрунтованість заяви і у випадку наявності підстав для перегляду постановляє ухвалу про задоволення заяви про перегляд рішення, ухвали чи постанови, скасовує рішення, ухвалу чи постанову. Після скасування справа розглядається судом за правилами, встановленими ЦПК. При необґрунтованості заяви суд мав її відхилити (ст. 346 ЦПК УРСР 1963 р.). При цьому ухвала суду про задоволення заяви чи подання про перегляд рішення, ухвали або постанови суду у зв'язку із нововиявленими обставинами оскарженню не підлягала, натомість ухвала про відхилення відповідної заяви чи постанови, могла бути оскаржена або на неї могло бути внесене окреме подання прокурора (ст. 347 ЦПК УРСР 1963 р.).

В подальшому положення ЦПК 1963 р. у частині перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами зазнавали багатьох змін. Серед найбільш знакових серед них на особливу увагу заслуговує прийняття Закону України “Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України” від 21.06.2001 р. № 2540-III [18], відповідно до якого Розділ IV ЦПК “Перегляд судових рішень” було викладено у новій редакції через запровадження апеляційного перегляду. Відтоді зазначений розділ складався із таких глав: Глава 40 “Апеляційне провадження”, Глава 41 “Касаційне провадження”, Глава 42 “Перегляд рішень, ухвал, що набрали законної сили, у зв’язку із нововиявленими та винятковими обставинами”. У цей період у законодавстві вперше з’являється розмежування нововиявлених та виняткових обставин, хоча зазначені види обставин і об’єднані формально в один вид провадження. Варто погодитися із В. Ю. Мамницьким у тому, що об’єднання провадження за нововиявленими обставинами із переглядом у зв’язку із винятковими обставинами було нераціональним кроком законодавця, адже ці види перегляду суттєво відрізнялися один від одного і об’єднувати їх було недоцільно, оскільки, будучи самостійними видами перегляду вони розрізнялися за підставами, процесуальним порядком здійснення, метою тощо [19, с. 772].

Відповідно до ст. 347-2 ЦПК 1963 р. у редакції від 21.06.2001 р. нововиявленими обставинами визнавалися: 1) істотні для справи обставини, що не були і не могли бути відомі заявникові; 2) завідомо неправдиві показання свідка, завідомо неправильні висновки експертів, завідомо неправильний переклад, фальшивість документів або речових доказів, що потягло за собою ухвалення незаконного рішення, що встановлено вироком суду, який набрав законної сили; 3) злочинні дії сторін, інших осіб, які брали участь у справі, чи злочинні діяння суддів, вчинені при розгляді даної справи, встановлені вироком суду, що набрав законної сили; 4) скасування рішення, вироку або ухвали (постанови) суду чи постанови іншого органу, що стали підставою для постановлення цього рішення, цієї ухвали; 5) визнання неконституційним закону, який був застосований судом при вирішенні справи. Відтак було додано останню підставу для перегляду для нововиявлених обставин, якої не було у попередній кодифікації [1, с. 30].

Об'єктами оскарження для перегляду справи за нововиявленими обставинами визнавалися рішення і ухвали судів першої, апеляційної та касаційної інстанції (ст. 347-2 ЦПК 1963 р. у редакції від 21.06.2001 р.). Натомість підставою для перегляду судового рішення за винятковими обставинами визнавалося виявлення після касаційного розгляду справи неоднозначного застосування судами загальної юрисдикції одного і того ж положення закону або його застосування всупереч нормам Конституції України, а також якщо у зв'язку з рішенням, про перегляд якого подається заява, міжнародна судова установа, юрисдикція якої визнана Україною, встановила факт порушення Україною міжнародних зобов'язань (ч. 3 ст. 347-2 ЦПК 1963 р. у редакції від 21.06.2001 р.).

Законодавство встановлювало строки у три місяці для подання заяви про перегляд судових рішень у зв'язку із нововиявленими та винятковими обставинами, що починався з дня встановлення таких обставин (ЦПК 1963 р. у редакції від 21.06.2001 р.). У цей період відбулася диференціація компетенції судів залежно від виду перегляду: перегляд справ за нововиявленими обставинами здійснювався судом, який ухвалив відповідні судові рішення, натомість перегляд судових рішень за винятковими обставинами здійснювався колегією суддів у складі суддів Верховного Суду України (ст. 347-4 ЦПК 1963 р. у редакції від 21.06.2001 р.). У випадку, якщо після касаційного розгляду справи було виявлене неоднозначне застосування судами загальної юрисдикції одного і того ж положення закону, то справа передавалася на розгляд на спільному засіданні відповідних палат ВСУ (ч. 5 ст. 347-6 ЦПК 1963 р. у редакції від 21.06.2001 р.). Встановлювалися вимоги до форми і змісту відповідної заяви (ст. 347-5 ЦПК 1963 р. у редакції від 21.06.2001 р.), а також наводився загальний порядок розгляду відповідних заяв: для перегляду за нововиявленими обставинами зберігався попередній порядок, натомість перегляд справ за винятковими обставинами здійснювався в порядку, встановленому для касаційного оскарження (ст. 347-6 ЦПК 1963 р. у редакції від 21.06.2001 р.).

Незважаючи на об'єднання регламентації перегляду за нововиявленими та винятковими обставинами в одній главі ЦПК, очевидно, що природа та завдання

цих видів перегляду були зовсім різними: якщо перегляд справи за нововиявленими обставинами мав певну історичну правонаступність із попередніми кодифікаціями, то перегляд справ за винятковими обставинами відбивав зовсім нові тенденції у цивільному судочинстві. Він був покликаний забезпечити єдність судової практики, що з часом абсолютно обґрунтовано було покладено в основу сучасної моделі касації, а також був спрямований на виконання Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань відповідно до ЄКПЛ. Отже, можна висувати, що, незважаючи на певну єдність правового регулювання, зазначені види перегляду на цьому етапі значно різнилися як з точки зору підстав, так і з точки зору функцій. У цей час також фактично поглиблюється диференціація цивільної процесуальної форми у процедурах перегляду справ за нововиявленими та винятковими обставинами, що було зумовлено особливостями провадження в судах тих інстанцій, які здійснювали зазначений вид перегляду. У цей період законодавством також передбачалася можливість оскарження ухвали суду першої інстанції про відмову в задоволенні заяви про перегляд за нововиявленими обставинами (ч. 2 ст. 347-7 ЦПК 1963 р. у редакції від 21.06.2001 р.).

Сучасний етап розвитку цивільного процесуального законодавства розпочався із прийняттям ЦПК України 2004 р. (ЦПК 2004 р.) [20]. Зазначена кодифікація характеризується подальшим відокремленням та набуттям самодостатності різними видами перегляду судових рішень, що набрали законної сили, адже у первісній редакції ЦПК 2004 р. перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами та перегляд судових рішень за винятковими обставинами зазнали самостійної регламентації. Прикметно, що перелік підстав для кожного з видів перегляду теж змінився, порівняно з попередньою кодифікацією. Так, відповідно до ст. 361 ЦПК 2004 р. серед нововиявлених обставин виокремлювалися: 1) істотні для справи обставини, що не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи; 2) встановлені вироком суду, що набрав законної сили, завідомо неправдиві показання свідка, завідомо неправильний висновок експерта, завідомо неправильний переклад, фальшивість документів або речових доказів, що потягли за собою ухвалення незаконного або необґрунтованого

рішення; 3) скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення рішення чи постановлення ухвали, що підлягають перегляду; 4) встановлена Конституційним Судом України неконституційність закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане. В подальшому на підставі Закону України “Про внесення змін до статей 361 і 362 Цивільного процесуального кодексу України щодо підстав перегляду рішення чи ухвали суду” № 4566-VI від 22.03.2012 р. [21] ч. 1 ст. 361 ЦПК було доповнено пунктом 2-1, який закріпив ще один різновид нововиявлених обставин – “встановлення вироком суду, що набрав законної сили, вини судді у вчиненні злочину, внаслідок якого було ухвалено незаконне або необґрунтоване рішення”. У подальшому також було змінено редакцію п. 4 ч. 1 ст. 361 ЦПК на наступну: “встановлена Конституційним Судом України неконституційність закону України, іншого акта (їх окремих положень) або надане Конституційним Судом України офіційне тлумачення положень Конституції України, що є відмінним від того, як їх застосував суд при вирішенні справи” (п. 4 Прикінцевих положень до Закону України “Про Конституційний Суд України” № 2136-VII від 13.07.2017 р.) [22]. Зазначений вид перегляду здійснювався судом, що ухвалив рішення про перегляд якого було подано відповідну заяву. У подальшому також мала місце більша диверсифікація цивільної процесуальної форми за рахунок виокремлення стадії відкриття провадження за нововиявленими обставинами та деталізації процесуальних дій на цій стадії (ст. 364-1 ЦПК 2004 р. у редакції зі змінами відповідно до Закону України “Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення порядку здійснення судочинства” № 4176-VI від 20.12.2012 р. [23]).

Підставами перегляду у зв’язку із винятковими обставинами вважалися: 1) неоднакове застосування судом (судами) касаційної інстанції одного і того самого положення закону; 2) визнання судового рішення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, таким, що порушує міжнародні зобов’язання України (ст. 354 ЦПК 2004 р.). Зазначений вид перегляду здійснювався ВСУ після перегляду судового рішення в касаційному порядку

(ст. 353 ЦПК 2004 р.). Строк подачі у цьому випадку становив один місяць з дня відкриття виняткових обставин, скарга подавалася за правилами подання касаційних скарг (ст. 355 ЦПК 2004 р.). Перегляд судових рішень у зв'язку із винятковими обставинами визнавався різновидом касаційного провадження (ч.1 ст. 357 ЦПК 2004 р.), а тому не дивно, що структурно провадження також було побудоване за прикладом касаційного провадження. У подальшому зазначений вид перегляду зазнав змін через створення у 2010 р. Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ і, як наслідок, розмежування касаційного перегляду та перегляду судових рішень Верховним Судом України. Відповідно до Закону України “Про судоустрій і статус суддів” № 2453-VI від 07.07.2010 р. [24] назва Глави 3 розділу V ЦПК “Провадження у зв'язку з винятковими обставинами” була змінена на “Перегляд судових рішень Верховним Судом України”. І хоча підстави для зазначеного виду перегляду залишилися тими ж, відтепер заява про перегляд у зв'язку із винятковими обставинами мала подаватися через Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ, який здійснював фактично процедуру допуску до оскарження (ст.ст. 359-360 ЦПК України у редакції від 07.07.2010 р.). Перегляд же здійснювався ВСУ, засідання якого вважалося повноважним у випадку наявності на ньому не менше двох третин суддів від складу ВСУ, визначеного законом (ч. 2 ст. 360-2 ЦПК України у редакції від 07.07.2010 р.).

Чинна законодавча регламентація перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами пов'язується із новою редакцією ЦПК України 2004 р. на підставі Закону України “Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів” № 2147-VIII від 03.10.2017 р. [25], що змінив побудову перегляду судових рішень у цивільних справах, закріпивши у Розділі V “Перегляд судових рішень” такі глави як “Апеляційне провадження” (Глава 1), “Касаційне провадження” (Глава 2) та “Перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами” (Глава 3).

У зазначеному нормативно-правовому акті була запропонована нова концепція інституту перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами із новим підходом до диференціації відповідних підстав для перегляду судових рішень. Відповідно до чинної редакції ч. 2 ст. 423 ЦПК підставами для перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами визнаються: 1) істотні для справи обставини, що не були встановлені судом та не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи; 2) встановлений вироком або ухвалою про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності, що набрали законної сили, факт надання завідомо неправильного висновку експерта, завідомо неправдивих показань свідка, завідомо неправильного перекладу, фальшивості письмових, речових чи електронних доказів, що призвели до ухвалення незаконного рішення у даній справі; 3) скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення судового рішення, що підлягає перегляду.

Натомість підставами для перегляду судових рішень за виключними обставинами є: 1) встановлена Конституційним Судом України неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане; 2) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом; 3) встановлення вироком суду, що набрав законної сили, вини судді у вчиненні кримінального правопорушення, внаслідок якого було ухвалено судове рішення (ч. 3 ст. 423 ЦПК).

Крім того, чинний ЦПК характеризується наявністю більш детальної регламентації процесуальних дій, зокрема, визначаючи межі перегляду (ч. 5 ст. 424 ЦПК), вимоги до форми і змісту відповідних заяв, а також строки та порядок їх подачі (ст. 424-426 ЦПК), особливості відкриття провадження за нововиявленими або виключними обставинами і розгляду відповідних заяв (ст. 427-429 ЦПК). Водночас, незважаючи на наявність більш чіткої, аніж у попередніх кодифікаціях ЦПК, регламентації цього виду провадження, у практиці судів виникає багато

складних питань правозастосування, що мають бути досліджені крізь призму розуміння природи та ознак нововиявлених та виключних обставин, умов їх застосування в контексті забезпечення балансу між правом особи на судовий захист і принципом правової визначеності.

Як бачимо, перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами у сучасному вигляді пройшов довгий період становлення, що часто пов'язувався із закріпленням окремих його підстав у межах інших видів перегляду. При цьому можна простежити певну історичну правонаступність у регламентації перегляду за нововиявленими обставинами ще з положень Статуту цивільного судочинства 1984 р. крізь радянські кодифікації до чинної редакції ЦПК. Водночас цього ж не можна сказати про підстави для перегляду за виключними обставинами, які у різні часи були розпорочені між іншими видами перегляду – переглядом у ВСУ, переглядом у зв'язку із винятковими обставинами, переглядом за нововиявленими обставинами. Наприклад, така підстава для перегляду судових рішень за виключними обставинами, як встановлення рішенням міжнародної судової установи, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань, в різні часи визнавалася підставою для перегляду судових рішень за винятковими обставинами та перегляду у ВСУ, хоча сама сутність перегляду за цією підставою залишалася сталою. Вищенаведене, на наш погляд, свідчить про відсутність сталих підходів щодо характеристики підстав для перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, що актуалізує питання про місце зазначеного виду перегляду у сучасному цивільному судочинстві в Україні та за кордоном в контексті міжнародних стандартів права на справедливий судовий розгляд, закріпленого у п. 1 ст. 6 ЄКПЛ.

1.2 Перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами в контексті міжнародних стандартів права на справедливий судовий розгляд (п. 1 ст. 6 ЄКПЛ)

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (ЄКПЛ) та практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) щодо тлумачення та

застосування цієї статті наразі визначають вектори розвитку теорії цивільного процесуального права та практики цивільного судочинства. Відповідно до п. 1 ст. 6 ЄКПЛ кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Право на справедливий судовий розгляд є визначальним міжнародним стандартом цивільного судочинства, що має бути забезпечений на національному рівні відповідно до міжнародних зобов'язань, взятих на себе Україною.

Окремих питань дослідження перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами у світлі вимог п. 1 ст. 6 ЄКПЛ приділялася увага таких вчених, як Д. О. Менюк [26, с. 37-51], Н. Ю. Сакара [27], К. М. Пільков [28], Т. А. Цувіна [29, с. 221-223] та ін. Водночас варто відзначити, що комплексного дослідження концептуальних підстав зазначеного виду перегляду крізь призму права на справедливий судовий розгляд не проводилося.

На наш погляд, міжнародні стандарти права на справедливий судовий розгляд мають розглядатися як методологічне підґрунтя для оцінки ефективності системи цивільного судочинства в цілому та перегляду за нововиявленими або виключними обставинами зокрема. Зважаючи на це, можна виокремити принаймні три аспекти, які потребують дослідження з точки зору застосування гарантій п. 1 ст. 6 ЄКПЛ під час перегляду рішень за нововиявленими або виключними обставинами, які дозволяють виснувати, що зазначений вид перегляду має розглядатися як додаткова гарантія забезпечення конституційного права на судовий захист та конвенційного права на справедливий судовий розгляд як його міжнародного аналогу, а також оцінюватися у світлі дотримання вимог п. 1 ст. 6 ЄКПЛ. Першим аспектом відповідної проблематики є вивчення питання щодо легітимності національної моделі перегляду справи за нововиявленими або виключними обставинами у світлі принципів верховенства права, зокрема таких його складових як правова визначеність і *res judicata*. Другий аспект пов'язаний із необхідністю

з'ясування меж поширення сфери цивілістичного аспекту п. 1 ст. 6 ЄКПЛ на зазначений вид перегляду та обсяг гарантій, що мають надаватися у цьому випадку. В рамках третього аспекту спеціального дослідження потребує конвенційна природа такої підстави для перегляду рішень за виключними обставинами, як визнання міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань.

Надаючи інтерпретацію різним елементам права на справедливий судовий розгляд, ЄСПЛ неодноразово підкреслював, що останні мають тлумачитися у світлі верховенства права як основоположного принципу у демократичному суспільстві [30]. Т. А. Цувіна інтерпретує верховенство права як основоположний принцип цивільного і міжнародний стандарт судового правозастосування, що визначає інституційні, процесуальні та компетенційні вимоги до суду і процесу здійснення правосуддя в цивільних справах. Досліджуючи особливості реалізації верховенства права у цивільному судочинстві, вчена зауважує, що принципи цивільного судочинства становлять собою складну ієрархічну систему, що утворюється внаслідок “розгортання” ідеї верховенства права, тому останнє має розумітися як мета-принцип, так званий “парасольковий” принцип, який включає низку інших елементів, зокрема: а) підпринципи, що забезпечують власне процесуальні характеристики верховенства права і є ядром розуміння поняття належної судової процедури, якими є доступність правосуддя, незалежність і неупередженість суду, право бути почутим; б) підпринципи, що визначають сталість правозастосування під час здійснення правосуддя в цивільних справах, – законність та правова визначеність; в) підпринцип, що забезпечує дотримання балансу приватних і публічних інтересів під час здійснення правосуддя і легітимність обмежень прав людини, яким є пропорційність [31, с. 11]. У такому контексті варто погодитись, що право на справедливий судовий розгляд може розглядатися як транспозиція верховенства права у цивільному судочинстві [29, с. 44, 49].

Одним із елементів верховенства права є принцип правової (юридичної) визначеності [32], який передбачає вимогу до органів державної влади забезпечувати стабільність правореалізації та єдність юридичної практики. У

цьому контексті заслуговує на увагу думка В. В. Комарова щодо того, що правова визначеність – це іманентна складова самого права і правового регулювання у різних його сферах. Правову визначеність можна розглядати в двох аспектах: суб'єктивному та об'єктивному. У суб'єктивному правова визначеність відбиває інтерсуб'єктивну природу права, його усвідомлення суб'єктом права, виходячи із природності права і, передусім, основних прав та свобод людини, в об'єктивному – наявні умови функціонування механізму правового регулювання, виходячи з обов'язків держави забезпечити реалізацію правових норм відповідно до їх призначення в інтересах суб'єктів права [33, с. 30].

У літературі наявний значний масив публікацій, присвячений проблемам реалізації принципу юридичної визначеності і окремих його елементів [34-36; 37, с. 178-192]. Венеційська комісія відносить до елементів юридичної визначеності доступність і передбачуваність закону, доступність судових рішень, стабільність і послідовність законодавства, концепцію правомірних очікувань (*legitimate expectation*), заборону зворотної дії законодавства, принцип *nullum crimen sine lege* (“немає злочину без вказівки на це в законі”), принцип *nulla poena sine lege* (“немає покарання без вказівки на це в законі”), принцип остаточності судових рішень *res judicata* [38].

Що стосується практики ЄСПЛ щодо тлумачення змісту принципу правової визначеності в контексті цивілістичного аспекту права на справедливий судовий розгляд, можна говорити принаймні про такі аспекти правової визначеності в цивільному судочинстві, як: а) “якість закону”, яка передбачає, що законодавство, яким обмежуються права та свободи людини та громадянина має бути доступним, передбачуваним і відповідало вимогам верховенства права, виключаючи свавільне втручання з боку державних органів у права та свободи людини і громадянина [39]; б) заборону зворотної дії законодавства в часі [40]; в) єдність судової практики принаймні на рівні суду/судів найвищої інстанції [41]; г) заборону втручання законодавця у процес здійснення правосуддя [42]; д) принцип остаточності судових рішень *res judicata*, який вимагає, щоб ухвалені судами остаточне рішення не могло бути скасованим [32].

З огляду на предмет нашого дослідження, нас цікавить передусім останній аспект принципу правової визначеності. Венеціанська комісія з цього приводу зауважує, що принцип *res judicata* означає, що остаточні рішення національних судів не можуть бути оспорені поза процедурами, встановленими в законі, а також мають неухильно виконуватися. При цьому підкреслюється, що системи, які допускають скасування остаточних судових рішень без переконливих на те підстав публічного інтересу, а також без чіткої вказівки на строки оскарження, допускають порушення принципу юридичної визначеності [38].

ЄСПЛ виходить із того, що принцип *res judicata* передбачає, що сторони не мають права домагатися перегляду судового рішення лише з метою повторного розгляду справи та ухвалення нового рішення. Повноваження судів вищих інстанцій щодо перегляду судових рішень мають здійснюватися з метою виправлення грубих помилок та несправедливості при здійсненні судочинства, а не заради повторного розгляду справи. Перегляд справи судами вищестоящої інстанції не повинен розглядатися як “замаскована апеляція”, і сама лише можливість існування двох точок зору щодо одного питання не може слугувати підставою для перегляду. Відхилення від цього принципу може бути виправдане лише наявністю суттєвих або непереборних обставин [43]. У цьому контексті ЄСПЛ неодноразово наголошував, що сама по собі наявність у національних законодавствах перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами не суперечить принципу правової визначеності і зокрема такому його аспекту, як *res judicata*, якщо цей перегляд використовується для виправлення істотних помилок, а також якщо така процедура використана у спосіб, сумісний із п. 1 ст. 6 ЄКПЛ [43].

Отже, можна висувати, що з точки зору реалізації основоположного принципу верховенства права перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами пов'язаний із необхідністю дотримання балансу між правовою визначеністю, зокрема такою її складовою, як остаточність судових рішень *res judicata*, і правом особи на доступ до суду в процедурах перегляду судових рішень з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів. Зважаючи

на зазначене, перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами має відповідати таким вимогам:

а) підстави перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами мають бути сформульовані з дотриманням вимог до якості закону, тобто бути ясними, доступними, передбачуваними та недвозначними, а також виключати можливість свавільного втручання з у права і свободи людини та громадянина;

б) перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами має розглядатися як екстраординарний вид перегляду судових рішень, що набрали законної сили, який є можливим за наявності істотних підстав, що зумовлюють необхідність у перегляді судового рішення та прямо визначені в законі;

в) такий перегляд в жодному випадку не може використовуватися як “замаскована апеляція” на шкоду одній зі сторін;

г) при закріпленні конкретних підстав та порядку перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами національний законодавець має враховувати необхідність дотримання балансу між забезпеченням принципу остаточності судових рішень *res judicata* та правом особи на судовий захист, в тому числі правом доступу до процедур перегляду судових рішень, передбачених національним законодавством без надмірного формалізму та правового пуризму;

д) процедура перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами має відбуватися з неухильним дотриманням належних процедур та відповідати мінімальним гарантіям права на справедливий судовий розгляд, закріпленим у п. 1 ст. 6 ЄКПЛ тією мірою, якою ці гарантії не суперечать сутності відповідного провадження.

Останнє твердження безпосередньо пов'язане із другим аспектом нашого дослідження перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами в аспекті конвенційних гарантій права на справедливий судовий розгляд, а саме можливістю поширення цивілістичної частини сфери застосування п. 1 ст. 6 ЄКПЛ на провадження за нововиявленими або виключними обставинами у цивільному судочинстві. У цьому контексті можна говорити про предметний та

структурно-функціональний критерій застосовності п. 1 ст. 6 ЄКПЛ до зазначеного виду провадження.

Предметний критерій сфери застосування п. 1 ст. 6 ЄКПЛ окреслений у тексті цієї статті вказівкою на поняття “цивільні права та обов’язки” і “кримінальне обвинувачення”. Для цивільного судочинства ключове значення має перше з цих понять. ЄСПЛ з цього приводу зазначає, що п. 1 ст. 6 ЄКПЛ поширюється на спори про цивільні права та обов’язки за умови, якщо: а) право або обов’язок передбачені національним законодавством хоча б на спірних підставах; б) у справі має місце спір про право; в) результат вирішення спору є вирішальним для прав та обов’язків заявника; г) спір має “цивілістичний” характер [44].

З цієї точки зору доцільно розглянути горизонтальну структуру проваджень цивільного судочинства у суді першої інстанції, яка включає позовне (загальне і спрощене), наказне і окреме провадження. Позовне провадження є базовим провадженням цивільного судочинства, що характеризується наявністю спору про право цивільне, тому на нього мають поширюватися всі гарантії п. 1 ст. 6 ЄКПЛ. Натомість питання про поширення гарантій п. 1 ст. 6 ЄКПЛ на наказне та окреме провадження є дискусійним з огляду на те, що відповідно до поширеної у науковій літературі точки зору наказне та окреме провадження є безспірними видами проваджень цивільного судочинства [45-47; 48, с. 63]. З огляду на це у літературі можна зустріти думку щодо заперечення поширення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ на ці види проваджень [49, с. 15].

На наш погляд, у цьому контексті варто погодитися із Т. А. Цувіною, яка зауважує, що гарантії п. 1 ст. 6 ЄКПЛ мають поширюватися на окреме і наказне провадження тією мірою, якою ці гарантії не суперечать сутності цих проваджень. Тим більше, що поняття спору про право в національному правопорядку не співпадає із розумінням зазначеного поняття у практиці ЄСПЛ, який вважає застосовним п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, наприклад, до справ про визнання особи недієздатною або поновлення цивільної дієздатності і в окремих випадках – до справ наказного провадження [29, с. 67]. Зважаючи на зазначене, на наш погляд, з точки зору характеристики предметного критерію сфери застосування п. 1 ст. 6 ЄКПЛ справи,

які можуть бути переглянуті за нововиявленими або виключними обставинами у цивільному судочинстві, передбачають наявність “спору про цивільні права та обов’язки” у контексті п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, а тому на них мають поширюватися гарантії п. 1 ст. 6 ЄКПЛ.

Структурно-функціональний критерій сфери застосування п. 1 ст. 6 ЄКПЛ пов’язаний із особливостями дії п. 1 ст. 6 ЄКПЛ на різних стадіях та у різних видах вертикальних проваджень цивільного судочинства. Сам ЄСПЛ у своїй практиці виходить із того, що право на справедливий судовий розгляд поширюється на різні види проваджень і процедур, зокрема підготовче провадження, досудові процедури врегулювання спору, якщо вони є обов’язковими відповідно до національного законодавства, процедуру оскарження та виконання судових рішень тощо [50, с. 21-22]. Особливий інтерес у цьому відношенні становить визначення сфери застосування п. 1 ст. 6 ЄКПЛ до різних видів перегляду у цивільному судочинстві.

Передусім ЄСПЛ зауважує, що ЄКПЛ не зобов’язує національного законодавця запроваджувати на рівні національних правових систем суди апеляційної чи касаційної інстанції та конкретні види перегляду для цивільних справ, однак там, де зазначені види перегляду існують, мінімальні гарантії п. 1 ст. 6 ЄКПЛ мають бути дотримані у межах таких видів перегляду [51]. По суті це означає, що потенційно гарантії п. 1 ст. 6 ЄКПЛ мають поширюватися на всі види перегляду у цивільному судочинстві, однак обсяг таких гарантій може бути меншим порівняно із тими, які надаються під час провадження у суді першої інстанції, який здійснює розгляд справи по суті.

Як впливає із практики ЄСПЛ, останній вимагає існування на національному рівні принаймні апеляційного виду перегляду як мінімального стандарту оскарження [52]. Водночас існування судів касаційної інстанції та відповідно касаційного виду перегляду цілком залежить від дискреції національних законодавчих органів [51], проте там, де такі суди та види перегляду запроваджені, гарантії п. 1 ст. 6 ЄКПЛ мають дотримуватися, хоча і з певними застереженнями. Йдеться, наприклад, про можливість обмеження доступу до суду касаційної інстанції шляхом встановлення касаційних фільтрів оскарження [51].

Що стосується провадження у справі за нововиявленими або виключними обставинами, то зазначений вид перегляду номінується самим ЄСПЛ як екстраординарний [32], тому відповідно до підходів ЄСПЛ держава користується широким розсудом при регламентації особливостей підстав та порядку зазначеного виду перегляду у національному законодавстві. Так, ЄСПЛ неодноразово зазначав, що сама по собі наявність у національних правопорядках перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, якщо такий перегляд використовується для виправлення істотних помилок, а процедура перегляду використана у спосіб, сумісний із п. 1 ст. 6 ЄКПЛ [53]. З огляду на це виникає питання про те, які саме гарантії права на справедливий судовий розгляд і в якому обсязі мають бути дотримані під час зазначеного виду перегляду.

Масив практики ЄСПЛ щодо тлумачення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ є досить значним, особливо зважаючи на те, що сам ЄСПЛ постійно вдається до еволюційного тлумачення елементів права на справедливий судовий розгляд, повсякчасно розширюючи їх обсяг. У літературі з цивільного процесуального права наводилися різні класифікації елементів (гарантій, складових) права на справедливий судовий розгляд. Так, В. В. Комаров та Н. Ю. Сакара вважають, що основними складовими елементами права на справедливий судовий розгляд є: а) необтяжений юридичними та економічними перешкодами доступ до судової установи; б) належна судова процедура; в) публічний судовий розгляд; г) розумний строк судового розгляду; д) розгляд справи незалежним та безстороннім судом, встановленим законом [49, с. 15]. Суголосні думки були висловлені у літературі також іншими вченими [54-56]. Натомість Т. А. Цувіна наводить статичні та динамічні елементи права на справедливий суд. До першої групи авторка відносить доступ до суду, незалежний і неупереджений суд, встановлений законом, до другої – рівноправність сторін, змагальність, гласність (публічність), вмотивованість, остаточність і здійсненість судових рішень, розумний строк судового розгляду [29, с. 72-77]. Ще більш розгалужена класифікація була запропонована О. С. Ткачуком, який в структурі права на справедливий судовий розгляд виокремлює: а) прелімінарний елемент, яким є необтяжений юридичними та

економічними перешкодами доступ до суду; б) інституційний елемент, що охоплює по суті вимоги належного суду як суду незалежного, неупередженого і встановленого законом; в) процедурний елемент, який включає такі процесуальні гарантії, як публічність, розумний строк розгляду справи та справедливість розгляду у вузькому розумінні або справедливе слухання; г) легітимаційний елемент, що полягає у дотриманні вимог правової визначеності і неухильного виконання судових рішень [57, с. 138].

О. Б. Прокопенко, розглядаючи систему гарантій права на справедливий судовий розгляд в контексті не тільки цивілістичного, однак і кримінального аспекту ст. 6 ЄКПЛ, виділяє такі елементи зазначеного права: інституційні (незалежний і неупереджений суд, створений на підставі закону), органічні (доступ до суду), процесуальні (публічність, забезпечення наданих процесуальним законом прав учасників судового розгляду, рівність сторін у процесі й змагальність, розумний строк розгляду справи, виконання остаточного судового рішення) та спеціальні (гарантії кримінального провадження) [58, с. 16]. Суголосну позицію висловлюють у своїх дослідженнях також О. Бойко [59, с. 3, 71], І. Гриценко і М. Погорецький [60].

Аналіз елементів права на справедливий судовий розгляд, що були окреслені вище, та їх тлумачення у рішеннях ЄСПЛ дозволяють говорити про те, що всі гарантії п. 1 ст. 6 ЄКПЛ мають застосовуватися під час зазначеного виду перегляду, однак інколи обсяг цих гарантій може бути меншим порівняно із застосуванням останніх під час провадження у суді першої інстанції, а також під час апеляційного та касаційного провадження.

Так, на провадження у справі за нововиявленими або виключними обставинами безперечно поширюються гарантії права на доступ до суду. ЄСПЛ зауважує, що право на доступ до суду не є абсолютним і підлягає державному регулюванню, що допускається опосередковано, оскільки право на доступ до суду за своїм характером закликає до врегулювання з боку держави і це регулювання може варіюватися за часом і місцем відповідно до потреб і ресурсів суспільства й окремих осіб [61]. При цьому доступ до суду при перегляді судових рішень може

бути обмеженим з точки зору встановлення обмежень стосовно підстав оскарження, суб'єктів та об'єктів такого оскарження, меж перегляду тощо. Т.А. Цувіна з цього приводу зауважує, що застосування принципу пропорційності в контексті його розуміння ЄСПЛ дозволяє розрізнити легітимні та нелегітимні обмеження права на доступ до суду. Серед легітимних обмежень, що спрямовані на забезпечення належного здійснення судочинства в цивільних справах, вчена виокремлює встановлення у цивільному процесуальному законодавстві вимог до форми і змісту позовної заяви, порядку звернення до суду за судовим захистом, вимоги щодо дотримання правил юрисдикції, строків оскарження тощо. Проте, як зауважує авторка, в окремих випадках такі обмеження стають дійсними перешкодами в реалізації права на доступ до суду, що порушують ст. 6 ЄСПЛ та становлять собою реальні суб'єктивні, юрисдикційні, темпоральні, процедурні й фінансові перешкоди [62]. Екстраполюючи зазначене твердження на перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами можна зробити висновок, що встановлення обмеженого кола суб'єктів, які можуть подавати заяву про перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, а також об'єктів та строків такого перегляду є легітимними обмеженнями права на доступ до суду у зазначеному виді перегляду, якщо вони застосовуються відповідно до встановлених в законі процедур та без надмірного формалізму.

Безперечно, під час зазначеного провадження мають бути дотримані також гарантії незалежного, неупередженого суду, встановленого законом. У цьому контексті звертають на себе увагу гарантії забезпечення належного складу суду, закріплені у ч.ч. 8-9 ст. 34 та ч.ч. 5-6 ст. 37 ЦПК, відповідно до яких: а) перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами здійснюється судом у такому самому кількісному складі, в якому ці рішення були ухвалені (одноособово або колегіально) (ч. 8 ст. 34 ЦПК); б) незалежно від того, у якому складі розглядалася справа, перегляд судових рішень за виключними обставинами з підстав, визначених пп. 1, 3 ч. 3 ст. 423 ЦПК, здійснюється колегією у складі трьох або більшої непарної кількості суддів, а з підстави, визначеної п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК, - Великою Палатою Верховного Суду (ч. 9 ст. 34 ЦПК); в) суддя, який брав участь у

вирішенні справи, рішення в якій було в подальшому скасовано судом вищої інстанції, не може брати участі у розгляді заяви про перегляд за нововиявленими обставинами рішення суду у цій справі (ч. 5 ст. 37 ЦПК); г) суддя, який брав участь у вирішенні справи в суді першої, апеляційної, касаційної інстанції, не може брати участі у розгляді заяви про перегляд судового рішення у зв'язку з виключними обставинами у цій справі (ч. 6 ст. 37 ЦПК). Зазначені інституціональні гарантії права на справедливий судовий розгляд будуть розглянуті більш детально у наступних підрозділах дослідження, проте навіть коротка їх характеристика свідчить про намагання законодавця відбити стандарти незалежності і неупередженості суду, що впливають із п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, у зазначеному виді провадження.

Невід'ємною гарантією права на справедливий судовий розгляд є також розумний строк судового розгляду. ЄСПЛ виходить із того, що розумний строк починає обчислюватися з моменту відкриття провадження у справі, однак інколи до цього періоду можуть зараховуватися і більш ранні періоди, зокрема у випадку, коли досудовий порядок врегулювання спору є обов'язковим [63]. Закінчення розумних строків судового розгляду справи пов'язується із моментом ухвалення остаточного рішення у справі, а у випадках, коли рішення підлягає примусовому виконанню – його повним виконанням [64]. Водночас, зважаючи на те, що провадження у справі за нововиявленими або виключними обставинами є екстраординарним видом перегляду та може мати місце зі впливом значних проміжків часу після ухвалення остаточного рішення у справі, обчислення розумного строку судового розгляду у випадку відкриття зазначеного виду провадження має починатися спочатку. Уявімо собі, що особа отримала остаточне судове рішення у своїй справі, а про існування нововиявлених або виключних обставин їй стало відомо лише після спливу декількох років після набуття законної сили судовим рішенням. Як наслідок, особа звернулася із заявою про перегляд справи за нововиявленими або виключними обставинами. У цьому випадку вважаємо, що розумний строк первісного провадження має завершуватися відповідно до практики ЄСПЛ моментом ухвалення судового рішення для рішень,

що не потребують примусового виконання, та моментом виконання – для рішень про присудження. З подачею заяви про перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами та відкриттям цього провадження перебіг розумного строку розгляду має починатися спочатку та включати сам розгляд заяви за нововиявленими або виключними обставинами, строк нового розгляду справи, якщо за національним законодавством за результатами розгляду заяви про перегляд справи за нововиявленими або виключними обставинами справа може бути передана для нового розгляду до судів нижчих інстанцій, строк апеляційного та касаційного оскарження судових рішень за результатами відповідного перегляду, якщо останні допускаються національним законодавством, а також строк виконання судового рішення у випадку, коли за результатами перегляду судового рішення підлягає примусовому виконанню.

Публічність (гласність) судового розгляду у цьому виді провадження також повинна бути забезпечена, хоча і в дещо обмеженому вигляді. Класично в контексті п. 1 ст. 6 ЄКПЛ виокремлюють такі аспекти публічності, як належне повідомлення, усність розгляду справи, право будь-яких третіх осіб як представників громадськості бути присутніми під час розгляду справи, право на доступ до судових рішень [29, с. 189]. У цьому аспекті варто зазначити, що ЄСПЛ вимагає за невеликими виключеннями дотримання гарантій усності судового розгляду принаймні на рівні першої інстанції [65; 66]. Зважаючи на екстраординарний вид перегляду, що розглядається, цілком прийнятними можна вважати обмеження усності судового розгляду, адже відповідно до ч. 2 ст. 429 ЦПК справа розглядається судом за правилами, встановленими цим Кодексом для провадження, у суді тієї інстанції, яка здійснює відповідний вид перегляду.

Справедливість слухання у практиці ЄСПЛ постає як структурно складний концепт, що охоплює такі елементи п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, як: рівноправність сторін, змагальність, правову визначеність, вмотивованість судових рішень, належне виконання судових рішень тощо. На нашу думку, зазначені гарантії також мають бути дотримані під час перегляду справи за нововиявленими або виключними обставинами у цивільному судочинстві, враховуючи особливості процесуального

регламенту суду тієї інстанції, де здійснюється відповідний вид перегляду у конкретній справі. Більш детальний аналіз реалізації зазначених гарантій буде здійснений у другому розділі дисертаційного дослідження. На цьому етапі можна зробити висновок, що мінімальні гарантії п. 1 ст. 6 ЄКПЛ мають застосовуватися до провадження у справі за нововиявленими або виключними обставинами, однак у цьому разі допустимі легітимні обмеження та усічений обсяг таких гарантій, що є прямо похідним від обсягу гарантій, які надаються судом тієї інстанції, яка здійснює цей вид перегляду у конкретній справі.

Третій аспект, який має бути проаналізований у контексті п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, це особлива природа такої підстави для перегляду судового рішення за виключними обставинами, як встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом (п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК). Зазначена підстава заслуговує на окрему увагу, зважаючи на особливості її правової природи у конвенційному механізмі захисту прав, її конститутивні ознаки і легітимні підстави.

Передусім, існування підстави, закріпленої у п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК, зумовлено необхідністю виконання Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань у контексті ст. 10 Закону України “Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини”, згідно з якою повторний розгляд справи судом, включаючи провадження у справі, визнається одним із додаткових заходів індивідуального характеру разом із виплатою відшкодування, що здатне забезпечити відновлення попереднього юридичного стану, який стягувач мав до порушення ЄКПЛ (*restitution in integrum*).

Подібний вид перегляду передбачений і законодавством зарубіжних держав. Так, ЄСПЛ зауважує, що із 38 держав-членів Ради Європи 22 держави містять у цивільному процесуальному законодавстві чітку можливість для заявника, на користь якого було ухвалене рішення ЄСПЛ, подати заяву про перегляд цивільної справи на підставі встановлення порушення ЄСПЛ або іншим міжнародним судом. При цьому особливості такого провадження можуть бути різними. Так, відповідні заяви можуть подаватися до найвищого судового органу (Албанія, Естонія, Литва

та ін.), Конституційного Суду (Чехія) або до суду, рішення якого оскаржується (Хорватія, Сербія, Македонія та ін.). При цьому перегляд, як правило, не є автоматичним, і щодо заяв встановлюються певні критерії прийнятності, зокрема, строк подання заяви, вимоги до форми та змісту заяви, її обґрунтованості, суб'єктів оскарження тощо. Натомість у деяких державах, де перегляд цивільних справ на підставі встановлення у рішенні ЄСПЛ порушення країною ЄКПЛ прямо не передбачений цивільним процесуальним законодавством, заявники можуть ініціювати перегляд справи за нововиявленими обставинами або допущеними процесуальними помилками (Франція, Нідерланди, Польща тощо) [67].

Відповідно до Резолюції 2075 (2015) Парламентської асамблеї Ради Європи “Виконання рішень Європейського суду з прав людини” від 30.09.2015 р. Асамблея закликає держави-члени повністю виконувати рекомендації, вказані у Брюсельській декларації, ухваленій 27.03.2015 р. на Конференції високого рівня “Імплементация Європейської конвенції з прав людини – наша спільна відповідальність”, зокрема, створити ефективні засоби юридичного захисту на національному рівні для виправлення порушень ЄКПЛ (п. 8.2) [68].

Певні орієнтири з цього питання містить також Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № R(2000)2 від 19.01.2000 р. державам-членам щодо повторного розгляду або поновлення провадження в певних справах на національному рівні після прийняття рішень ЄСПЛ. Так, відповідно до цього акту держави мають передбачити наявність такого перегляду, коли: і) потерпіла сторона і далі зазнає значних негативних наслідків рішення, ухваленого на національному рівні; наслідків, щодо яких справедлива сатисфакція не була адекватним засобом захисту і які не можна виправити інакше, ніж через повторний розгляд або відновлення провадження; та ii) рішення ЄСПЛ спонукає до висновку, що: а) оскаржене рішення національного суду суперечить ЄКПЛ по суті, або б) в основі визнаного порушення лежали суттєві процедурні помилки чи недоліки, які ставлять під серйозний сумнів результат оскарженого провадження на національному рівні [69].

Зважаючи на зазначене, можна говорити про те, що ця підстава відрізняється від інших підстав для перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами за своєю природою та особливостями правового регулювання з точки зору п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, адже вона прямо пов'язана із виконанням міжнародних зобов'язань держави. Аналіз підходу ЄСПЛ свідчить про субсидіарну природу перегляду судових рішень з відповідної підстави, з огляду на що останній є можливим не у всіх без винятку випадках визнання ЄКПЛ порушення Україною міжнародних зобов'язань, а лише у тих, які вимагають вжиття заходів індивідуального характеру, не пов'язаних із присудженням справедливої сатисфакції.

Ще більш цікавим з цієї точки зору є питання про поширення гарантій п. 1 ст. 6 ЄКПЛ на перегляд за виключними обставинами за наявності цієї підстави, що є вельми дискусійним у рамках конвенційної системи та зазнавало еволюційного тлумачення. Так, у ранній практиці у низці справ ЄСПЛ доходив висновку про те, що гарантії п. 1 ст. 6 ЄКПЛ не поширюються на відновлене на національному рівні провадження після розгляду справи в ЄСПЛ, адже стосуються питань виконання рішення ЄСПЛ, що належить до виключної компетенції Комітету Міністрів Ради Європи [70; 71]. Проте з часом такий підхід зазнав змін.

Основні тези щодо застосовності п. 1 ст. 6 ЄКПЛ загалом викладені ЄСПЛ у справі “*Egmez v. Cyprus*”, в якій зауважується, що рішення, в якому ЄСПЛ встановив порушення ЄКПЛ, зобов'язує державу не просто виплатити особами присуджену суму справедливої сатисфакції, а й обрати під наглядом Комітету Міністрів Ради Європи заходи загального та/або індивідуального характеру. Разом з тим юрисдикція ЄСПЛ не поширюється на питання перевірки виконання державами рішень ЄСПЛ, тому відповідні скарги неодноразово визнавалися неприйнятними *ratione materiae*. Проте ЄСПЛ підкреслив, що він визнав наявність у нього компетенції розглядати скарги у низці повторних справ, зокрема, якщо національні органи влади провели новий розгляд справи на національному рівні з метою виконання одного з рішень ЄСПЛ чи то шляхом відновлення провадження або шляхом порушення повністю нового провадження на національному рівні,

якщо під час такого розгляду виникає нове питання, що не було вирішене при первісному розгляді, проте може призвести до нових порушень ЄКПЛ [72]. Зважаючи на зазначене, у низці справ ЄСПЛ визнавав п. 1 ст. 6 ЄКПЛ застосовним до так званих повторних проваджень на національному рівні, що мали місце після визнання ЄСПЛ порушень ЄКПЛ та були ініційовані як заходи індивідуального характеру на виконання рішення ЄСПЛ у конкретній справі [73; 74]. Такі справи розглядалися ЄСПЛ і проти України, зокрема йдеться про рішення у справах *Bochan v. Ukraine № 2* [67], *Petukhov v. Ukraine № 2* [75], *Gurepka v. Ukraine № 2* [76], *Zaichenko v. Ukraine № 2* [77] та інші, які будуть проаналізовані більш детально у наступних підрозділах дисертаційного дослідження.

На підставі зазначеного можна зробити висновок, що провадження у справі за виключними обставинами з підстав, передбачених п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК, має відповідати основним гарантіям права на справедливий судовий розгляд тією мірою, якою зазначені гарантії можуть бути застосовними до екстраординарних видів перегляду у цивільному судочинстві. Зважаючи на особливості провадження у справі у ВП ВС, очевидно, що не всі гарантії п. 1 ст. 6 ЄКПЛ можуть бути реалізовані під час такого перегляду. Зокрема, така гарантія, як публічність судового розгляду, не може бути реалізована повною мірою з огляду на те, що розгляд справ у ВС у цивільному судочинстві за загальним правилом проводиться без виклику сторін. Водночас такі гарантії, як доступ до суду, розумний строк судового розгляду, вмотивованість судового рішення, рівноправність сторін і змагальність судового провадження, незалежність та безсторонність суду, встановленого законом, мають бути гарантовані національними судовими органами під час такого провадження. При цьому особа, яка отримала рішення ЄСПЛ на свою користь стосовно порушення Україною міжнародних зобов'язань, має право на звернення до ЄСПЛ із новою заявою щодо порушення гарантій права на справедливий судовий розгляд під час перегляду справи за виключними обставинами, якщо такі порушення мали місце під час розгляду відповідної заяви у ВП ВС або при повторному розгляді справи після передачі справи до судів

нижчих інстанцій, з метою захисту свого права та відновлення положення *restitutio in integrum*.

Таким чином, на основі проведеного аналізу наукової літератури та практики ЄСПЛ можна зробити висновок, що існування в національному правопорядку перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами є легітимним з точки зору гарантій права на справедливий судовий розгляд, закріпленого у п. 1 ст. 6 ЄКПЛ. Зазначений вид перегляду має відповідати принципу правової визначеності та принципу остаточності судових рішень *res judicata*. Гарантії п. 1 ст. 6 ЄКПЛ поширюються на зазначений вид провадження тією мірою, якою це не суперечить самій суті зазначених видів перегляду. При цьому можна говорити про дві функції, які виконує зазначений вид провадження в контексті п. 1 ст. 6 ЄКПЛ: по-перше, йдеться про забезпечення особам реального, а не ілюзорного судового захисту із дотриманням міжнародних стандартів цивільного судочинства у ситуаціях, коли наявні істотні порушення під час первісного розгляду справи, які унеможливають залишення за судовим рішенням статусу *res judicata*; по-друге, субсидіарна функція, яка полягає у виконанні міжнародних зобов'язань, які взяла на себе Україна у світлі необхідності забезпечення *restitution in integrum* у випадках, коли держава допустила порушення конвенційних прав і на національному рівні необхідне вжиття заходів індивідуального характеру.

1.3 Природа та сутнісна характеристика перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами

Незважаючи на досить давню історію становлення та розвитку перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, зміни, які були внесені до цивільного процесуального законодавства у 2017 р., актуалізували питання про місце та роль перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами у системі переглядів та структурі цивільного судочинства, його мету та завдання, структуру та особливості процесуальної форми. Зазначеним пояснюється і зростаючий науковий інтерес до цієї проблематики,

що спостерігається останніми роками у літературі з питань цивільного [19; 26; 28; 78-97], господарського [98-109] та адміністративного [110-120] процесуального права.

Відповідно до п. 8 ч. 2 ст. 129 Конституції України однією із основних засад судочинства є забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судових рішень. Відповідно до ст. 14 Закону України “Про судоустрій та статус суддів” учасники справи, яка є предметом судового розгляду, та інші особи мають право на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення. Зазначене положення знаходить свою деталізацію також на рівні галузевого законодавства. Так, відповідно до ч. 3 ст. 2 ЦПК основними засадами (принципами) цивільного судочинства є забезпечення права на апеляційний перегляд справи (п. 8) та забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, встановлених законом (п. 9). Відповідно до ст. 17 ЦПК “Право на перегляд справи та оскарження судових рішень” учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов’язки, мають право на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення. Не допускається касаційне оскарження судового рішення суду першої інстанції без його перегляду в апеляційному порядку. Детальна регламентація порядку здійснення апеляційного та касаційного провадження судових рішень визначені у відповідних главах ЦПК. Варто звернути увагу на те, що право на апеляційний та касаційний перегляд судових рішень прямо закріплене в Конституції України, водночас перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами знаходить свою регламентацію виключно на рівні галузевого процесуального законодавства – цивільного, господарського, адміністративного та кримінального. Цим підкреслюється його екстраординарна природа як перегляду, який застосовується за наявності специфічних підстав, що відсутні в абсолютній більшості справ, на відміну від досить широко сформульованих підстав для апеляційного і касаційного оскарження судових рішень.

Ще одне важливе спостереження полягає у тому, що законодавець використовує різні лексеми для характеристики апеляційного та касаційного перегляду і перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами в тексті ЦПК, зокрема в одних випадках йдеться про оскарження, в інших – про перегляд. Цікавим з цієї точки зору є досвід зарубіжних держав, які хоча і по-різному підходять до регламентації системи перегляду судових рішень, однак мають певні спільні підходи з цього питання.

Так, притаманним для законодавств багатьох зарубіжних держав є розрізнення термінопонять оскарження (appeal) та перегляду (review), перше з яких пов'язується із інстанційними видами оскарження (апеляцією, касацією, ревізією) та перевіркою судових рішень судів нижчих інстанцій на законність та/або обґрунтованість, а друге – саме із переглядом судових рішень судом, який розглядав справу по суті та ухвалив відповідне рішення. Так, Цивільний процесуальний кодекс Німеччини (ЦПК Німеччини) розрізняє оскарження (Книга 3) та перегляд (Книга 4). До видів оскарження за ЦПК Німеччини належать апеляція (ст.ст. 511-541 ЦПК Німеччини), ревізія (ст.ст. 542-566 ЦПК Німеччини) та приватна окрема скарга (ст. ст. 567-577 ЦПК Німеччини). До видів перегляду – заява про анулювання судового рішення та заява про новий розгляд справи, остання з яких є аналогом перегляду за нововиявленими або виключними обставинами [121]. Прикметно, що суголосний підхід використовувався і у Статуті цивільного судочинства 1864 р., адже там також розрізнялися звичайні та незвичайні способи оскарження [2, с. 218-244, 232-233]. Однак в подальшому така традиція була втрачена і наразі у чинному ЦПК по суті відсутнє розрізнення понять оскарження та перегляду.

Таким чином, наразі можна зробити висновок про відмінність зазначених понять в іноземних правопорядках, яка полягає у тому, що оскарження (appeal) по суті стосується апеляційного і касаційного провадження, в межах яких здійснюється перевірка судових рішень нижчих інстанцій на законність та/або обґрунтованість, а поняття перегляду (review) кореспондує із переглядом судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, а також іншими видами

перегляду (наприклад, подачею заяви про перегляд особою, яка не брала участі у справі, але суд вирішив питання про її права та обов'язки за ст. ст. 582-592 ЦПК Франції; подачею заяви про анулювання процесу за ст. 548 ЦПК Німеччини), що передбачають необхідність нового розгляду справи цілком або у певній частині судом тієї ж інстанції, що ухвалив рішення по суті спору. Разом з тим в українському законодавстві історично зберігся підхід, відповідно до якого поняття перегляду та оскарження фактично вживаються безсистемно у законодавчих актах, про що свідчить в тому числі конституційні приписи, що регулюють основні засади судочинства, де щодо апеляції вживається термін “апеляційний перегляд”, а до касації – “касаційне оскарження” (п. 8 ч. 2 ст. 129 Конституції України).

Відповідно до Словника української мови лексема “переглядати” має декілька значень: 1) оглядати все, багато чого-небудь або всіх, багатьох; 2) дивитися на що-небудь, читати щось і т. ін. з метою перевірки, вивчення, знайомства; 3) розглядати, оглядати щось або все, багато чого-небудь ще раз, повторно [122]. Водночас лексема “оскаржувати” має наступні значення: 1) офіційно подавати скаргу у вищу інстанцію, протестуючи проти якого-небудь рішення, чиїх-небудь дій і т. ін.; 2) обвинувачувати [123].

Із наведеного вище випливає кілька суттєвих висновків, які мають важливе значення для розуміння сутності та значення перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами. Поняття оскарження має діяльнісне забарвлення та характеризує поведінку суб'єкта оскарження, а тому під ним мають розумітися дії учасника цивільного судочинства (або особи, яка не брала участь у справі, однак суд вирішив питання про її права та обов'язки) із подачі скарги до суду апеляційної або касаційної інстанції з метою ініціювання судової діяльності із перевірки законності та/або обґрунтованості судових рішень судів нижчих інстанцій. Натомість поняття перегляду відбиває діяльнісний аспект поведінки суду. Перегляд може здійснюватися судами апеляційної та касаційної інстанції, які перевіряють судові рішення судів нижчої інстанції з точки зору їх законності та обґрунтованості в інстанційному порядку, або ж судом тієї ж інстанції, що ухвалив рішення за наявності прямо встановлених в законі підстав у

позаінстанційному порядку. Зважаючи на зазначене, можна зробити висновок, що завданнями судів апеляційного та касаційного провадження є перевірка законності та обґрунтованості судового рішення і, як наслідок, усунення помилок, допущених судами нижчих інстанцій. Натомість в межах провадження за нововиявленими або виключними обставинами здійснюється перегляд судових рішень тим же судом, що ухвалив рішення, у випадках, встановлених в законі. Водночас питання щодо наявності судової помилки при характеристиці перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами є дискусійним і щодо нього у літературі склалося декілька підходів, які слід розглянути детальніше.

Так, перша група вчених наголошує на відсутності судової помилки у цьому виді провадження, адже суд не перевіряє законність та обґрунтованість судових рішень, а встановлює виключно наявність або відсутність нововиявлених обставин [124, с. 308]. Свого часу ще А. Х. Гольмстен зазначав, що неправильним може вважатися лише таке рішення, яке ухвалене при неправильному ставленні судді до обставин справи; рішення, ухвалене суддею, який не знав про існування фактів, що спростовують факти, які ним були визнані, неможна назвати неправильним – воно абсолютно правильне і лише недосконале, одностороннє рішення [125, с. 263]. Зазначені точки зору були висловлені у той період, коли ще не існувало перегляду за виключними обставинами у сучасному вигляді. Нині суголосну позицію висловлює також Д. О. Менюк, зазначаючи, що метою перегляду за нововиявленими або виключними обставинами не може бути усунення судової помилки, оскільки за відсутності нововиявлених або виключних обставин, про які стало відомо після набрання рішенням законної сили, воно є законним та обґрунтованим з огляду на наявні у матеріалах справи докази. Як наслідок, авторка зазначає, що виявлення та/або встановлення певних обставин не ставить під сумнів законність і обґрунтованість ухваленого у справі рішення, вказуючи лише, що за наявності таких обставин суд міг вирішити справу по-іншому [26, с. 60-61].

Друга група вчених, не заперечуючи відсутність судової помилки суду під час перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, все ж таки говорять про те, що внаслідок неврахування зазначених обставин рішення стає

незаконним і необґрунтованим [126]. Так, О. В. Колобродова зауважує, що у випадку наявності судової помилки переважає контрольна функція суду, що має місце під час апеляційного і касаційного провадження, проте при перегляді судового рушення за нововиявленими обставинами передусім перевіряються матеріали, наявні у справі та ті, що були подані додатково. Відтак, “законність і обґрунтованість прийнятого рішення при перегляді за нововиявленими обставинами перевіряється не під кутом зору відповідності його вже наявним у справі матеріалам, а у зв’язку з нововиявленими обставинами” [85, с. 63].

Третя точка зору полягає у тому, що у при перегляді судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами мала місце лише потенційна або можлива помилка суду. С. В. Степанов зауважує на тому, що сутність цього виду провадження полягає у перевірці можливої помилки суду в дослідженні матеріалів по справі у разі спотворення доказів або їх замовчування при первинному розгляді справи, що виявилось пізніше [127, с. 12].

Четверта група вчених зазначає, що у цьому виді перегляду, як і при апеляційному та касаційному переглядах, судова помилка наявна, і рішення все ж таки слід вважати незаконним та/або необґрунтованим [82, с. 120; 81б с. 95]. Так, Н. Ю. Сакара зазначає, що діяльність суду під час перегляду рішень у зв’язку із нововиявленими обставинами спрямована на виправлення судової помилки [27, с. 147]. Серед особливостей зазначеного виду перегляду авторка виокремлює те, що, по-перше, він допускається лише за тими підставами, що чітко визначені законодавством; по-друге, за позицією ЄСПЛ перегляд використовується як механізм виправлення судових помилок; по-третє, при перегляді за нововиявленими обставинами повноваження суду мають бути обмежені усуненням судової помилки [27]. Уявлення про наявність судової помилки у провадженні за нововиявленими або виключними обставинами також є пануючим у літературі з кримінального процесуального права [128, с. 55; 129, с. 308]. Так, Н. Р. Бобечко зауважує, що за характером судової помилки, що закладена в основі нововиявлених обставин, останні належать як до фактичних, так і до правових підстав для перевірки судових рішень [128, с. 55], тому можна зробити висновок, що автор

пов'язує перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами із необхідністю виправлення незаконності або необґрунтованості первісного судового рішення.

На наш погляд, можна говорити про судову помилку в об'єктивному та суб'єктивному значенні. Якщо виходити із об'єктивного розуміння судової помилки безвідносно до фактичної оцінки дій суду та суддів, то можна вважати, що вона має місце у будь-якій ситуації, за якої результат судової діяльності не відповідає меті цивільного судочинства, яка відповідно до ч. 1 ст. 2 ЦПК визначена як ефективний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Зважаючи на зазначене, можна висувати, що судова помилка має місце і під час перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, адже фактично сама необхідність перегляду у такому разі зумовлена недосягненням мети цивільного судочинства. Водночас, якщо виходити із суб'єктивного розуміння судової помилки, яке має враховувати наявність оцінки дій суду при первісному розгляді справи, то варто дійти висновку, що судова помилка завжди пов'язана із незаконністю та/або необґрунтованістю судового рішення, і вона, відповідно, має наслідком неправильне з'ясування обставин справи або неправильне застосування норм матеріального та/або процесуального права.

На наш погляд, в межах провадження за нововиявленими або виключними обставинами законодавець фактично об'єднав два різні інститути, а тому питання про наявність або відсутність помилки суду для цих двох випадків слід розглядати окремо. При перегляді за нововиявленими обставинами завданням суду, дійсно, не є перевірка законності та/або обґрунтованості судових рішень, як це має місце під час розгляду справи в апеляційному або касаційному порядку, тому про виправлення помилки суду (у суб'єктивному її значенні) не йдеться. Відтак не можна погодитися із тим, що судова помилка має місце, коли суддя не знав і не міг знати про всі фактичні обставини справи. У цьому випадку слід виходити із принципу змагальності цивільного судочинства, відповідно до якого кожна особа має довести ті обставини, на які вона посилається як на основу своїх вимог та заперечень. Тому не вважається незаконним та необґрунтованим судове рішення,

якщо воно було ухвалене на основі доказів, наданих сторонами, навіть якщо певні докази у справі не були ними надані. У випадку із переглядом судових рішень за нововиявленими обставинами фактично має місце така ж ситуація, проте у цьому випадку при первісному розгляді справи сторони не умісно не послалися на певні обставини, як на основу своїх вимог та заперечень і не надали докази щодо них, адже ані суд, ані заявник не знали і не могли знати про такі обставини. При цьому за своїм характером такі обставини є істотними, а тому мали б бути враховані при первісному розгляді справи з метою забезпечення права особи на ефективний судовий захист. Зважаючи на зазначене, у такій ситуації необхідним є перегляд справи з урахуванням нововиявлених обставин. Зважаючи на зазначене, слід зробити висновок про те, що при перегляді судових рішень за нововиявленими обставинами можна говорити про наявність судової помилки у об'єктивному значенні, однак помилка у суб'єктивному значенні відсутня.

Ще одним аргументом на користь відсутності судової помилки у суб'єктивному значенні при перегляді судових рішень за нововиявленими обставинами є також той факт, що у цьому випадку перегляд здійснюється судом, який ухвалив зазначене рішення (ч. 13 ст. 33. Ч. 8 ст. 34 ЦПК). Якщо б законодавець виходив із наявності судової помилки, яка могла б бути поставлена в провину суду, який розглядав справу, то він не наділяв би повноваженнями із перегляду зазначеного рішення той самий суд та вважав би його упередженим у розумінні п. 1 ст. 6 ЄКПЛ.

У цьому контексті прикметно, що втрата судовим рішенням статусу *res judicata* навіть внаслідок перегляду судового рішення в апеляційному або касаційному порядку не завжди пов'язана із наявністю судової помилки в діях судів нижчої інстанції. Наприклад, чинне законодавство містить таке повноваження суду, як визнання рішення суду нечинним і закриття провадження у справі у зв'язку із укладенням мирової угоди або відмовою позивача від позову (ст.ст. 373, 408 ЦПК). За таких умов рішення втрачає свою законну силу без його перевірки на законність та обґрунтованість через те, що законодавець віддає перевагу диспозитивним правам сторін щодо розпорядження предметом спору, хоча по суті

зазначені дії мають місце в процедурах апеляційного або касаційного оскарження. Ситуація скасування судового рішення без наявності судової помилки може мати місце у випадку, коли під час розгляду справи в судах різних інстанцій відбувається відступ від попередньої правової позиції ВС. За таких умов може скластися ситуація, коли справа вирішена судом першої інстанції по суті з урахуванням правової позиції ВС, однак після ухвалення рішення і в період строку апеляційного оскарження практика ВС змінилася, що має наслідком можливість подачі апеляційної скарги у зв'язку із незаконністю рішення суду першої інстанції. Зважаючи на відсутність у висновків та позицій ВС виключно проспективної дії, у цьому випадку суд апеляційної інстанції має скасувати судові рішення суду першої інстанції, навіть не зважаючи на те, що на момент ухвалення рішення воно було законним та обґрунтованим, адже суд брав до уваги чинну на момент розгляду справи правову позицію ВС. Видається, що у такому випадку також помилка у діях суду першої інстанції відсутня. Той же ефект ми можемо бачити при подачі заяви про перегляд заочного рішення або про скасування судового наказу: судові рішення скасовуються не через наявність судової помилки, а через наявність певних обставин, які не дозволяють залишити зазначені рішення в силі, незважаючи на відсутність помилки у діях суду при первісному розгляді справи.

Натомість, за наявності виключних обставин ситуація є відмінною. На окрему увагу у цьому контексті заслуговує така підстава для перегляду справи за виключними обставинами, як наявність рішення міжнародної судової установи, юрисдикція якої визнана Україною, щодо порушення Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань. Відповідно до ст. 10 ЦПК ЄКПЛ та рішення ЄСПЛ є частиною українського законодавства, тому неправильне застосування або незастосування положень ЄКПЛ та практики ЄСПЛ свідчить про незаконність судових рішень, яка мала б усунути під час перегляду судового рішення в судах вищих інстанцій. Помилка національних судів при перегляді справи за цих умов полягала у незаконності судового рішення, адже сама наявність рішення ЄСПЛ свідчить про те, що були порушені положення ЄКПЛ або протоколів до неї, які є

частиною національного законодавства, а, отже, рішення вже у момент його ухвалення і під час інстанційного перегляду було незаконним.

Аналогічне фактично стосується і такої виключної обставини, як встановлена КСУ неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи (п. 1 ч. 3 ст. 423 ЦПК). У цьому випадку йдеться про те, що у справі були застосовані положення законодавства, які суперечать Конституції України, що також свідчить про незаконність судового рішення. І хоча у літературі окремими авторами наголошується, що за своєю суттю неконституційність закону є обставиною, яка не була і не могла бути відома суду під час розгляду справи та ухвалення судового рішення, на наш погляд, дискреційні повноваження судді та алгоритм дій щодо прямого застосування Конституції України, передбачений у ч. 6 ст. 10 ЦПК, свідчить про наявність судової помилки у діях судді при первісному розгляді справи, якщо в подальшому застосований закон був визнаний неконституційним.

Нарешті у випадку наявності підстави для перегляду судових рішень, закріпленої у п. 3 ч. 3 ст. 423 ЦПК, коли має місце вирок суду щодо винних дій судді, взагалі не можна говорити про те, що справа вирішена належним судом. У цьому разі справа в цілому має бути розглянута заново, а тому вбачається, що тут мала місце не просто судова помилка, а умисні незаконні дії судді щодо ухвалення завідомо незаконного та/або необґрунтованого судового рішення, наслідком чого має бути анулювання процесу та фактично новий розгляд справи по суті у повному обсязі. Додатковим аргументом на користь тези про наявність судової помилки у разі наявності виключних обставин може слугувати також положення ЦПК щодо складу суду в цьому виді провадження, адже відповідно до положень ч. 9 ст. 34 та ч. 6 ст. 37 ЦПК, на відміну від перегляду за нововиявленими обставинами, під час перегляду за виключними обставинами до складу суду не може входити суддя, який входив до складу суду при первісному розгляді справи і такий перегляд завжди здійснюється колегією у складі трьох або більшої непарної кількості суддів.

Таким чином, при перегляді справи за нововиявленими або виключними обставинами можна говорити про наявність судової помилки в об'єктивному значенні з тієї точки зору, що сам факт необхідності перегляду зумовлений недосагненням мети цивільного судочинства, якою є ефективний захист прав осіб. Водночас, можна виснувати, що при перегляді за нововиявленими обставинами помилка суду у суб'єктивному значенні відсутня, проте рішення потребує перегляду через наявність таких нововиявлених обставин, що зумовлюють необхідність переоцінки питань факту з їх урахуванням. У випадку перегляду за виключними обставинами помилка суду у суб'єктивному значенні наявна, і вона свідчить про незаконність судового рішення, тобто йдеться про пов'язаність виключних обставин передусім із питаннями права.

Отже, на наш погляд, перегляд справи за нововиявленими або виключними обставинами по суті включає в себе два самостійних види перегляду судових рішень, які набрали законної сили, які об'єднані за принципом екстраординарності підстав для перегляду та подібності загальної процедури їх розгляду, проте якщо у випадку із нововиявленими обставинами помилка суду при первісному розгляді та вирішенні справи відсутня, то у випадку виключних обставин така помилка має місце та призводить до незаконності судового рішення. Разом з тим, така помилка має специфічний характер, адже пов'язана із екстраординарними випадками порушення вимог законності, що пов'язане із неправильним застосуванням положень ЄКПЛ та протоколів до неї, неконституційністю законів або ж вчиненням суддею кримінального правопорушення, пов'язаного із розглядом справи. Всі ці порушення є настільки кричущими та винятковими, що законодавцем встановлено спеціальний порядок виправлення зазначених помилок у вигляді перегляду судового рішення за виключними обставинами, що є додатковою гарантією забезпечення особі права на справедливий судовий розгляд у контексті п. 1 ст. 6 ЄКПЛ навіть через тривалі проміжки часу.

Визначення сутності перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами потребує з'ясування його місця в системі переглядів. У літературі зустрічаються різні характеристики перегляду судових рішень за нововиявленими

або виключними обставинами, де найчастіше його називають екстраординарним [129, с. 310; 130; 131], позаінстанційним [78, с. 110], факультативним [132], надзвичайним [126] видом перегляду судових рішень, що набрали законної сили. Водночас для розуміння сутності та місця зазначеного виду перегляду слід розглянути його у взаємозв'язку з іншими видами перегляду в цивільному судочинстві. У теорії цивільного процесуального права наявні різні підходи до класифікації видів переглядів у цивільному судочинстві. Найчастіше йдеться про такі види перегляду, як: а) інстанційні і позаінстанційні [133, с. 24; 134]; б) ординарні і екстраординарні [135, 101; 136, с. 11; 131]; в) деволютивні і недеволютивні [5, с. 291; 137, с. 329]; г) суспенсивні і несуспенсивні [137, с. 329]; д) звичайні і надзвичайні [136, с. 11]; е) перегляд судових рішень, що набрали законної сили, та перегляд судових рішень, які не набрали законної сили тощо. Розглянемо ці класифікації детальніше.

Сутність інстанційних видів перегляду зводиться до того, що зазначені види перегляду здійснюються судами окремої інстанції (другої, третьої, іноді четвертої), що обґрунтовується передусім необхідністю виправлення судових помилок у діяльності судів нижчих інстанцій. Водночас позаінстанційні види перегляду здійснюються судами, які ухвалили судові рішення, про перегляд якого подається заява. До інстанційних видів перегляду за чинної редакції ЦПК відносять апеляційний та касаційний перегляд, натомість до позаінстанційних – перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами. Загалом погоджуючись із віднесенням перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами до позаінстанційних видів перегляду, варто зауважити, що поняття позаінстанційного перегляду у цьому разі може відбиватися принаймні в таких трьох аспектах: а) перегляд, для якого не існує спеціально створеної інстанції; б) перегляд, який може здійснюватися судами різних інстанцій в залежності від конкретних обставин справи; в) перегляд, який здійснюється поза межами інстанційного перегляду, тобто поза межами апеляційного та касаційного оскарження.

Разом з тим, на наш погляд, розгляд перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами суто крізь призму його порівняння із апеляційним та касаційним видами перегляду є дещо звуженим поглядом на систему перегляду судових рішень. Тут слід виходити із функцій правосуддя та розглядати систему переглядів судових рішень більш широко, включаючи до її структури будь-які процедури, направлені на зміну або скасування вже ухваленого рішення, включаючи, зокрема, процедуру перегляду заочного рішення та скасування судового наказу.

У літературі наявні різні точки зору стосовно функцій правосуддя [138-142]. Так, К. В. Гусаров виокремлює серед них наступні: 1) розгляд і вирішення правових спорів у порядку цивільного судочинства; 2) контроль і перегляд в системі цивільної юрисдикції; 3) розгляд цивільних справ у безспірному порядку; 4) застосування до порушників процесуального закону заходів процесуальної відповідальності; 5) тлумачення правових норм [143, с. 23-31]. Характеризуючи контрольну функцію судової влади, вчений розрізняє дві її форми – перегляд судових рішень та судовий контроль за актами, діями чи бездіяльністю несудових органів цивільної юрисдикції судами першої інстанції [143, с. 36]. Цікаво, що характеризуючи функцію судового контролю автор зауважує, що останній не обмежується переглядом актів органів судової влади з боку судів апеляційної та касаційної інстанцій, однак включає в себе також і судовий контроль на стадії виконання судових рішень, судовий контроль за рішеннями третейських судів, судовий контроль, пов'язаний із легітимацією рішень іноземного суду у випадку розгляду справи про видачу дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду [143, с. 39-40]. Водночас вчений не згадує про провадження у справі за нововиявленими обставинами та не надає йому характеристики у межах контрольної функції правосуддя в цивільних справах. Натомість Д. О. Менюк прямо заперечує здійснення судом контрольної функції під час здійснення цього виду перегляду [26, с. 61], передусім через те, що, на думку авторки, у зазначеному виді перегляду суд не перевіряє законність і обґрунтованість судових рішень, а

лише встановлює наявність або відсутність нововиявлених або виключних обставин.

На наш погляд, контрольна функція правосуддя є комплексною і має зовнішню і внутрішню референції. Зовнішня референція судового контролю проявляється у контрольних повноваженнях суду за діяльністю несудових органів та включає в себе два аспекти: по-перше, контрольні повноваження суду за діяльністю інших органів державної влади; по-друге, контрольні повноваження суду за альтернативними способами вирішення спорів, що проявляється у процедурах оскарження судових рішень третейських судів та міжнародних комерційних арбітражів, а також видачі виконавчих листів рішення цих органів; по-третє, контрольні повноваження у сфері виконання судових рішень та рішень інших органів. Внутрішня референція судового контролю орієнтована на контрольні повноваження всередині судової системи та включає в себе дві складові: по-перше, функцію контролю за рішеннями судів нижчих інстанцій, що проявляється у перевірці рішень останніх на законність та/або обґрунтованість під час апеляційного та касаційного перегляду судових рішень; по-друге, функцію самоконтролю, яка проявляється у процедурах перегляду судових рішень у випадках, які прямо визначені в законі, і можуть не пов'язуватися із наявністю судової помилки, наприклад, при перегляді судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, перегляді заочного рішення суду, у процедурі скасування судового наказу. У всіх зазначених випадках суд по суті скасовує судові рішення, яке він ухвалив через наявність конкретних підстав, з якими закон пов'язує скасування судового рішення та необхідність нового розгляду справи повністю або частково. До таких підстав також можна віднести і перегляд судових рішень за заявами осіб, які не брали участь у справі, але суд вирішив питання про їх права та обов'язки, хоча в українському законодавстві вони фактично вбудовані у структуру апеляційного та касаційного перегляду.

Зважаючи на зазначене, на наш погляд, сутність розподілу видів перегляду на інстанційні та позаінстанційні має обґрунтовуватися не суто організаційним критерієм з точки зору наявності окремої інстанції, яка здійснює відповідний вид

перегляду, але і функціональною характеристикою діяльності суду в межах того чи іншого виду перегляду, відповідно до чого можна виокремити: 1) інстанційні види перегляду судових рішень, зокрема апеляційний і касаційний перегляд, завданням яких є виправлення помилок судів нижчих інстанцій та перевірка судових рішень на законність та/або обґрунтованість; 2) позаінстанційні види перегляду судових рішень, що вимагають повторного розгляду справи в певній частині або повністю через наявність підстав, що прямо визначені в законі, під час яких суд здійснює самоконтроль за своєю діяльністю, до яких належать: перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, перегляд заочного рішення, процедура скасування судового наказу. Щодо процедури скасування судового наказу, то, на наше переконання, на рівні національного правопорядку доцільніше повернутися до моделі, яка існувала до редакції ЦПК 2017 р., в якій суд після подачі заяви про скасування судового наказу мав право змінити судовий наказ, відмовити у задоволенні такої заяви або скасувати судовий наказ, яка має місце у багатьох зарубіжних правопорядках. За таких умов зазначена процедура цілком відповідатиме ознакам запропонованої нами класифікації видів перегляду на інстанційні та позаінстанційні.

К.П. Побєдоносцев свого часу розрізняв деволютивні та недеволютивні види переглядів судових рішень в залежності від того, чи передається справа у зв'язку із переглядом до вищестоящого суду або ж перегляд здійснюється тим самим складом суду [5, с. 291]. Як видно, зазначений вид перегляду схожий із сучасним розподілом видів оскарження на інстанційні та позаінстанційні. Зважаючи на те, що провадження за нововиявленими або виключними обставинами за загальним правилом здійснюється в тому ж самому суді, який розглядав справу, зазначений вид перегляду можна вважати недеволютивним. Водночас, у випадку перегляду за виключними обставинами з підстав, передбачених п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК, якщо справа не переглядалася на національному рівні в касаційному провадженні, а прийнятність скарги до ЄСПЛ не передбачає необхідності вичерпання національних засобів захисту через відсутність останніх, такий перегляд може мати і деволютивну природу.

У літературі також набув поширення розподіл видів перегляду на ординарні та екстраординарні. К. М. Пільков звертає увагу на те, що наразі відсутнє усталене розуміння екстраординарних видів перегляду, адже в одних випадках під ними розуміють перегляд у суді третьої інстанції (касацію, ревізію або повторну апеляцію), а у інших – екстраординарний вид перегляду у вузькому значенні, тобто аналоги національного перегляду за нововиявленими або виключними обставинами [131, с. 83-84]. Очевидно, що відсутністю єдності підходу у цьому питанні пов'язана передусім із різними критеріальними ознаками, які беруться за основу для розподілу видів переглядів на ординарні та екстраординарні в різних джерелах.

Так, ЄСПЛ неодноразово зазначав, що касація є екстраординарним видом перегляду [144-145]. Із зазначеного виходить і ВС, який у постанові ВП ВС від 27.10.2020 р. у справі № 127/18513/18 зауважив, що касаційний перегляд є екстраординарним з огляду на специфіку повноважень суду касаційної інстанції з точки зору обмеження виключно питаннями права та більшим ступенем формальності процедур [146]. На підставі аналізу практики ЄСПЛ можна зробити висновок, що в основу розподілу видів перегляду на ординарні та екстраординарні в межах конвенційної системи покладене не що інше, як об'єкт оскарження, яким виступає судове рішення: якщо об'єктом оскарження є судове рішення, яке не набрало законної сили, то оскарження вважається ординарним видом перегляду, якщо об'єктом оскарження є судове рішення, яке набрало законної сили, то вид перегляду є екстраординарним, адже він направлений на подолання законної сили судового рішення, тобто *res judicata*. У такому разі можна говорити про те, що до ординарних видів перегляду слід відносити апеляційний перегляд, натомість до екстраординарних видів перегляду у широкому розумінні за чинним українським законодавством слід віднести касаційний перегляд та перегляд справи за нововиявленими або виключними обставинами. Водночас з огляду на різноманіття різних видів оскарження, що притаманні зарубіжним правопорядкам, до екстраординарних видів перегляду також слід віднести ревізію, яка є аналогом касації у деяких зарубіжних державах (наприклад, Німеччині), касацію з питань

права, подання клопотання про анулювання провадження, подання клопотання про новий розгляд справи тощо.

У іншому випадку за основу можуть бути взяті підстави перегляду і, відповідно, потенційна частота, з якою цей вид перегляду трапляється на практиці [147]. У такому вузькому розумінні екстраординарними видами перегляду не можуть вважатися такі класичні моделі перегляду судових рішень в судах третьої інстанції, як касація, ревізія, повторна апеляція, натомість до них можна віднести національний перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, касацію з питань права, подання клопотання про анулювання провадження тощо.

У літературі також зустрічається класифікація способів оскарження на суспенсивні та несуспенсивні: у першому випадку оскарження зупиняє виконання судового рішення, у другому – оскарження не перешкоджає виконанню судового рішення [5, с. 291]. Зважаючи на те, що перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами є переглядом судових рішень, які набрали законної сили, а тому потенційно рішення вже має бути виконане на момент перегляду, зазначений вид перегляду можна вважати несуспенсивним.

Зважаючи на зазначене, можна зробити висновок, що перегляд судових рішень за нововиявленими та виключними обставинами характеризується низкою відмінностей порівняно із апеляційним і касаційним видами перегляду судових рішень. Основні відмінності між зазначеними видами перегляду можна звести до наступного.

По-перше, апеляційний та касаційний перегляди мають на меті перевірку судових рішень судів нижчих інстанцій на їх законність і обґрунтованість (апеляційне провадження) або виключно законність (касаційне провадження) з метою виправлення допущених судових помилок, натомість перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами не пов'язаний із виправленням судових помилок у суб'єктивному значенні в первісному рішенні, адже предметом судової діяльності у цьому випадку є встановлення наявності або відсутності нововиявлених обставин і подальший перегляд судового рішення повністю або

частково з урахуванням цих обставин за правилами суду відповідної судової інстанції. Водночас у випадку перегляду судових рішень за виключними обставинами помилка у діях судді має місце, проте екстраординарний характер такої помилки, що пов'язаний із необхідністю поновлення *restitution in integrum* для заявника, передбачає необхідність встановлення особливого порядку її виправлення в процедурі перегляду судових рішень за виключними обставинами.

По-друге, наявні в цивільному судочинстві види перегляду судових рішень можна охарактеризувати через наступні ознаки: а) апеляційний перегляд є інстанційним, ординарним, деволютивним, суспенсивним видом перегляду судових рішень, що не набрали законної сили; б) касаційний перегляд є інстанційним, екстраординарним, деволютивним, несуспенсивним видом перегляду судових рішень, що набрали законної сили; в) перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами є позаінстанційним, екстраординарним, недеволютивним (окрім випадку перегляду за виключними обставинами з підстави, передбаченої п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК, коли перегляд може мати деволютивну природу) і несуспенсивним видом перегляду.

По-третє, перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами у більшості випадків здійснюється судом, який ухвалив відповідне судове рішення, а не судом вищестоящої інстанції, відтак до такого виду перегляду застосовуються правила розгляду справи, встановлені для суду тієї інстанції, який ухвалив первісне рішення з урахуванням особливостей, визначених відповідною главою ЦПК, що регулює перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами.

По-четверте, різними є об'єкти та суб'єкти оскарження у зазначених видах перегляду. Об'єктами апеляційного оскарження виступають судові рішення, що не набрали законної сили; об'єктами касаційного оскарження – судові рішення, що набрали законної сили; об'єктами у перегляді справи за нововиявленими або виключними обставинами – судові рішення, які набрали законної сили та якими завершено розгляд справи. Суб'єктами апеляційного та касаційного оскарження є учасники справи та особи, які не брали участі у справі, однак суд вирішив питання

про їх права та обов'язки, а у перегляді судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами – виключно учасники справи.

По-п'яте, перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами передбачає можливість нового розгляду справи після встановлення наявності нововиявлених або виключних обставин повністю або в певній частині, натомість у випадку апеляційного чи касаційного провадження розгляд здійснюється в межах апеляційної або касаційної скарги, і за загальним правилом суд не може вийти за межі останньої та переглянути справу в повному обсязі. Через те, що в порядку апеляційного перегляду здійснюється перевірка судових рішень суду першої інстанції на законність та обґрунтованість, законодавством передбачена можливість дослідження в суді апеляційної інстанції нових доказів, однак у прямо встановлених в законі випадках. Так, за загальним правилом суд апеляційної інстанції досліджує докази, що стосуються фактів, на які учасники справи посилаються в апеляційній скарзі та (або) відзиві на неї. Докази, які не були подані до суду першої інстанції, приймаються судом лише у виняткових випадках, якщо учасник справи надав докази неможливості їх подання до суду першої інстанції з причин, що об'єктивно не залежали від нього (ч.ч. 2-3 ст. 367 ЦПК). Таким чином, можна зробити висновок, що під час апеляційного перегляду справи суд має справу із доказами, як і під час перегляду справи за нововиявленими або виключними обставинами, який теж пов'язаний із необхідністю дослідження доказів на підтвердження наявності або відсутності нововиявлених обставин власне при новому розгляді справи з урахуванням таких обставин. Разом з тим, в межах обох видів перегляду суд має обмежені повноваження щодо доказів, хоча ці обмеження і мають різну природу. Отже, у обох випадках суди можуть мати справу із раніше не дослідженими доказами, проте під час апеляційного провадження нові докази можуть прийматися, якщо особа мала перешкоди у їх поданні до суду першої інстанції, натомість під час перегляду за нововиявленими обставинами суд приймає виключно ті докази, які обґрунтовують наявність нововиявленої або виключної обставини [127, с. 32]. Зазначеним зумовлені і різні межі апеляційного перегляду та перегляду справи за нововиявленими або виключними обставинами:

якщо в суді апеляційної інстанції межі визначаються доводами апеляційної скарги, однак суд за певних умов може вийти за межі таких доводів, то у випадку із переглядом за нововиявленими або виключними обставинами межі перегляду обмежені встановленням факту наявності даного виду обставин і подальшим переглядом справи у тій частині, якої безпосередньо стосуються зазначені обставини.

Хоча система переглядів цивільного судочинства за українським законодавством побудована таким чином, що всі види перегляду існують автономно та не можуть замінювати один одного, у літературі дискусійним є питання стосовно конкуренції апеляційного та касаційного перегляду з одного боку, і провадженням за нововиявленими або виключними обставинами – з іншого. Зазначена дискусія не є безпідставною, адже за законодавством деяких іноземних держав заява про перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами може бути пред'явлена виключно за умови неможливості посилання на такі підстави у судах апеляційної або касаційної інстанції під час відповідних видів перегляду. Тому виникає питання практичного характеру: чи можна звертатися до суду апеляційної або касаційної інстанції у випадку наявності підстав для перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами?

З цього приводу Д. М. Сібільов зазначає, що рішення, постанови та ухвали для того, аби бути об'єктами перегляду за нововиявленими або виключними обставинами, повинні набрати законної сили. Якщо ж нововиявлені або виключні обставини виникли після проголошення рішення і до набрання ним законної сили, вони можуть розглядатись як підстави для перегляду відповідних рішень та ухвал в апеляційному порядку [148, с. 105]. Н. Р. Бобечко, розглядаючи зазначене питання у контексті кримінального провадження, слушно зауважує на тому, що якщо рішення ще не набрало законної сили, то для виявлення та встановлення нововиявлених обставин жодних особливо встановлених процедур застосовувати непотрібно, адже в апеляційному порядку “рішення перевіряється під кутом зору всіх підстав для скасування чи зміни судових рішень в апеляційному порядку” [128, с. 56]. На противагу такому підходу у літературі також була висловлена позиція

щодо того, що перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами повинен бути застосований не лише до рішень, що набрали законної сили, однак і до рішень, які не набрали законної сили, адже інформація щодо нововиявлених обставин може стати відомою стороні до набрання актом законної сили [127, с. 30-31].

На наш погляд, застереження про те, що особа може посилатися на нововиявлені обставини під час перегляду судових рішень виключно у випадку, коли вона не могла посилатися на відповідні обставини під час апеляційного перегляду є цілком слушним, адже по суті, нововиявлені обставини вказують на вади у доказовій діяльності, тому якщо вони стали відомими до набрання рішенням суду законної сили під час строку апеляційного оскарження, то особа може включити посилання на них до своєї апеляційної скарги. Зважаючи на зазначене, вважаємо недоцільним включати до об'єктів оскарження судових рішень за нововиявленими обставинами рішення, які не набрали законної сили. Поряд із цим, якщо говорити про виключні обставини, то загалом такий перебіг подій може мати місце у випадку, коли під час перебігу строку на апеляційне оскарження положення закону, на підставі яких суд першої інстанції вирішив справу, були визнані неконституційними. В цілому висновок про можливість посилання на зазначені обставини в апеляційній скарзі з підстав незаконності рішення також може бути використаний і в цьому випадку. Разом з тим, посиланням на нововиявлені обставини не може бути аргументована касаційна скарга, зважаючи на предмет судової діяльності в суді касаційної інстанції, особливості підстав для касаційного оскарження та той факт, що касаційний перегляд також є видом перегляду судових рішень, що набрали законної сили.

Із структурно-функціональної точки зору у літературі наявні різні характеристики перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, зокрема йдеться про його номінування як стадії [149, с. 25; 150, с. 105; 151], провадження [1, с. 41; 82, с. 120; 96; 153, с. 932], правозастосовного циклу [57, с. 124] цивільного судочинства. Такий плюралізм думок пов'язаний із

відсутністю єдності розуміння згаданих елементів структури цивільного процесу у доктрині цивільного процесуального права.

Під стадією цивільного судочинства у літературі прийнято розуміти сукупність процесуальних дій суду та учасників процесу, об'єднаних досягненням найближчої процесуальної мети [153, с. 144; 154, с. 57; 155, с. 17]. При цьому зауважується, що стадії цивільного судочинства відбивають логіко-часові (просторові) характеристики процесуальної діяльності [153, с. 44]. Найчастіше серед ознак стадій наводяться такі: а) стадія спрямована на досягнення конкретної найближчої процесуальної мети (відкриття провадження, підготовка справи до судового розгляду тощо); б) вона має конкретний суб'єктний склад; в) вона має темпоральні межі, тобто строки, в які вона проводиться, та моменти початку і закінчення обрахунку таких строків; г) стадія має свій зміст, який складають процесуальні дії учасників справи та суду; д) вона має своє процесуальне оформлення у вигляді процесуальних актів-документів, які можуть ухвалюватися під час неї [48, с. 46-47; 153, с. 44-45].

У літературі наявні різні погляди стосовно переліку стадій цивільного судочинства. Так, О. В. Гетманцев у структурі позовного провадження в суді першої інстанції виокремлює такі стадії, як: а) подання позовної заяви до суду; б) відкриття провадження у справі; в) підготовче провадження; г) врегулювання спору за участю судді; д) розгляд справи по суті; е) ухвалення та проголошення рішення у цивільній справі [48, с. 87]. Така позиція, на наш погляд, викликає зауваження з точки зору розуміння поняття стадії цивільного судочинства, а також її сутнісних ознак. Видається, що у зазначеному випадку автор змішує стадії цивільного судочинства з окремими процесуальними діями, які можуть вчинятися під час окремих стадій, а також із самостійними процедурами в межах цивільного судочинства. На нашу думку, подання позовної заяви до суду не може вважатися самостійною стадією цивільного судочинства, а є частиною відкриття провадження у справі, адже суд є обов'язковим суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин і фактично цивільні процесуальні правовідносини виникають на стадії відкриття провадження у справі, коли суд має перевірити наявність

передумов та порядку звернення до суду за судовим захистом. Крім того, стадія розгляду справи по суті проводиться у формі судового засідання, яке складається із таких частин: а) відкриття розгляду справи по суті (ст.ст. 217-226 ЦПК); б) з'ясування обставин справи та дослідження доказів (ст.ст. 227-241 ЦПК); в) судові дебати (ст. 242 ЦПК); г) ухвалення рішення (ст. 244-246 ЦПК). Зважаючи на зазначене, ухвалення та проголошення судового рішення слід вважати частиною такої стадії цивільного судочинства, як розгляд справи по суті, а не самостійною стадією. Не можемо погодитися також із віднесенням до стадій цивільного судочинства врегулювання спору за участю судді (ст. ст. 201-205 ЦПК), адже останнє є самостійною автономною процедурою альтернативного вирішення спорів в межах цивільного судочинства, а не його стадією. Викликає зауваження також і твердження О. В. Гетманцева про те, що для спрощеного позовного, наказного і заочного порядку розгляду справ характерні свої стадії, але обов'язково повинні бути стадії відкриття провадження у справі, підготовче провадження, розгляд справи, ухвалення рішення у справі [48, с. 87]. Така позиція протирічить положенням чинного ЦПК, адже, наразі, наприклад, у наказному провадженні стадія відкриття наказного провадження відсутня внаслідок спрощення цивільної процесуальної форми після прийняття змін до ЦПК у 2017 р. Наразі суд за результатами розгляду заяви про видачу судового наказу має лише два повноваження – видати судовий наказ або постановити ухвалу про відмову у видачі судового наказу (ч. 2 ст. 167 ЦПК), натомість звичних повноважень, які притаманні стадії відкриття провадження у справі (залишення позовної заяви без руху, повернення позовної заяви, відмова у відкритті провадження або відкриття провадження) суд в межах наказного провадження не має.

У літературі наявні і інші класифікації стадій цивільного судочинства. Так, Н. М. Грабар, аналізуючи стадійну структуру цивільного судочинства до змін ЦПК 2017 р., виокремлює такі стадії цивільного судочинства, як: 1) відкриття провадження у справі; 2) провадження у справі до судового розгляду; 3) судовий розгляд; 4) апеляційне провадження; 5) касаційне провадження; 6) провадження у зв'язку із переглядом у ВСУ; 7) провадження у зв'язку із нововиявленими

обставинами; 8) виконавче провадження [149, с. 25]. О. Соловйов, аналізуючи стадії господарського судочинства, серед останніх розрізняє: 1) пред'явлення позову; 2) відкриття провадження у справі; 3) підготовче провадження; 4) врегулювання спору за участю судді; 5) розгляд справи по суті; 6) перегляд судового рішення в апеляційному порядку; 7) перегляд судового рішення в касаційному порядку; 8) перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами; 9) виконання судового рішення [150, с. 105]. Суголосні позиції висловлювалися і іншими авторами, які досліджували структуру цивільного, адміністративного та господарського судочинства [156; 157; 158; 159, с. 22].

Недоліком такого роду класифікацій є змішування стадій та проваджень, які є самостійними структурними компонентами конкретного виду судочинства. Прикметно, що певна неточність допущена і на рівні законодавства. Так, відповідно до ч. 1 ст. 1 ЗУ “Про виконавче провадження” виконавче провадження визначається як завершальна стадія судового провадження і примусове виконання судових рішень та рішень інших органів (посадових осіб). ЄСПЛ також у своїй практиці, надаючи характеристику виконанню судових рішень в контексті п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, зауважує, що судовий розгляд та виконавче провадження є двома стадіями одного провадження [160]. Водночас ототожнення стадій та проваджень цивільного судочинства призводить до плутанини та не сприяє розвитку доктрини цивільного процесуального права. Стадії є самостійними елементами структури цивільного процесу, хоча стадійність і є невід’ємною рисою проваджень цивільного судочинства.

У цьому контексті слід звернути увагу на запропонований свого часу В. М. Горшенєвим розподіл стадій судочинства на стадії логічної послідовності та стадії функціонального призначення. Серед стадій логічної послідовності, як певних дій в рамках правореалізації, вчений виокремлює встановлення фактичних обставин справи, вибір та аналіз норми, вирішення справи, виражене в акті правозастосування. Натомість функціональна стадія процесу, на думку автора, зумовлена видом процесуальної діяльності, яка виникає в початковий момент та

проходить у встановленому порядку, вона має лише притаманні їй просторово-часові межі та має бути розпочата й закінчена протягом певного часового проміжку [161, с. 125-150].

Хоча зазначена точка зору була висловлена ще в 1980-х роках, наразі у літературі вона не втратила своєї актуальності і знаходить своїх прибічників, хоча і з певними модифікаціями [57, с. 99-126; 153, с. 36-50; 162; 163]. Так, Є. Г. Бобрешов виокремлює такі стадії судового правозастосування, як: а) належне звернення до суду; б) встановлення фактичних обставин у справі; в) вибір й аналіз норм права; г) ухвалення рішення та його документарне оформлення; д) виконання рішення [163, с. 11]. О. В. Дем'янова, враховуючи такий поділ, виокремлює дві стадії цивільного судочинства – стадію порушення спірного питання (відкриття провадження) та стадію його вирішення (винесення рішення) [164, с. 79]. Зважаючи на таке потрактування функціональних стадій, В. В. Комаров виокремлює такі стадії функціонального характеру, як відкриття провадження у справі, підготовка справи до розгляду та розгляді справи і ухвалення рішення [153, с. 47].

Виокремлення стадій логічної послідовності дозволяє окремим авторам говорити про існування так званих правозастосовних циклів у межах цивільного судочинства. Так, Ю. К. Осипов свого часу зауважував, що застосування норм процесуального права з точки зору внутрішньої логіки включає три основні елементи правозастосування: а) встановлення фактичних обставин конкретної процесуальної ситуації, що надає можливість застосовувати ту чи іншу норму цивільного процесуального права; б) вибір і аналіз норми права, що підлягає застосуванню; в) владне вирішення процесуального питання, застосування відповідної норми права та ухвалення судового акту. Відтак, будь-який правозастосовний акт передбачає принаймні три стадії, які у своїй сукупності утворюють правозастосовний цикл: порушення діяльності із застосування права; підготовку; здійснення правозастосовного акту (дії) [165, с. 42-44].

На наш погляд, можна погодитися із запропонованим розумінням цивільного судочинства як системи правозастосовних циклів, якщо характеризувати цивільне судочинство з точки зору ітерації стадій логічної послідовності, якими є порушення

правозастосовної діяльності, підготовка до здійснення відповідної діяльності та здійснення правозастосовного акту. Поділяючи таку точку зору, можна говорити про те, що з точки зору логіки правозастосування цивільне судочинство є сукупністю таких правозастосовних циклів, як: 1) розгляд справи в суді першої інстанції; 2) перегляд судових рішень в суді апеляційної інстанції; 3) перегляд судових рішень в суді касаційної інстанції; 4) перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами; 5) виконання судових рішень.

Водночас виокремлення стадій функціонального характеру відбиває особливості цивільної процесуальної форми саме з точки зору предмету судової діяльності в межах горизонтальних та вертикальних проваджень. У літературі зауважується, що поняття провадження використовується у ЦПК для позначення певного процесуального порядку поведінки суду та учасників судового процесу, та пропонується розуміти під ним “частину цивільного судочинства, в рамках якого вирішуються самостійні процесуальні завдання, які характеризують особливості процесуального регулювання порядку розгляду і вирішення цивільних справ, перегляду судових рішень та інші процесуальні завдання в межах установленої процесуальної форми” [48, с. 83]. В. М. Горшеньов свого часу визначав провадження як системне утворення, комплекс взаємопов’язаних та взаємообумовлених процесуальних дій, які: 1) утворюють певну сукупність процесуальних правовідносин, що відрізняються предметною характеристикою та зв’язаністю з відповідними матеріальними правовідносинами; 2) виникають у зв’язку з потребою встановлення, доказування, а також обґрунтування всіх обставин і фактичних даних юридичної справи, яка розглядається; 3) обумовлюють необхідність закріплення, офіційного оформлення отриманих процесуальних результатів у відповідних процесуальних актах-документах [161, с. 90]. Схожого підходу дотримується І. Ю. Татулич [163, с. 6, 12-13].

Слушною у цьому контексті видається думка В. В. Комарова, який вважає, що базову структуру цивільного процесу, його “матерію” складають судові провадження як первинні елементи судочинства [1, с. 42]. Вчений описує структуру цивільного судочинства як сукупність горизонтальних та вертикальних

проваджень. Зокрема, вчений зазначає, що структурно відповідно до ЦПК цивільне судочинство є системою судових проваджень – позовного, окремого та наказного, провадження у справі до судового розгляду. Виходячи з інстанційності судової системи і процесуальних функцій судів різних інстанцій, крім проваджень у суді першої інстанції, структурно цивільне судочинство як система складається з апеляційного, касаційного проваджень та провадження справ у Верховному Суді України. Крім того, ЦПК передбачає такі специфічні провадження цивільного судочинства, як перегляд судових рішень, ухвал та постанов за нововиявленими обставинами, провадження у справах про скасування рішень третейських судів та про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, відновлення втраченого судового провадження, провадження у справах за участю іноземних осіб [1, с. 41; 153, с. 36-37].

Як видно, поняття провадження цивільного судочинства з функціональної точки зору відбиває феномен диференціації цивільної процесуальної форми, яка здійснюється у двох напрямках: горизонтальному, в основу якого покладено характер матеріальних правовідносин, що є предметом судового розгляду, на підставі чого можна виокремити позовне, наказне та окреме провадження, та вертикальної, що заснована на розмежуванні предмету судової діяльності з точки зору функцій судів різних інстанцій в різних видах проваджень, на підставі чого можна виокремити такі вертикальні види проваджень, як: розгляд справи в суді першої інстанції; перегляд судових рішень, що не набрали законної сили, на їх законність та обґрунтованість судом апеляційної інстанції; перегляд судових рішень, які набрали законної сили, на їх законність судом касаційної інстанції; перегляд судових рішень, які набрали законної сили, за нововиявленими або виключними обставинами; виконання судових рішень. В такому структурно-функціональному розумінні перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами не може розглядатися як стадія цивільного судочинства, адже, цивільні процесуальні правовідносини, які виникають під час цього виду перегляду самі розвиваються за певними стадіями функціонального призначення. До того ж судові рішення, ухвалені за результатами зазначеного виду перегляду,

може бути самостійним об'єктом оскарження в апеляційному та касаційному порядку, а останні своєю чергою утворюють самостійні види проваджень в межах розгляду конкретної цивільної справи. Таким чином, перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами слід вважати самостійним видом провадження цивільного судочинства, що складається із сукупності стадій функціонального призначення.

У літературі дискусійним є питання стосовно стадій провадження у справі за нововиявленими або виключними обставинами. Так, С. В. Степанов, досліджуючи провадження за нововиявленими обставинами в господарському судочинстві, виокремлював в його структурі три етапи: 1) досудовий, сутність якого зводиться до підготовки та внесення заяви та іншої інформації про ознаки нововиявлених обставин, підтвердження надіслання іншим сторонам копії заяви та доданих до неї документів та сплаті судового збору; 2) судовий, що містить три стадії: а) прийняття заяви до розгляду; б) розгляд заяви та – за необхідності – перегляд господарської справи; в) винесення судового акту у справі; 3) виконавчий, що полягає у виконанні судового акту за підсумками перегляду [127, с. 136].

І. О. Ізарова серед стадій провадження за нововиявленими обставинами свого часу розрізняла: подання заяви про перегляд судового рішення та відкриття провадження у справі; підготовку до розгляду заяви, що включає надсилання учасникам справи копії заяви про перегляд і призначення дати, часу та місця судового засідання, повідомлення учасників справи, витребування копії рішення разом з її автентичним перекладом від органу, відповідального за координацію виконання рішень міжнародної судової установи (за підстави, передбаченої п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК України), відмову від заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами особи, яка її подала, до початку розгляду справи у судовому засіданні і закриття провадження; розгляд заяви у судовому засіданні; ухвалення судового рішення за результатами перегляду судового рішення [84].

Суголосну позицію висловлює Д. О. Менюк, яка розрізняє серед стадій провадження за нововиявленими або виключними обставинами наступні: 1) відкриття провадження у справі за нововиявленими або виключними обставинами;

2) підготовку справи до судового розгляду; 3) розгляд заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами; 4) ухвалення рішення. Окрім цього, вчена також виділяє факультативні стадії зазначеного виду перегляду – апеляційне оскарження; касаційне оскарження та/або поворот виконання у випадках та порядку, визначених цивільним процесуальним законодавством [26, с. 125].

Зазначені твердження, на наш погляд, викликають критичні зауваження. По-перше, як вже зазначалося вище, на наш погляд, ухвалення рішення не є самостійною стадією будь-якого провадження, адже ухвалення рішення є кінцевою частиною судового засідання як форми розгляду справи по суті, про що зазначалося вище. Відтак ухвалення судового рішення слід розглядати як завершальну частину розгляду заяви про перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, а не як самостійну стадію відповідного провадження. Поворот виконання також не є самостійною стадією цивільного судочинства, а є лише однією із процесуальних дій суду. Крім того, спірним є виокремлення таких факультативних стадій зазначеного виду провадження, як апеляційний та касаційний перегляд, адже їх виділення по суті призводить до змішування понять стадій та проваджень, про що зазначалося вище.

На наш погляд, структурно у межах провадження у справі за нововиявленими або виключними обставинами можна виокремити три основні стадії: а) відкриття провадження за нововиявленими або виключними обставинами; б) підготовку справи до розгляду; в) розгляд заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами та ухвалення рішення, що по суті включає: і) встановлення наявності чи відсутності нововиявлених або виключних обставин; ii) повторний розгляд справи в межах встановлених нововиявлених або виключних обставин.

Прикметно, що у назві Глави 3 Розділу V ЦПК “Перегляд судових рішень”, термінопоняття “провадження” не застосовується: на відміну від Глави 1 “Апеляційне провадження” та Глави 2 “Касаційне провадження”, Глава 3 має назву “Перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами”.

Разом з тим, ст. 427 ЦПК має назву “Відкриття провадження за нововиявленими або виключними обставинами”. На наш погляд, законодавець є дещо непослідовним, адже використовує різні критерії для номінації зазначених видів переглядів: у першому випадку підкреслюється функціонально-структурна характеристика апеляційного та касаційного провадження у цивільному судочинстві як сукупності стадій функціонального призначення, натомість у другому випадку – звертається увага на органічні характеристики перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами у системі переглядів. Зазначене не можна вважати вдалим, тому доцільніше, на наш погляд, було б послуговуватися єдиним функціональним підходом та змінити назву відповідної глави на “Провадження за нововиявленими або виключними обставинами”.

1.4 Провадження за нововиявленими або виключними обставинами: іноземний досвід законодавчого регулювання

Удосконалення національної моделі перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами неможливе без аналізу світового досвіду законодавчої регламентації зазначеного інституту. Як зазначалося вище, система переглядів судових рішень в цивільному судочинстві має національне забарвлення, проте можна спостерігати і певні загальні тенденції. У попередньому підрозділі дисертаційного дослідження нами вже було окреслено загальні підходи до регулювання питань оскарження (*appeal*) та перегляду (*review*) судових рішень у зарубіжних країнах. У цьому підрозділі розглянемо регламентацію відповідного виду перегляду у законодавстві деяких іноземних держав континентальної системи права, досвід яких може бути цікавим з точки зору реформування національного законодавства.

Відповідно до ст. 527 ЦПК Франції розрізняється дві групи форм оскарження – ординарні (звичайні, *voies ordinaires*) та екстраординарні (надзвичайні, *voies extraordinaires*). До ординарних форм оскарження належить апеляційна скарга (ст. ст. 542-570 ЦПК Франції) та скарга в порядку заперечень на заочне рішення (*motion*

to set aside, ст.ст. 571-578 ЦПК Франції), натомість до екстраординарних – а) касаційна скарга (ст.ст. 604-639-4 ЦПК Франції), б) скарги третіх осіб, які не брали участі у справі, однак суд вирішив питання про їх права та обов'язки (ст. ст. 582-592 ЦПК Франції), і в) заява про ревізійний перегляд (заява про зміну рішення, *motion for revision*, ст. ст. 593-603 ЦПК Франції) [167].

Ревізійний перегляд є аналогом українського перегляду справи за нововиявленими або виключними обставинами. Метою зазначеного виду перегляду є скасування судового рішення, яке набуло статусу *res judicata*, з метою ухвалення нового рішення на основі фактичних та юридичних підстав. Відповідна заява про перегляд може бути подана виключно учасниками справи протягом двох місяців з моменту, коли сторона дізналася про наявність підстав для перегляду, до суду, який ухвалив рішення у справі (ст.ст. 593-594, 596, 599 ЦПК Франції). Проте, якщо заява про перегляд подається щодо рішення, пред'явленого в процесі розгляду іншої справи між тими ж сторонами в суді, який його ухвалив, така заява подається в порядку, передбаченому для пред'явлення заперечень проти позову (ч. 2 ст. 598 ЦПК Франції) [167].

Як свідчить аналіз ст. 595 ЦПК Франції всі підстави для цього виду перегляду пов'язані передусім із встановленням факту обману (*fraud*), зокрема перегляд допускається, якщо: 1) після ухвалення рішення з'ясується, що рішення було ухвалене внаслідок обману з боку особи, на користь якої воно було ухвалене; 2) після ухвалення рішення були виявлені докази, які мають вирішальне значення для справи, які були приховані внаслідок дій іншої сторони; 3) рішення було ухвалене на підставі доказів, які в подальшому були визнані фальшивими або оголошені такими в судовому порядку; 4) рішення було ухвалене на підставі присяги або письмових чи усних показань свідків, які в подальшому були визнані в судовому порядку неправдивими [167].

У всіх зазначених випадках заява може бути розглянута виключно якщо заявник не міг, без будь-якої вини з його боку, висунути підстави, на які він посилається, перед тим, як судові рішення набуло статусу *res judicata* (ст. 595 ЦПК Франції) [167]. Наведене положення на практиці сприяє дотриманню

добросовісності заявника і стимулює його діяти з дотриманням принципу процесуальної економії в інтересах забезпечення ефективності цивільного судочинства. Воно по суті створює ще одну умову для прийнятності заяви, адже якщо заявник мав змогу посилатися на наявність таких підстав в межах строку апеляційного оскарження, коли рішення ще не набуло статусу *res judicata*, і не зробив цього, то він втрачає право на оскарження.

Заявник має забезпечити участь у справі всіх учасників первісного провадження, у протилежному випадку суд відмовляє у розгляді заяви. Про відповідну заяву також повідомляються органи прокуратури (ст. ст. 597, 600 ЦПК Франції). Якщо суддя визнає заяву прийнятною, він одразу ухвалює рішення по суті справи, за винятком випадків, коли є потреба у завершенні підготовки справи до судового розгляду (ст. 601 ЦПК Франції). Якщо заявник просить про перегляд лише однієї з частин судового рішення, переглядається лише ця частина, за винятком випадків, коли рішення по суті справи в інших частинах залежить від частини, про перегляд якої подана заява. Сторона не може подати клопотання про перегляд судового рішення, яке вона вже оскаржувала в цій самій процедурі, інакше як на підставах, що стали відомі згодом. Судове рішення за результатами зазначеного виду перегляду не може бути оскаржене в такому ж порядку (ст. ст. 602-603 ЦПК Франції) [167].

На противагу такому підходу, Цивільний процесуальний кодекс Німеччини (ЦПК Німеччини) розрізняє поняття оскарження (Книга 3 ЦПК Німеччини) та перегляд (або відновлення провадження, Книга 4 ЦПК Німеччини). Серед видів оскарження за ЦПК Німеччини виокремлюють апеляцію (ст.ст. 511-541 ЦПК Німеччини), ревізію (ст.ст. 542-566 ЦПК Німеччини) та приватну окрему скаргу (ст. ст. 567-577 ЦПК Німеччини) [168].

Відповідно до ст. 578 ЦПК Німеччини провадження у справі, яке закінчилося ухваленням остаточного судового рішення, може бути відновлене у зв'язку із подачею заяви про анулювання процесу або заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами. Обидва види відновлення провадження у справі характеризуються спільністю процедури, однак відрізняються підставами. Так,

підстави для відновлення провадження у зв'язку із його анулюванням пов'язані із вадами у складі суду, які неможливо усунути в процедурі апеляційного або касаційного перегляду, адже вони роблять нікчемним по суті весь процес, відтак необхідне повне скасування всіх наслідків такого провадження та новий розгляд справи. Зазначене можливе у випадках, якщо: 1) справа розглядалася складом суду, що не відповідає вимогам законодавства; 2) в ухваленні рішення брав участь суддя, який в силу закону не міг бути суддею у цій справі; 3) в ухваленні рішення брав участь суддя, якому заявлений відвід у зв'язку із сумнівами в його неупередженості, і клопотання про відвід визнане обґрунтованим; 4) представництво сторони у провадженні не відповідало положенням закону, адже ця сторона прямо або мовчазно не схвалила ведення процесу. При цьому зауважується, що заява про відновлення провадження не може бути подана, якщо питання про анулювання процесу з підстав, зазначених у пп. 1 і 3 могло бути вирішене при оскарженні судового рішення [168].

Відновлення провадження за нововиявленими обставинами можливе, якщо: 1) протилежна сторона, даючи показання під присягою, на яких ґрунтувалося судове рішення, умисно або з необережності дала неправдиві показання, порушивши присягу; 2) протокол або документ, на якому ґрунтується судове рішення, був підроблений або сфальсифікований; 3) при дачі показань або висновку, на яких ґрунтується судове рішення, свідок або експерти порушили свій обов'язок говорити правду, і таке порушення підлягає кримінальному переслідуванню; 4) судове рішення було отримано представником сторони або її опонентом чи представником опонента шляхом вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного з правовим спором; 5) в ухваленні рішення брав суддя, який здійснив щодо сторони кримінально каране порушення службових обов'язків, пов'язане зі спором, що розглядається; 6) рішення суду загальної юрисдикції, спеціального суду або адміністративного суду, на якому ґрунтувалося судове рішення, скасовано іншим судовим рішенням, що набрало законної сили; 7) сторона виявить або зможе використати: а) ухвалене у цій же справі судове рішення, що вступило в законну силу або б) інші документи, які є підставою більш сприятливого для неї рішення;

8) ЄСПЛ встановив порушення ЄКПЛ або протоколів до неї, і судові рішення засноване на цьому порушенні (ст. 580 ЦПК Німеччини) [168].

За наявності підстав, передбачених пп. 1-5, заява про відновлення розгляду справи може бути подана виключно у випадку, якщо в кримінальній справі винесено обвинувальний вирок, що набрав законної сили, або якщо порушення та продовження кримінальної справи неможливе з причин, що не пов'язані із недостатністю доказів у справі. Докази фактів, що обґрунтовують вимогу про відновлення розгляду справи, не можуть бути встановлені шляхом допиту сторін (ст. 581 ЦПК Німеччини) [168].

Подібно до цивільного процесуального законодавства Франції, у ЦПК Німеччини підкреслюється субсидіарний характер зазначеного виду перегляду, адже подача такої заяви допускається лише у разі, якщо сторона не з власної вини не мала можливості заявити про підставу для відновлення розгляду справи в попередніх провадженнях, зокрема під час надання заперечень, апеляції або зустрічної апеляції. Таким чином, зазначений вид перегляду має допоміжний характер порівняно із ординарним апеляційним переглядом, і, якщо зазначені підстави були виявлені на попередніх етапах судового провадження, то про них має бути заявлено якомога раніше в межах інших видів перегляду (ст. 582 ЦПК Німеччини).

Для зазначеної категорії справ встановлено виключну підсудність, правила якої зводяться до наступного: а) заява має подаватися до суду першої інстанції, який ухвалив рішення по суті справи; б) заява подається до суду апеляційної інстанції, якщо оскаржуване рішення або навіть тільки одне з кількох оскаржуваних рішень було ухвалене судом апеляційної інстанції, або якщо рішення, ухвалене в порядку ревізії, оскаржується на підставі положень частин 1-3, 6, 7 ст. 580 ЦПК Німеччини; в) заява подається до суду третьої інстанції, якщо вона стосується рішення, ухваленого в порядку ревізії, що оскаржується з підстав, передбачених ч.ч. 4-5 ст. 580 ЦПК Німеччини [168]. Зазначені правила юрисдикції пов'язані фактично із обмеженням суду третьої інстанції виключно питаннями права, тому у випадках, коли йдеться про необхідність встановлення питань факту,

справа розглядається судом апеляційної інстанції, незважаючи на те, що рішення ухвалене в порядку ревізії.

Загальні положення застосовуються *mutatis mutandis* до провадження у справі за відповідними заявами про відновлення провадження у справі. Водночас встановлені і певні спеціальні правила. Передусім йдеться про спеціальний строк, протягом якого можуть бути подані відповідні заяви, який складає один місяць із дня, коли особа дізналася про підставу оскарження, однак не раніше вступу рішення в законну силу. Також встановлено граничний строк у п'ять років з дня вступу в законну силу судового рішення, після спливу якого подання відповідних заяв не допускається. Разом з тим у випадку подачі заяви з підстав наявності рішення ЄСПЛ проти Німеччини про порушення міжнародних зобов'язань правила про загальний строк подачі заяви та преklusивний п'ятирічний строк не застосовуються.

У заяві має зазначатися рішення, щодо якого подано заяву і визначені конкретні підстави для відновлення провадження; посилання на докази, які підтверджують факт відсутності пропуску строків звернення із відповідною заявою; вказівку на те, в якій частині має бути скасоване і переглянуте оспорюване рішення, а також про ухвалення якого іншого рішення по суті спору просить заявник [168]. Варто зауважити, що порядок розгляду заяви дещо відрізняється порівняно із тим, що встановлений в ЦПК України.

Так, відповідно до ст. 589 ЦПК Німеччини суд за власною ініціативою здійснює допуск до провадження, якщо ж заява не відповідає всім необхідним умовам прийнятності, то вона відхиляється як необґрунтована. У разі підтвердження наявності підстав для перегляду має бути проведено новий розгляд справи по суті. Суд може за власною ініціативою вирішити, що прийняття рішення щодо питань дотримання умов прийнятності заяви та відновлення провадження у справі здійснюється одночасно до розгляду справи по суті. У цьому випадку розгляд справи по суті вважається продовженням розгляду питання підстав допустимості заяви та відновлення провадження у справі. Рішення, які ухвалюються за результатами розгляду відповідної заяви та нового розгляду

справи, можуть бути оскаржені в загальному порядку, враховуючи інстанцію, яка здійснює відповідний перегляд (ст. 591 ЦПК Німеччини) [168].

Аналогічні положення щодо можливості відновлення провадження у справі містяться також у ЦПК Грузії, відповідно до якого розрізняється оскарження та відновлення провадження у справі. Так, Розділ ЛП “Заява про відновлення провадження у справі та процедура її розгляду” регулює два види відновлення провадження у справі – на підставі заяви про анулювання процесу (ст. 422 ЦПК Грузії) та на підставі заяви про розгляд справи за нововиявленими обставинами (ст. 423 ЦПК Грузії) [169].

Відповідно до ст. 423 ЦПК Грузії судові рішення, яке набрало законної сили, може бути переглянуте за нововиявленими обставинами, якщо: а) виявлено, що судове рішення ґрунтувалося на сфальсифікованому документі; б) встановлено, що свідок надав завідомо неправдиві показання, експерт надав завідомо неправдивий висновок або перекладач здійснив завідомо неправдивий переклад, що призвело до незаконного або необґрунтованого судового рішення; с) встановлено, що сторони та їх представники або суддя вчинили правопорушення, пов’язане із судовим спором; d) скасовано вирок, ухвалу чи постанову іншого органу, на яких ґрунтується це рішення; е) сторона подає до суду рішення, постановлене у тій самій справі, яке раніше набрало законної сили; f) стороні стало відомо про такі обставини та докази, які призвели б до прийняття більш сприятливого для цієї сторони рішення, якби вони були раніше подані до суду; g) є остаточне рішення ЄСПЛ, яким встановлено, що ЄКПЛ та/або додаткові протоколи до неї були порушені щодо цієї справи, і якщо рішення, яке підлягає перегляду, ґрунтується на цьому порушенні; h) є рішення Комітету ООН з прав людини, Комітету з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок, Комітету з прав дитини, Комітету проти тортур, Комітету з прав людей з інвалідністю або Комітету з ліквідації расової дискримінації, який встановив, що Конвенція, на підставі якої було визнано Комітет, була порушена у цій справі, і рішення, яке підлягає перегляду, ґрунтувалося на цьому порушенні [169].

При цьому законодавством встановлюються спеціальні умови допустимості доказів на підтвердження зазначених обставин. Так, посилання на підстави, визначені у вищенаведених пунктах а-с, можливе лише у випадку наявності остаточного вироку суду щодо кримінального правопорушення. Посилання на підстави, зазначені у пунктах е-ф можливе лише якщо сторона доведе, що вона не змогла надати суду під час слухання та ухвалення рішення остаточне рішення, винесене у тій самій справі, або посилатися на нововиявлені обставини і відповідні докази. Якщо ж про новий розгляд справи сторона просить з підстави, визначеної у п. г, суд розглядає питання про присудження позивачу відповідної компенсації, якщо неможливо змінити рішення через те, що права були добросовісно набуті третіми особами [169].

Заява про перегляд за нововиявленими обставинами подається до суду, який ухвалив судове рішення. Суд, який ухвалив рішення, розглядає заяву і тоді, коли суди вищої інстанції залишили без змін рішення суду першої інстанції за результатами перегляду. Справа підпадає під юрисдикцію суду апеляційної чи касаційної інстанції, якщо заява подана стосовно рішення, ухваленого такими судами. Якщо заява про скасування або про новий розгляд за нововиявленими обставинами стосується рішення (ухвали), винесеного судами кількох інстанцій в одній і тій самій справі, то заява подається до суду вищої інстанції. Заява про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами подається і розглядається за загальними правилами з урахуванням винятків, передбачених відповідною главою ЦПК Грузії [169].

Законодавством встановлений строк для подачі заяви в один місяць з дня, коли особа дізналася про наявність нововиявлених обставин, і такий строк не може бути продовжений. Якщо ж йдеться про перегляд у зв'язку із прийняттям ЄСПЛ рішення про порушення ЄКПЛ, то заява подається протягом трьох місяців з дня набуття рішенням ЄСПЛ статусу остаточного, натомість у випадках, передбачених пунктом "g" ч. 1 ст. 423 ЦПК Грузії, заява подається протягом шести місяців з дня набрання законної сили рішенням відповідного Комітету. Відповідна заява не може бути подана після закінчення п'яти років після набрання рішенням законної сили, за

винятком випадків, передбачених пунктами “g” і “h” ч. 1 ст. 423 ЦПК Грузії, для яких граничний строк не встановлений [169].

Вимоги до заяви про перегляд за нововиявленими обставинами включають вказівку на справу, про новий розгляд якої просить заявник; підстави, на яких провадження у справі має бути відновлене; докази того, що строк подання заяви був дотриманий; посилання на те, що були дотримані правила юрисдикції; вказівку на те, в якому обсязі позивач просить скасувати оскаржуване рішення та змінити його. Якщо заява не відповідає цим вимогам, суд має право залишити її без руху та надати строк для усунення недоліків, якщо такі недоліки не будуть виправлені, то суд відмовляє у прийнятті відповідної заяви.

Розгляд заяви за загальним правилом (крім випадку, передбаченого п. 1 ч. 1 ст. 423 ЦПК Грузії) відбувається без проведення судового засідання, однак суд може призначити усний розгляд, якщо цього вимагають обставини справи. У разі призначення усного слухання сторони повідомляються про час і місце судового засідання, однак їхня неявка не перешкоджає розгляду та вирішенню справи. Якщо буде встановлено, що заява про перегляд справи є необґрунтованою, суд постановляє ухвалу про відмову в задоволенні заяви, яка може бути оскаржена в апеляційному порядку з дотриманням встановленого строку. Якщо ж буде встановлено, що заява про новий розгляд справи є обґрунтованою, суд своєю ухвалою скасовує оскаржуване рішення, крім випадків, передбачених пунктом “f” ч. 1 ст. 423 ЦПК Грузії. Судове рішення, ухвалене за результатами розгляду заяви може бути оскаржене в апеляційному порядку з дотриманням встановленого строку. У випадках, передбачених п. “f” ч. 1 ст. 423 ЦПК Грузії, при новому розгляді справи суд своєю ухвалою скасовує оскаржуване рішення повністю або частково чи залишає його в силі до закінчення судового розгляду в порядку, встановленому ст. 431 ЦПК Грузії. Таке судове рішення також може бути оскаржене. Після скасування рішення повністю або частково справа розглядається повторно. Клопотання про новий розгляд справи за загальним правилом не зупиняє виконання рішення, однак в окремих випадках суд може тимчасово його зупинити. З метою отримання відшкодування від держави на підставі рішення Комітету особа

може подати позов до суду. Суд визначає розмір відшкодування з урахуванням тяжкості порушення прав людини та інших об'єктивних факторів. Позов про отримання відшкодування розглядається в порядку, встановленому Адміністративним процесуальним кодексом Грузії [169].

Аналогічний вид перегляду судових рішень, що набрали законної сили, притаманний і цивільному процесуальному законодавству Литви. Так, відповідно до ст. 365 ЦПК Литви провадження у справі, що завершилося ухваленням остаточного судового рішення (ухвали), що набрало законної сили, може бути відновлено з підстав, що визначені законом. Сторони і треті особи, а також особи, які не брали участі у розгляді справи, якщо рішенням (ухвалою) суду, що набрали законної сили, порушено їхні права або охоронювані законом інтереси, можуть подати клопотання про відновлення провадження. Генеральний прокурор Литовської Республіки також може подати клопотання про відновлення провадження з метою захисту публічного інтересу [170].

Відповідно до ст. 366 ЦПК Литви підставами для відновлення розгляду справи є: 1) визнання ЄСПЛ, що рішення, ухвали, постанови судів Литовської Республіки у цивільних справах суперечать ЄКПЛ та/або додатковим протоколам до неї, учасницею яких є Литовська Республіка; 2) встановлення нових істотних обставин у справі, які не були і не могли бути відомі заявнику під час розгляду справи; 3) завідомо неправдиві пояснення сторони або третьої особи чи показання свідка, завідомо неправдивий висновок експерта, завідомо неправдивий переклад, фальсифікація документів або речових доказів, через які було винесено незаконне або необґрунтоване судові рішення, встановлені вирокі суду, що набув законної сили; 4) злочинні діяння сторін, інших учасників судового процесу або суддів, вчинені під час розгляду справи, встановлені вирокі суду, що набрав законної сили; 5) якщо рішення, вирок суду або інший акт індивідуального характеру державних органів чи органів місцевого самоврядування, що був підставою для ухвалення рішення, ухвали, постанови, скасований як незаконний або необґрунтований; 6) якщо одна зі сторін під час розгляду справи була недієздатною і її представництво не здійснювалося відповідно до закону; 7) якщо суд у своєму

рішенні вирішив питання про права та обов'язки осіб, які не брали участі у розгляді справи; 8) якщо справу розглядав суд у незаконному складі; 9) якщо у рішенні (постанові) суду першої інстанції допущена очевидна помилка в застосуванні норм права і це рішення (постанова) не було переглянуте в апеляційному порядку [170].

У випадках, зазначених у пунктах 6 і 8 ч. 1 ст. 366 ЦПК Литви, провадження не відновлюється, якщо особа, яка подала заяву, могла послатися на ці підстави в апеляційній чи касаційній скарзі. Заява про відновлення провадження не може бути подана щодо судових рішень, які набрали законної сили з питань визнання шлюбу недійсним або розірвання шлюбу, якщо хоча б одна зі сторін після набрання судовим рішенням законної сили уклала новий шлюб або зареєструвала партнерство (режим сумісного проживання).

Якщо така заява ґрунтується на п. 1 ч. 1 ст. 366 ЦПК Литви, вона подається до Верховного Суду Литви. Якщо заява обґрунтована з інших підстав, вона подається до суду першої інстанції, який розглянув справу. Заява про відновлення провадження у справі подається протягом трьох місяців з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про обставини, що стали підставою для перегляду. Також встановлено преюдиційний строк у 5 років для перегляду з моменту набрання рішенням або ухвалою, про перегляд якої просить заявник, законної сили, за виключенням подачі заяви з підстави, передбаченої п. 1 ст. 1 ст. 366 ЦПК Литви. У заяві про відновлення провадження має бути зазначено найменування суду, який ухвалив рішення або виніс ухвалу; підстави для відновлення провадження у справі; обставини, які доводять дотримання строк звернення із відповідною заявою; клопотання особи, яка подала заяву. До заяви додаються будь-які докази, що підтверджують наявність підстав для перегляду [170].

Вирішуючи питання про прийняття заяви, суд перевіряє, чи відповідає заява вимогам до форми та змісту і у випадку невідповідності, вирішує питання про надання строків для усунення недоліків, за наявності підстав суд також може відмовити у прийнятті заяви. Ухвала суду, якою відмовлено у прийнятті заяви про відновлення провадження, може бути оскаржена в апеляційному порядку шляхом подання окремої апеляційної скарги [170].

Після прийняття відповідної заяви суд надсилає копії заяви сторонам і третім особам, а також призначає дату розгляду заяви із повідомленням учасників справи. До дня розгляду справи сторони мають право подати відзив на заяву про відновлення провадження. Судове засідання призначається не раніше, ніж через чотирнадцять днів з дня прийняття заяви. Суд, розглянувши в судовому засіданні питання про відкриття провадження у справі та встановивши дотримання умов її прийнятності ухвалою відкриває провадження у справі і призначає дату розгляду справи в судовому засіданні або ухвалою відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо встановить наявність недоліків у відповідній заяві. Після відкриття провадження суд розглядає справу повторно за загальними правилами ЦПК Литви, але у межах, визначених підставами для відновлення провадження. Якщо під час судового засідання, в якому ухвалене рішення про відновлення провадження, з'ясується, що для розгляду справи в судовому засіданні немає необхідності в додатковій підготовці, суд за згодою учасників справи переходить до розгляду справи по суті. За результатами повторного розгляду справи суд має наступні повноваження: 1) залишити заяву про зміну або скасування судового рішення (ухвали) без задоволення; 2) змінити судові рішення або ухвалу; 3) скасувати судові рішення (ухвалу) та ухвалити нове судові рішення (ухвалу) [170].

Положення, аналогічні до тих, що у вітчизняному правопорядку охоплюються поняттям перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, у естонському законодавстві розміщені у розділі, що регулює провадження у Верховному Суді через те, що зазначений перегляд здійснюється завжди Верховним Судом. Глава 68 ЦПК Естонії закріплює підстави для перегляду (review). Відповідно до ст. 702 ЦПК Естонії якщо у справі відкрилися нові обставини, новий розгляд судового рішення, яке набрало законної сили, може бути організовано в порядку перегляду за заявою сторони у справах позовного провадження, а також за заявою учасника процесу або іншої особи, яку суд мав залучити до участі у розгляді справи [170].

Зазначений вид перегляду відповідно до ст. 702 ЦПК Естонії можливий, якщо:

- 1) рішення ухвалено судом у складі колегії суддів, до якої входив суддя, який

повинен був заявити самовідвід; 2) учасника справи не було повідомлено про розгляд справи відповідно до вимог закону, у тому числі йому не було вручено позовну заяву або не було здійснено виклику до суду відповідно до вимог закону, хоча рішення стосувалося його прав та обов'язків; 3) учасника процесу не представляла у справі особа, яка має на це право, хоча рішення було ухвалене щодо учасника процесу, за винятком випадків, коли учасник процесу дав згоду на таке представництво в процесі; 4) судові рішення є незаконним або необґрунтованим через наявність неправдивих показань свідка, завідомо неправильного висновку експерта, завідомо неправильного усного чи письмового перекладу, або фальсифікації документів чи доказів, що встановлено іншим судовим рішенням, яке набрало законної сили у кримінальній справі; 5) має місце кримінальне правопорушення, вчинене суддею або учасником процесу чи його представником під час розгляду питання, що є предметом перегляду, і встановлене вироком суду, що набрав законної сили, у кримінальній справі; 6) судові рішення ґрунтуються на раніше ухваленому судовому рішенні, рішенні третейського суду чи адміністративному акті, які були скасовані або змінені; 7) Верховний Суд у порядку конституційного судочинства визнає, що закон або його положення, на якому ґрунтувалося судове рішення в цивільній справі, що переглядається, суперечить Конституції; 8) ЄСПЛ встановлено порушення ЄКПЛ або протоколів до неї при ухваленні судового рішення, і це порушення не може бути розумно виправлене або компенсоване в інший спосіб, ніж шляхом перегляду; 8-1) стають очевидними підстави для призупинення, які існували на момент прийняття рішення, але не були відомі і не могли бути відомі суду; 9) інший факт або доказ, що має значення для справи, існував під час ухвалення судового рішення, але не був відомий і не міг бути відомий учаснику справи, а подання або посилення на нього в процесі розгляду справи явно призвело б до ухвалення іншого судового рішення [170].

При цьому факти, зазначені вище в п. 2, не є підставою для перегляду, якщо вони не вплинули на прийняття рішення на користь або проти учасника провадження. Перегляд не допускається, якщо учасник провадження міг посилатися на відповідні факти на більш ранній стадії провадження, зокрема

шляхом подання заперечень на позов або апеляційної скарги. Заява про перегляд не може бути подана повторно на підставі тих самих фактів [170].

Заява подається протягом двох місяців з дня, коли учаснику справи стало відомо про підстави для перегляду, але не пізніше дня набрання рішенням законної сили. Заява про перегляд з тих підстав, що учасник справи не мав належного представництва у справі, може бути подана протягом двох місяців з дня вручення рішення учаснику справи, а якщо учасник справи не мав цивільної процесуальної дієздатності, - законному представнику учасника справи. Проте у випадку, передбаченому п. 8 ч. 2 ст. 702 ЦПК Естонії, клопотання про перегляд може бути подано протягом шести місяців з дня набрання рішенням ЄСПЛ статусу остаточного. У випадку, зазначеному в п. 7 ч. 2 ст. 702 ЦПК Естонії, клопотання про перегляд може бути подано протягом шести місяців з дня набрання законної сили рішенням Верховного Суду Естонії [170].

Заява про перегляд не може бути подана, якщо з дня набрання законної сили судовим рішенням, про перегляд якого подається заява, минуло п'ять років. Якщо йдеться про перегляд з підстав, передбачених п. 8 ч. 2 ст. 702 ЦПК Естонії, то цей строк становить десять років. До зазначеного виду перегляду застосовуються положення про касаційне оскарження, якщо інше не встановлене ЦПК Естонії. При поданні заяви про перегляд справи сплачується судовий збір в тому ж розмірі, що і при поданні касаційної скарги. У заяві про перегляд зазначаються: клопотання про перегляд судового рішення; підстави для подання заяви та підстави для перегляду; факти на підтвердження дотримання строку подання заяви, а також докази на підтвердження підстав для перегляду та дотримання строку подання заяви про перегляд. До заяви додається копія рішення, про перегляд якого подається заява, а також документи, які є підставою для подання заяви про перегляд, або їхні копії. Якщо заявник не має відповідних документів, в заяві зазначається, чи просить заявник суд витребувати ці документи [170].

Для розгляду заяви про перегляд судового рішення суду нижчої інстанції Верховний Суд Естонії витребує справу з суду нижчої інстанції. Верховний Суд Естонії надсилає протилежній стороні копію прийнятої до розгляду заяви і просить

надати письмові пояснення в межах встановленого строку. Протилежна сторона має вказати, чи погоджується вона із заявою. Протилежна сторона має обґрунтувати свої заперечення і, у разі необхідності, подати докази на підтвердження заперечень. Перегляд судового рішення не зупиняє його виконання. Верховний Суд може постановити ухвалу про зупинення виконавчого провадження або про його продовження лише під забезпечення, або про скасування виконавчого документа. Верховний Суд приймає заяву про перегляд справи, якщо викладені в ній факти дають підстави вважати, що існує передбачена законом підстава для перегляду справи. Якщо Верховний Суд встановить, що заява про перегляд є обґрунтованою, він скасовує рішення і передає справу на новий розгляд до суду нижчої інстанції, який ухвалив рішення. Якщо факти є очевидними, Верховний Суд змінює рішення суду нижчої інстанції або скасовує рішення суду нижчої інстанції і виносить нове рішення або ухвалу [170].

Певні узагальнення національних практик цивільного судочинства стосовно питання екстраординарних видів перегляду судових рішень знаходимо також у Модельних європейських правилах цивільного судочинства ELI/UNIDROIT (Model European Rules of Civil Procedure, Правила ELI/UNIDROIT), які є певним узагальненням найкращих практик законодавчої регламентації у сфері цивільного судочинства в Європі. У коментарі до них зазначається, що поняття звичайних або надзвичайних засобів правового захисту варіюється від однієї європейської юрисдикції до іншої. З точки зору функціонального підходу для цілей Правил ELI/UNIDROIT, звичайні засоби правового захисту слід розуміти як автономне поняття, що охоплює національні звичайні та екстраординарні засоби правового захисту у другій та третій інстанції, але не клопотання про екстраординарний перегляд. *Res judicata* має застосовуватися у випадках, коли засоби звернення до другої та третьої інстанцій або недоступні, або неприйнятні в принципі, або більше не є доступними чи прийнятними. Рішення суду, що набрало законної сили, може бути оскаржене за виняткових обставин за допомогою екстраординарної заяви про перегляд [147, с. 292]. Відповідно до Правила 181 Правил ELI/UNIDROIT екстраординарна заява про перегляд справи (*extraordinary motion for review*) має

наслідком нове відкриття провадження у справі, яка була вирішена судом першої або апеляційної інстанції. Такий перегляд може, в разі успіху, мати наслідком скасування рішення, яке набуло статусу *res judicata*. Суд, який є компетентним розглядати таку заяву визначається за правилами національного судочинства і ним може бути Верховний Суд, апеляційний суд або суд, який ухвалив рішення, про перегляд якого подається заява [147, с. 327-328].

Підстави для такого перегляду визначені у Правилі 182 Правил ELI/UNIDROIT, ними є: а) неправильне формування складу суду; б) грубе порушення права особи бути почутою судом; с) ухвалення рішення внаслідок шахрайства або насильства; d) віднайдення або отримання після ухвалення рішення, доказів, які мали б вирішальне значення для особи, проте не могли бути отримані до ухвалення судового рішення через форс-мажорні обставини або неналежну поведінку сторони, на користь якої ухвалено рішення; е) постановлення ЄСПЛ рішення про те, що рішення національного суду було ухвалене з порушенням будь-якого гарантованого ЄКПЛ та протоколами до неї права, якщо це порушення через його характер і серйозність тягне за собою тривалі наслідки, які можуть бути припинені лише шляхом такого перегляду (однак, в жодному випадку такий перегляд не може впливати на права, добросовісно набуті третіми особами). При цьому заява на підставі пунктів а, б, с є прийнятною лише якщо заявник не зміг без будь-якої вини з його боку, послатися на відповідну підставу, до того, як судові рішення, що підлягає перегляду, набуло статусу *res judicata* [147, с. 327-328]. Відповідно до Правила 183 Правил ELI/UNIDROIT заява про перегляд може бути подана протягом трьох місяців з дня, коли заявнику стало відомо про підстави для перегляду, однак така заява не може бути подана після спливу десяти років з моменту набуття судовим рішенням, про перегляд якого просить заявник, статусу *res judicata* [147, с. 331].

Правила ELI/UNIDROIT загалом відбивають певні узагальнення стосовно тенденцій розвитку екстраординарних видів перегляду в цивільному судочинстві, подібних до національного перегляду за нововиявленими або виключними обставинами. Аналіз зазначеного акту дає підстави виснувати, що

екстраординарний вид перегляду є типовим засобом захисту в національних правопорядках європейських держав, де загалом він пов'язується принаймні із трьома групами підстав – а) підставами, які вимагають анулювання процесу через те, що порушення були настільки кричущими, що ми не можемо стверджувати, що розгляд справи відбувся, а тому необхідний новий розгляд справи в повному обсязі (як це має місце у тих випадках, коли, наприклад, справа розглянута неповноважним складом суду); б) підставами, які свідчать про наявність обставин, які не були і не могли бути відомі сторонам та суду під час розгляду справи, однак які мають значення для правильного вирішення справи, що у нашій правовій традиції мають назву нововиявлених; в) підставами, які свідчать про порушення міжнародних зобов'язань, які взяли на себе європейські держави, ратифікувавши ЄКПЛ та протоколи до неї, які вимагають вжиття індивідуальних заходів на національному рівні з метою забезпечення *restitutio in integrum*. У національній правовій традиції перша група обставин, пов'язана із неналежним складом суду, є підставами для апеляційного або касаційного перегляду, і їх наявність тягне за собою обов'язкове скасування судового рішення, натомість друга та третя група підстав є підставами для перегляду за нововиявленими або виключними обставинами.

Національні практики різняться, однак можна виокремити і спільні тенденції у правовому регулюванні, що зводяться до наступного:

а) у більшості країн зазначений вид перегляду є позаінстанційним, а, отже здійснюється судом тієї інстанції, який ухвалив рішення (за винятком правопорядків, де розгляд відповідних заяв віднесений до юрисдикції найвищого судового органу);

б) підстави для такого виду перегляду є обмеженими та чітко визначеними, а коло суб'єктів, що можуть подавати заяву про перегляд, охоплює сторін та учасників справи, і лише у деяких правопорядках також осіб, які не брали участі у справі, однак суд вирішив питання про їх права та обов'язки;

в) регламентація строків оскарження має свої особливості: по-перше, встановлено строк звернення до суду із відповідною заявою, що починає

обчислюватися з моменту, коли особа дізналася про виникнення відповідних обставин; по-друге, встановлено преклюзивний граничний строк звернення до суду із відповідною заявою, що варіюється загалом у межах від 5 до 10 років з моменту ухвалення рішення, про перегляд якого просить заявник (за винятком третьої групи підстав, пов'язаних із наявністю рішення ЄСПЛ, де граничний строк, як правило, не встановлений);

г) у багатьох країнах існує застереження про те, що посилання на відповідні підстави для перегляду можливі лише у тому випадку, коли заінтересована особа не могла посилатися на них у межах апеляційного або касаційного оскарження, що спрямоване загалом на стимулювання добросовісної поведінки сторін та дотримання принципу процесуальної економії;

д) найчастіше структурно зазначений вид провадження складається принаймні із двох взаємопов'язаних частин: першої, на якій суд визначає наявність або відсутність обставин, що є підставою для перегляду, та другої – під час якої суд здійснює новий розгляд справи повністю або частково і ухвалює нове рішення з урахуванням нововиявлених обставин.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Історичний розвиток інституту перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами пройшов декілька етапів становлення, серед яких можна виокремити: а) регламентацію за Статутом цивільного судочинства 1984 р.; б) ранні кодифікації радянського періоду (ЦПК УРСР 1924 р. і ЦПК УРСР 1929 р.); в) регламентацію за ЦПК УРСР 1963 р.; г) сучасний стан розвитку (ЦПК 2004 р. у первісній редакції та ЦПК у чинній редакції від 2017 р.). Протягом усього часу становлення цього інституту можна спостерігати певні тенденції у його правовому регулюванні, зокрема поступово законодавство розвивалося у бік розширення кола суб'єктів оскарження у цьому виді перегляду; повноваження із перегляду судових рішень були передані від судів вищих інстанцій до тих судів, які ухвалили рішення, про перегляд якого подано заяву; були розширені та доповнені підстави для перегляду, а також вони були диверсифіковані на дві групи, що за чинним

законодавством мають назву нововиявлених і виключних обставин. Дослідження становлення зазначеного виду перегляду дозволяє зробити висновок, що перегляд за нововиявленими обставинами зберігав певну правонаступність між різними кодифікаціями на всіх етапах розвитку зазначеного інституту, водночас перегляд справи за виключними обставинами інституціоналізувався лише у 2017 р. із внесенням відповідних змін до ЦПК, а до того часу його підстави були підставами для інших видів перегляду (перегляду у ВСУ, перегляду у зв'язку із винятковими обставинами, перегляду за нововиявленими обставинами).

Перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами має розглядатися як додаткова гарантія забезпечення конституційного права на судовий захист (ст. 55 Конституції України) та конвенційного права на справедливий судовий розгляд (п. 1 ст. 6 ЄКПЛ). З точки зору реалізації основоположного принципу верховенства права та у світлі конвенційних вимог зазначений вид перегляду має відповідати вимогам правової визначеності та остаточності судових рішень *res judicata*, забезпечуючи необхідність дотримання балансу між ними та правом особи на доступ до процедур перегляду судових рішень, передбачених національним законодавством, без надмірного формалізму і правового пуризму з метою забезпечення ефективного захисту прав осіб. Процедура перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами має відповідати мінімальним гарантіям права на справедливий судовий розгляд п. 1 ст. 6 ЄКПЛ тією мірою, якою ці гарантії не суперечать сутності відповідного провадження.

У контексті реалізації вимог п. 1 ст. 6 ЄКПЛ у національному правопорядку можна говорити про загальну та субсидіарну функції, які виконує зазначений вид перегляду. Загальна функція полягає у забезпеченні особам реального, а не ілюзорного судового захисту із дотриманням міжнародних стандартів цивільного судочинства у ситуаціях, коли наявні істотні порушення під час первісного розгляду справи, які унеможливають залишення за судовим рішенням статусу *res judicata*. Субсидіарна функція полягає у виконанні міжнародних зобов'язань, які взяла на себе Україна у світлі необхідності забезпечення *restitution in integrum* у

випадках, коли держава допустила порушення конвенційних прав і на національному рівні необхідне вжиття заходів індивідуального характеру (п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК).

Перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами є самостійним видом перегляду судових рішень поряд із апеляційним та касаційним переглядом. У структурі системи переглядів цей вид перегляду може бути охарактеризований як екстраординарний, недеволютивний, несуспенсивний вид перегляду судових рішень, що набрали законної сили. З точки зору структурно-функціональної характеристики цивільного судочинства перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами можна розглядати як: а) самостійний правозастосовний цикл, що становить собою одну з ітерацій стадій логічної послідовності (порушення правозастосовної діяльності; підготовка до здійснення відповідної діяльності; здійснення правозастосовного акту); б) як самостійне провадження цивільного судочинства, що складається із таких стадій функціонального призначення, як: а) відкриття провадження за нововиявленими або виключними обставинами; б) підготовка справи до розгляду; в) розгляд заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами та ухвалення рішення.

Аналіз зарубіжного законодавства і Правил ELI/UNIDROIT дає підстави виснувати, що в тому чи іншому вигляді екстраординарний вид перегляду, аналогічний до вітчизняного перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, притаманний законодавству європейських держав, хоча національні підходи можуть різнитися. Загалом екстраординарний вид перегляду об'єднує в собі наступні підстави: а) поява обставин, які не були і не могли бути відомі сторонам та суду під час розгляду справи, однак які мають значення для правильного вирішення справи; б) підстави, які свідчать про порушення міжнародних зобов'язань, які взяли на себе європейські держави, ратифікувавши ЄКПЛ та протоколи до неї, які вимагають вжиття індивідуальних заходів на національному рівні з метою забезпечення *restitutio in integrum*; в) визнання неконституційними законів, що зумовлює необхідність забезпечення *restitutio in*

integrum для заявника; г) підстави для анулювання процесу, пов'язані із неналежним складом суду. Спільними тенденціями у правовому регулюванні екстраординарного виду перегляду у зарубіжних державах можна назвати: переважно позаінстанційну природу зазначеного виду перегляду; чітку визначеність підстав для перегляду і суб'єктів оскарження, що, як правило, є вужчим за інші види перегляду; встановлення комбінованих строків оскарження, що включає строк звернення до суду із відповідною заявою, який обраховується з моменту, коли особі стало відомо про відповідні обставини, а також граничний преклюзивний строк, після спливу якого з моменту набуття судовим рішенням законної сили подання відповідної заяви не може мати місця (як правило 5-10 років від моменту набрання законної сили судовим рішенням); застереження щодо того, що посилення на підстави для перегляду має бути здійснене якомога раніше, за можливості при апеляційному або касаційному оскарженні судового рішення; особлива структура екстраординарних позаінстанційних проваджень.

РОЗДІЛ 2

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ ЗА НОВОВІЯВЛЕНИМИ АБО ВИКЛЮЧНИМИ ОБСТАВИНАМИ

2.1 Підстави перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами

Одним із центральних питань при дослідженні перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами є визначення понять нововиявлених і виключних обставин як підстав відповідного виду перегляду. У процесуальних кодексах не міститься визначення нововиявлених обставин, хоча інколи у літературі зауважується, що по суті формулювання, яке міститься у п. 1 ч. 2 ст. 423 ЦПК, і є загальним визначенням нововиявлених обставин.

І. В. Бондар визначає нововиявлені обставини як “факти об’єктивної дійсності, що залишилися невідомими заявнику при розгляді справи, які мають суттєве значення для вирішення справи, та достовірно встановлені особливим процесуальним способом і є такими, що вказують на незаконність та необґрунтованість судових рішень, що набрали законної сили” [79, с. 83]. І. О. Ізарова зазначає, що нововиявлені обставини є юридичними фактами, які існували на момент розгляду справи, але не були і не могли бути відомі заявникові та істотно вплинули на суть справи, спростувавши або довівши факти, які стали підставою або мотивом винесення судового рішення [84, с. 61]. С. В. Степанов зауважує, що нововиявлена обставина – це не сам по собі факт, а відомості про факти об’єктивної дійсності, що існували в період первинного провадження у справі, які мають істотне значення для правильного вирішення справи, але були виявлені та достовірно встановлені після прийняття у справі відповідного акта правосуддя у зв’язку з невідомістю про них суду і заявникові [172, с. 35].

Деякі вчені у своїх визначеннях звертають увагу на зв’язок нововиявлених обставин та принципу об’єктивної істини у справі. Так, М. Бородін зазначає, що нововиявлені обставини це юридичні факти, що мають для справи суттєве значення, які існували в момент винесення рішення, але не були і не могли бути

відомі ні заявнику, ні суду, що виконав всі вимоги закону щодо збору доказів та встановлення об'єктивної істини [173, с. 30]. Д. О. Менюк також звертає увагу на те, що перегляд за нововиявленими або виключними обставинами дозволяє розглянути та вирішити справу з урахуванням усіх істотних для права обставин, наблизившись до реалізації принципу об'єктивної істини у справі [26, с. 70]. Варто зазначити, що питання про принцип об'єктивної істини у цивільному процесі є вельми дискусійним. Ми поділяємо точку зору тих вчених, які не визнають принцип об'єктивної істини у цивільному судочинстві, обстоюючи позицію що під час цивільного судочинства суд встановлює так звану відносну істину, тобто істину відносно та на основі поданих у справі доказів, що має бути оцінено в контексті принципу змагальності цивільного судочинства [153, с. 192-193]. Своєю чергою принцип об'єктивної істини був притаманний більшою мірою цивільному судочинству у радянський період, що пояснювалося з превалюючим у той час принципом соціалістичної законності, для забезпечення якої суд повинен був бути наділений більш активними повноваженнями у сфері доказової діяльності з метою встановлення об'єктивної істини у справі [1, с. 25]. Водночас сучасний стан правового регулювання та законодавство іноземних держав свідчить про помилковість виокремлення зазначеного принципу як самостійного принципу цивільного судочинства, адже сучасний дискурс теорії принципів у контексті доказування та активної ролі суду розгортається навколо принципу змагальності та інституту судового керівництва справою (*judicial case-management*), що набуває дедалі більшої популярності як в країнах англо-американської, так і континентальної правових систем [174-177].

На нашу думку, під нововиявленими обставинами слід розуміти виявлені після набрання судовим рішенням законної сили юридичні факти об'єктивної дійсності, які існували під час розгляду справи та мали істотне значення для правильного вирішення спору по суті через їх іманентний зв'язок із предметом доказування у справі, однак не були і не могли бути відомі заявникові при первісному розгляді справи, а також та не могли бути заявлені ним на попередніх етапах судового

провадження з причин, що від нього не залежали, а тому не були взяті до уваги судом при ухваленні рішення у справі.

У літературі у різні періоди розвитку цього виду перегляду також наводилися різні класифікації нововиявлених обставин. Так, К. С. Юдельсон свого часу розподіляв нововиявлені обставини на три групи: 1) нові обставини, які мали суттєве для справи значення, однак не були та не могли бути відомі заявникові; 2) обставини, для підтвердження наявності яких потрібна наявність вироку суду (встановлені судовим вироком неправдиві показання свідка, злочинні діяння сторін, представників сторін, експертів, членів складу суду); 3) обставини, пов'язані із тим, що документ, який був покладений в основу рішення суду, втратив свою силу (обставини, що містилися в документі, що в подальшому був визнаний вироком суду підробленим, були покладені в основу рішення; в основі рішення було покладене інше рішення, що було скасоване) [4, с. 376-377].

І. О. Ізарова, беручи за основу критерій визначеності таких підстав в законі, розподіляє нововиявлені обставини на дві групи: а) нововиявлені обставини, що визначені у судовому рішенні, в тому числі скасування судового рішення, яке підтверджує або спростовує юридичні факти, що мають істоте значення для вирішення справи або встановлені КСУ; б) обставини, які можуть бути визнані нововиявленими на вимогу заявника [84, с. 59].

Натомість І. В. Бондар пропонує розрізняти загальні та спеціальні підстави перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами: до загальної підстави авторка відносить наявність об'єкту перегляду, що має відповідати двом вимогам – таким рішенням суду має закінчуватися провадження у справі, а також воно має набрати законної сили; до спеціальних підстав належать факти об'єктивної дійсності, які вказують на незаконність та необґрунтованість судового рішення, яке набрало законної сили [126]. На наш погляд, зазначене твердження є дещо суперечливим, адже, по-перше, воно веде до змішування понять підстав і об'єктів перегляду, по-друге, на підставі аналізу, проведеного у попередніх підрозділах дисертації, не можемо погодитися, що нововиявлені підстави свідчать про незаконність та необґрунтованість судового рішення.

З огляду на особливості юридичної техніки формулювання видів нововиявлених обставин в тексті закону, можна говорити про універсальну (загальну) підставу перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами, передбачену п. 1 ч. 2 ст. 423 ЦПК, та спеціальні (понайменовані) підстави перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами, закріплені у пп. 2-3 ч. 2 ст. 423 ЦПК. Зазначений висновок випливає із того, що по суті підстави, закріплені у п. 1 та пп. 2-3 ч. 2 ст. 423 ЦПК співвідносяться як загальне та спеціальне, адже спеціальні підстави є конкретними випадками загальної підстави і відповідають всім ознакам останньої, хоча і мають специфічні, властиві тільки ним ознаки. Надалі надамо характеристику окремим підставам для перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами, враховуючи, що ознаки, притаманні підставі, передбаченій у п. 1 ч. 2 ст. 423 ЦПК, є спільними для всіх нововиявлених обставин.

1) істотні для справи обставини, що не були встановлені судом та не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи

Як свідчить дані судової статистики, зазначена обставина є найбільш розповсюдженою підставою для перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами [178, с. 6, 8; 179, с. 8-9, 13; 180, с. 8-9, 12], адже, на відміну від інших підстав, вона визначена в законі абстрактно. З аналізу судової практики ВС випливає, що нововиявленими обставинами слід вважати юридичні факти (фактичні обставини), які: а) мають істотне значення для вирішення справи по суті; б) існували на час розгляду і ухвалення судового рішення; в) не були і не могли бути відомі заявникові, учасникам справи та суду на час розгляду справи; г) входять до предмета доказування у справі та можуть вплинути на висновки суду про права та обов'язки учасників справи [181-182]. При цьому від нововиявлених обставин слід відрізняти: а) нові обставини, які виникли або змінилися після ухвалення судового рішення; б) нові докази; в) нове обґрунтування позовних вимог чи заперечень проти позову; г) обставини, які ґрунтуються на переоцінці тих доказів, які вже оцінювалися судом під час розгляду справи [183].

Аналіз літератури та судової практики дозволяє виснувати, що певна обставина може бути визнаною нововиявленою з посиланням на п. 1 ч. 2 ст. 423 ЦПК на вимогу заявника, якщо вона відповідає наступним умовам: а) нововиявлені обставини є обставинами, тобто юридичними фактами, з якими пов'язується виникнення, зміна чи припинення правовідносин; б) такі обставини існували на час розгляду справи судом; в) такі обставини не були відомими заявникові під час первісного розгляду справи судом та на них не могло бути здійснене посилання на попередніх етапах провадження у справі; г) такі обставини не були взяті судом до уваги при первісному розгляді; д) такі обставини мають істотне значення для справи і можуть потенційно призвести до іншого результату судового розгляду; е) такі обставини мають тісний зв'язок із предметом доказування у справі.

Передусім нововиявлені обставини є обставинами, тобто юридичними фактами, з якими пов'язується виникнення, зміна чи припинення правовідносин. У літературі з цивільного процесуального права загальноновизнаним є підхід, відповідно до якого відбувається ототожнення поняття “обставин” та “юридичних фактів” як конкретних життєвих обставин з наявністю та/або відсутністю яких норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення правових відносин [184, с. 232]. З цієї точки зору вважаємо не досить обґрунтованою позицію І. О. Ізарової, яка зауважує, що об'єктивна оцінка обставин, що є доказами у справі, має принципове значення, бо встановлення обставин справи, що не були відомі та не могли бути відомими її учасникам під час її розгляду, може істотно вплинути на рішення суду [84, с. 57]. Видається, що у цьому випадку авторка змішує поняття нововиявлених обставин та доказів, що подаються на підтвердження наявності або відсутності таких обставин.

Зважаючи на зазначене, можна зробити висновок, що у тих випадках, коли нововиявлені обставини підтверджуються судовим рішенням, то нововиявленими обставинами є не факт ухвалення судового рішення і не саме рішення як юридичний факт, а виключно обставини, встановлені судом у цьому судовому рішенні [185], натомість судові рішення, в якому встановлені такі факти, є лише доказом у справі. Так, у постанові ВП ВС від 25.05.2021 р. у справі № 752/4995/17

заявник просив переглянути рішення Голосіївського районного суду м. Києва за нововиявленими обставинами, якими, на думку заявника, був факт фіктивності довіреності та відсутність у представника повноважень на укладення від імені підприємства договору купівлі-продажу. Зазначені обставини були встановлені судом Чеської Республіки після розгляду справи українськими судами в першій й апеляційній інстанції, однак до того, як справа була переглянута судом касаційної інстанції. ВП ВС, розглядаючи зазначену справу, зауважила, що під час розгляду справи в судах першої та апеляційної інстанції судами на підставі поданих позивачем доказів не було встановлено факт підроблення довіреності та відсутності у представника повноважень на укладення від імені позивача договору, хоча саме ці факти були відомі позивачеві та були покладені ним в основу своїх доводів, додаткових пояснень, апеляційної та касаційної скарг, а також були вказані в позові до іноземного суду. З цього випливає, що факт підроблення довіреності та відсутності у представника повноважень на укладення договору купівлі-продажу були відомі заявникові ще на час звернення до суду, тому вони не можуть вважатися нововиявленими обставинами. Натомість рішення суду як доказу на їх підтвердження не існувало на момент розгляду справи в українському суді, тому зазначене рішення слід вважати новим доказом, який суд не має права досліджувати під час перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами [185].

Вищенаведене тлумачення цілком узгоджується із розумінням нововиявлених обставин у практиці ЄСПЛ, який зауважує, що процедура скасування судового рішення за нововиявленими обставинами передбачає, що наявні докази, які раніше не були об'єктивно доступними та які можуть призвести до іншого результату судового розгляду. Особа, яка вимагає скасування судового рішення, має довести, що вона не мала можливості надати суду докази до закінчення судового розгляду, і що такі докази мають вирішальне значення для справи. Така процедура не протирічить принципу правової визначеності, адже вона спрямована на виправлення помилок при здійсненні правосуддя [186].

Вважаємо, що тут допущена певна неточність формулювань, адже в науці цивільного процесуального права загальноприйнятим є розмежування таких понять, як “нововиявлені обставини”, що є юридичними фактами, та “нові докази”, які є фактичними даними, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин [27, с. 144-145], про що зауважувалося вище. При цьому при визначенні сутності перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами ЄСПЛ робить акцент саме на характеристиці доказів, які підтверджують наявність таких обставин, а не на ознаках самих нововиявлених обставин.

Не можуть вважатися нововиявленими обставинами докази, які могли бути досліджені під час первісного розгляду справи, однак, не були подані сторонами. Так, у справі “*Vorobyeva and others v. Russia*” заявники скаржилися на порушення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ через недотримання принципу правової визначеності. Заявниками у цій справі були студенти та співробітники металургійного коледжу, що проживали у гуртожитку, право власності на який було з часом зареєстроване за компанією АТ “НЛМК” внаслідок приватизації. Заявники, вважаючи приватизацію незаконною, подали позов до компанії, залучивши коледж як третю особу, в якому вимагали визнати за собою право власності на кімнати, у яких вони проживали. Позов було задоволено, рішення суду першої інстанції було залишено без змін за наслідками апеляційного перегляду. Проте надалі компанія звернулася до суду із заявою про перегляд справи за нововиявленими обставинами, посилаючись на наказ директора коледжу та договір оренди гуртожитку, укладений між компанією та коледжем, стверджуючи, що вона не знала про наявність відповідних документів, адже вони знаходилися у коледжу. Національним судом зазначені документи були визнані нововиявленими обставинами і за результатами перегляду судового рішення суд відмовив у задоволенні позову заявників. ЄСПЛ, визнаючи порушення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ у цій справі, зазначив, що компанія та коледж могли надати відповідні докази в ході першого судового розгляду, однак не зробили цього, тому заява про перегляд справи за нововиявленими обставинами по суті була спробою сторони домогтися повторного розгляду справи з підстав наявності

доказів, які вона могла надати, однак не надала під час первісного розгляду справи судом [187].

Істотною ознакою нововиявлених обставин є той факт, що такі обставини мали існувати на час розгляду справи судом. ЄСПЛ наголошує на необхідності відмежування понять “нововиявлені обставини” та “нові обставини”, зазначаючи, що обставини, які стосуються справи, існували протягом судового розгляду, залишалися невідомими для суду, та стали відомими лише після судового розгляду, є “нововиявленими обставинами”, натомість обставини, які стосуються справи, однак з’явилися лише після судового розгляду, є “новими” [53].

Незважаючи на виокремлення досить чітких ознак нововиявлених обставин у практиці ЄСПЛ, останній досить часто констатував порушення права осіб на справедливий судовий розгляд внаслідок неправильного застосування національними судами норм, що регулюють зазначений вид перегляду судових рішень. Так, не можуть вважатися нововиявленими обставинами прийняття нових нормативно-правових актів із наданням останнім зворотної дії в часі. Так, у справі “*Pravednaya v. Russia*” [186] національний суд, розглядаючи справу про розмір пенсійних виплат, вважав нововиявленою обставиною Роз’яснення Міністерства праці та соціального розвитку, яке було видане в період між ухваленням рішення судом першої інстанції та судом касаційної інстанції. При цьому управління пенсійного фонду не посилалося на нього під час касаційного провадження, однак надалі подало на цій підставі заяву про перегляд за нововиявленими обставинами. ЄСПЛ констатував неприйнятність такого підходу та визнав такий перегляд “замаскованою апеляцією”, що порушила принцип правової визначеності та право на доступ до суду, гарантоване п. 1 ст. 6 ЄКПЛ.

У інших справах [188-189], відповідні роз’яснення органів виконавчої влади щодо пенсійних виплат були надані вже після перегляду справи в касаційному порядку. Центральне питання, яке досліджувалося ЄСПЛ у цьому контексті полягало у тому, чи могло тлумачення законодавства про пенсійні виплати, надане Міністерством праці та соціального розвитку у такому акті, як роз’яснення, вважатися нововиявленою обставиною, і чи повинен у цьому випадку мати

значення час прийняття такого акту. Проаналізувавши обставини справи, ЄСПЛ зазначив, що ані відповідне роз'яснення, ані рішення найвищого судового органу, яким визнавалася його законність, не існували на час розгляду справи, а тому становили собою нові юридичні факти, а не нововиявлені обставини [189].

Фактично у зазначених справах ЄСПЛ торкається проблеми можливості надання зворотної дії нормативно-правовим актам через процедуру перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами. У своїй практиці ЄСПЛ неодноразово порушував питання про те, чи може прийняття нового законодавчого положення обґрунтовувати скасування ухваленого рішення. Зокрема зауважується, що у деяких випадках рішення суду може втрачати свою силу зі змінами законодавства. Наприклад, декриміналізація певних видів діянь має наслідком негайне звільнення від покарання, яке вона відбуває, проте це не скасовує того факту, що особа була засуджена за вчинення злочину. Щодо законодавчого регулювання пенсійних виплат, вони можуть бути змінені та судові рішення не може бути гарантією проти таких змін в майбутньому [190], навіть якщо такі зміни ставлять у невідгідне становище певних суб'єктів. Зважаючи на зазначене, держава не може посилатися на те, що розмір пенсії, який був встановлений судовим рішенням, не може бути збільшений відповідно до нового законодавства. Проте держава не може свавільно втручатися в процес розгляду справи. Якщо державні органи програли справу в суді, проте надалі домоглися перегляду справи у зв'язку із прийняттям нового законодавства з ретроактивним ефектом, відповідно до п. 1 ст. 6 ЄКПЛ право на справедливий судовий розгляд може бути порушене [53].

Текст п. 1 ч. 2 ст. 423 ЦПК встановлює, що нововиявлені обставини, по-перше, не були встановлені судом під час первісного розгляду справи, по-друге, не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою на час розгляду справи. Зважаючи на зазначене, не можуть вважатися нововиявленими обставини, які існували під час розгляду справи судом, були відомі учасникам справи і суду, однак щодо яких сторонами не подавалися заперечення при первісному розгляді справи. Так, у справі «*Zheltyakov v. Ukraine*» заявник через сім років після набуття судовим рішенням законної сили подав заяву про перегляд судового рішення за

нововиявленими обставинами через те, що висновок експерта, на якому ґрунтувалося судове рішення, був підготовлений експертами, які діяли як приватні особи. ЄСПЛ, аналізуючи доводи скарги, зазначив, що відсутність у висновку експерта печатки та реєстраційного номеру відповідного бюро не приховувалися від суду або сторін протягом первісного розгляду справи, і ситуація у цій справі не вимагала такого грубого втручання у остаточність судового рішення, адже відсутні підстави вважати, що мало місце серйозне порушення процесуальних норм. Більш того, сторонами не стверджувалося, що висновок був “завідомо неправильним”. Навпаки, місцевий відділ міліції відмовив у порушенні кримінальної справи за заявою сторони щодо вчинення злочину експертами, що готували висновок, через її необґрунтованість. Зважаючи на зазначене, ЄСПЛ констатував, що скасування остаточного рішення у цій справі через сім років було не виправданим [191].

У літературі розгортається дискусія стосовно того, кому саме – заявникові, сторонами, учасникам справи та/або суду – має бути невідомою нововиявлена обставина на момент первісного розгляду справи. Так, одна група авторів, надаючи визначення нововиявлених обставин, зауважує на тому, що вони не повинні бути відомі саме заявникові [84, с. 65; 109; 79, с. 83], друга – заявникові та та суду [82, с. 122; 153, с. 933], третя – підкреслює, що зазначені обставини не повинні бути відомі учасникам справи та суду [192, с. 73]. Ще далі йде ВП ВС, яка в одній зі своїх постанов ВП ВС, зауважуючи на подібності регулювання перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами в цивільному, господарському та адміністративному судочинстві, визначила нововиявлені обставини як юридичні факти (фактичні обставини) справи, які мають істотне значення для вирішення справи по суті, існували в період первинного провадження і ухвалення судового акта, але не були і не могли бути відомі ні сторонам, ні третім особам, їхнім представникам, іншим учасникам процесу, ні суду, за умови виконання ними всіх вимог закону для об’єктивного, повного і всебічного розгляду справи та ухвалення законного й обґрунтованого судового рішення [181].

На наш погляд, точка зору, відповідно до якої нововиявлені обставини не повинні бути відомі заявнику та суду у момент первісного розгляду справи, є

найбільш обґрунтованою. Передусім нововиявлені обставини мають бути об'єктивно невідомими добросовісному заявникові, тобто якщо особа вжила всіх заходів обачності і не змогла довідатися про існування певного факту, лише за такої умови такий факт може вважатися нововиявленим. Якщо ж обставини були відомі сторонам на момент розгляду справи, то вони мали бути доведені до відома суду. У протилежному випадку сторона втрачає право посилається на них. Разом з тим, вимога щодо невідомості нововиявленої обставини всім учасникам справи є необґрунтованою, адже, наприклад, коли йдеться про завідомо неправдивий висновок експерта або інші незаконні дії, передбачені п. 2 ч. 2 ст. 423 ЦПК, то зазвичай зазначені дії вчиняються за участі іншої сторони, яка відповідно обізнана про них. Зважаючи на це, очевидно, що у п. 1 ч. 2 ст. 423 ЦПК йдеться про необізнаність саме заявника як ініціатора відповідного провадження. Щодо суду, то тут йдеться передусім про об'єктивну неможливість суду встановити певні факти під час первісного розгляду справи і врахувати їх при ухваленні рішення.

Разом із тим, у тексті ЦПК та інших процесуальних кодексах не знайшло закріплення важливе, на наш погляд, застереження щодо того, що перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами не може мати місце у тому випадку, якщо посилання на нововиявлені або виключні обставини могло мати місце на попередніх етапах судового провадження, зокрема під час апеляційного або касаційного розгляду справи. Зважаючи на зазначене, на наш погляд, зазначене застереження має бути прямо закріплене у ЦПК, адже воно також є характерною ознакою нововиявлених обставин.

Нововиявленими можуть вважатися лише ті обставини, які є істотними для справи. У літературі істотність як ознака нововиявлених обставин тлумачиться по-різному, зокрема, як: здатність таких обставин вплинути на рішення у справі; той факт, що обставина не досліджувалася при первісному розгляді справи; віднесення такої обставини до предмету доказування у справі; значення фактів для правильного вирішення справи; той факт, що якщо б ці факти були відомі при первісному розгляді справи, то судом було б ухвалене інше рішення тощо [84, с. 65; 79, с. 83; 192, с. 73].

На наш погляд, істотність як ознака нововиявлених обставин полягає у тому, що зазначена обставина повинна мати значення для вирішення справи по суті, адже потенційно могла вплинути на ухвалення рішення у справі при первісному розгляді справи. Ключовим у цьому контексті є питання про те, чи повинна “істотність” обов’язково свідчити про те, що відомість цього факту на час розгляду справи обов’язково повинна була б потягнути ухвалення протилежного рішення, або ж така “істотність” свідчить лише про те, що такий факт суд мав дослідити та обов’язково врахувати при розгляді справи, однак він не обов’язково повинен змінити остаточне рішення у справі. На наш погляд, нововиявлені обставини лише мають істотне значення для справи, адже фактично є обставинами, які входять до предмету доказування у справі, а тому мають бути враховані для правильного її вирішення, однак не обов’язково мають призводити до протилежного рішення. Наявність або відсутність нововиявленої обставини встановлюється на початку перегляду, і лише надалі суд здійснює власне перегляд з урахуванням цієї обставини, що лише потенційно надає суду можливість зробити інший висновок по суті спору, аніж той, до якого прийшов суд, не маючи інформації про такі обставини в момент первісного розгляду. Водночас за результатами розгляду справи рішення може бути залишене без змін, або ж може мати місце зміна рішення в певній частині, в тому числі мотивувальній.

Зазначеним підкреслюється тісний зв’язок нововиявлених обставин із предметом доказування у справі, під яким розуміють обставини (факти) матеріально-правового характеру, що підтверджують вимоги чи заперечення сторін або мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення (ч. 2 ст. 77 ЦПК). Так, наприклад, у випадку встановлення за результатами судової експертизи відсутності кровного споріднення між батьком дитини та дитиною, раніше ухвалене рішення про стягнення аліментів може бути переглянute через те, що факт наявності кровного споріднення між батьками та дитиною входить до предмету доказування у справах про стягнення аліментів, і саме тому така нововиявлена обставина має істотне

значення для справи та призведе до ухвалення протилежного первісному рішення за результатами перегляду такої заяви за нововиявленими обставинами.

Слід підкреслити, що істотність є характеристикою саме матеріально-правових фактів, на які посилається заявник, адже не може вважатися нововиявленою обставиною, наприклад, істотне порушення норм процесуального права, яке вплинуло на законність та/або обґрунтованість судового рішення [193]. До істотних порушень норм процесуального права відносять закріплені у ч. 3 ст. 376 і ч. 1 ст. 411 ЦПК порушення норм процесуального права, які є обов'язковими підставами для скасування судового рішення суду першої (апеляційної) інстанції та ухвалення нового судового рішення судом апеляційної інстанції або передачі справи на новий розгляд до суду першої або апеляційної інстанції судом касаційної інстанції, якими є: 1) розгляд справи неповноважним складом суду; 2) участь в ухваленні судового рішення судді, якому було заявлено відвід, і підстави його відводу визнано судом апеляційної (касаційної) інстанції обґрунтованими, якщо апеляційну (касаційну) скаргу обґрунтовано такими підставами; 3) розгляд судом справи (питання) за відсутності будь-якого учасника справи, не повідомленого належним чином про дату, час і місце засідання суду (у разі, якщо таке повідомлення є обов'язковим), якщо такий учасник справи обґрунтовує свою апеляційну (касаційну) скаргу такою підставою; 4) прийняття судом судового рішення про права, свободи, інтереси та (або) обов'язки осіб, що не були залучені до участі у справі; 5) відсутність на судовому рішенні підпису будь-кого із суддів або підписання його не тими суддями, які зазначені у рішенні; 6) ухвалення судового рішення суддями, які не входили до складу колегії, що розглядала справу; 7) розгляд судом в порядку спрощеного позовного провадження справи, що підлягала розгляду за правилами загального позовного провадження (для апеляційного перегляду); 8) ухвалення судом рішення з порушенням правил інстанційної або територіальної юрисдикції (для касаційного перегляду). Усі вищезазначені підстави, які за своєю суттю є істотними порушеннями процесуального характеру і свідчать про незаконність судового рішення з точки зору процесуального права, та вони можуть бути підставами лише для

апеляційного або касаційного перегляду, однак не перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами.

ii) встановлений вироком або ухвалою про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності, що набрали законної сили, факт надання завідомо неправильного висновку експерта, завідомо неправдивих показань свідка, завідомо неправильного перекладу, фальшивості письмових, речових чи електронних доказів, що призвели до ухвалення незаконного рішення у даній справі

Системне тлумачення норм ЦПК дозволяє констатувати, що спеціальними ознаками зазначеного виду нововиявлених обставин є: а) специфічний характер обставин, що пов'язані із вадами формуванням доказової бази у справі (факт надання завідомо неправильного висновку експерта, завідомо неправдивих показань свідка, завідомо неправильного перекладу, фальшивості письмових, речових чи електронних доказів); б) встановлення таких обставин у судовому рішенні у кримінальній справі (вироку суду або ухвалі про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності), що набрало законної сили; в) специфічний характер істотності обставин, яка проявляється у тому, що зазначені обставини повинні призвести до ухвалення незаконного рішення у справі, про перегляд рішення в якій подається заява.

Фактично дії, які зазначені у відповідній статті охоплюються складом кримінального проступку, що передбачений ч. 1 ст. 384 Кримінального кодексу України (КК) “Введення в оману суду або іншого уповноваженого органу”, яка встановлює кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве показання свідка, потерпілого, завідомо неправильний висновок експерта, спеціаліста, складені для надання або надані органу, що здійснює досудове розслідування, виконавче провадження, суду, Вищій Раді Правосуддя, тимчасовій слідчій чи спеціальній тимчасовій слідчій комісії Верховної Ради України, подання завідомо недостовірних або підроблених доказів, завідомо неправдивого звіту оцінювача про оцінку майна, а також завідомо неправильний переклад, зроблений перекладачем у таких самих випадках. Водночас частина друга цієї статті

закріплює кримінальну відповідальність вже за злочин, якщо дії, передбачені у ч. 1 ст. 384 КК, поєднані із обвинуваченням у тяжкому чи особливо тяжкому злочині, або зі штучним створенням доказів обвинувачення чи захисту, а також вчинені з корисливих мотивів.

Вищенаведена норма міститься у Розділі XVIII КК, що передбачає кримінальну відповідальність за кримінальні проступки та злочини проти правосуддя. У літературі зазначене діяння відносять до групи кримінальних правопорушень, які посягають на відносини у сфері правосуддя, які забезпечують одержання достовірних доказів та іншої інформації, необхідної для здійснення правосуддя [194, с. 640]. В контексті системного тлумачення ч. 1 ст. 384 КК та п. 2 ч. 2 ст. 423 ЦПК предметом цього кримінального правопорушення є інформація, яка міститься у показаннях свідка, висновку експерта, перекладі чи інших доказах. Тому недостовірною інформація, за допомогою якої суд вводиться в оману, знаходить своє вираження у конкретній процесуальній формі – показаннях, висновку, перекладі, письмових або речових доказах [194, с. 664].

Зазначене кримінальне правопорушення є діянням з формальним складом, тому вважається закінченими з моменту вчинення одного із альтернативних діянь, передбачених диспозицією ч. 1 ст. 384 КК. Об'єктивна сторона цього злочину передбачає вчинення певних альтернативних дій спеціальним суб'єктом, які полягають у наданні суду завідомо неправдивих: а) показань свідка; б) висновку експерта; в) перекладу, зробленого перекладачем, або г) поданні завідомо недостовірних або підроблених доказів. Як видно, способом вчинення відповідного діяння є обман, який полягає у свідомому перекручуванні даних об'єктивної дійсності (показань, висновку, перекладу або доказів), що робить їх неправдивими (недостовірними, підробленими) [194, с. 664].

Показання свідка (ст. 90 ЦПК) стають неправдивими (лжесвідченням або лжеприсягою), якщо вони не відповідають дійсності (повністю або частково). Висновок експерта (ст. 102 ЦПК) стає неправдивим, якщо хоча б одна з його частин (вступна, дослідна або заключна) містить дані, які не відповідають дійсності. Переклад, зроблений перекладачем (ст. 75 ЦПК) є неправильним за умови

часткового або повного перекручування висловлених або продемонстрованих даних у вигляді показань, текстів в або інших даних, що необхідно було перекласти. Подані суду докази є недостовірними або підробленими, якщо вони не відповідають дійсності [194, с. 664-665]. Разом з тим, відповідно до ст. 79 ЦПК достовірними є докази, на підставі яких можна встановити дійсні обставини справи. Відповідно до ч. 11 ст. 83 ЦПК у разі подання заяви про те, що доданий до справи або поданий до суду учасником справи для ознайомлення документ викликає сумнів з приводу його достовірності або є підробленим, особа, яка подала цей документ, також може просити суд до закінчення підготовчого засідання виключити його з числа доказів і розглядати справу на підставі інших доказів.

Варто звернути увагу на певну невідповідність формулювань, які містяться у ч. 1 ст. 384 КК та п. 2 ч. 2 ст. 423 ЦПК. Так, ст. 384 КК містить поняття “недостовірних або підроблених доказів”, натомість п. 2 ч. 2 ст. 423 ЦПК оперує поняттям “фальшивості письмових, речових або електронних доказів”. У літературі зазначається, що фальсифікація речових доказів може виражатися в умисному штучному створенні предметів з метою надання їм ознак речових доказів, в умисному поданні в якості останніх таких предметів, що такими насправді не є, в умисному штучному створенні факту виявлення предметів у певному місці. Фальсифікація документів може полягати в умисному внесенні до них даних, що повністю або частково не відповідають дійсності, в умисному складанні документів, відомості в яких повністю або частково не відповідають дійсності, у підробці документів шляхом зміни їх тексту (підчистка, витравлювання, змивання, дописування тощо) або ж шляхом зміни їх окремих фрагментів (переклеювання фотографій, проставлення відбитку підробленої печатки тощо) [128, с. 57].

Зважаючи на зазначене, вважаємо, що фактично у п. 2 ч. 2 ст. 423 ЦПК може йтися виключно про подання завідомо недостовірних або підроблених доказів суду, адже лише щодо зазначеного кримінального правопорушення може бути ухвалено вирок або ухвалу про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності. Відтак, необхідним є внесення відповідних змін до законодавства з метою узгодження термінології у ЦПК та КК з цього питання.

Ключовою характеристикою суб'єктивної сторони відповідного кримінального правопорушення є наявність прямого умислу, адже суб'єкт злочину має усвідомлювати протиправність своїх дій та завідомо бажати ввести суд в оману. Зазначена стаття також передбачає спеціального суб'єкта відповідного кримінального правопорушення: у разі неправдивих показань – свідка; у разі неправдивого висновку – експерта; у разі неправильного перекладу – перекладача; у разі надання недостовірних або підроблених доказів – будь-які учасники цивільного судочинства, які здатні за своїм процесуальним статусом подавати докази [194, с. 665]. При цьому важливою гарантією є також процесуальна форма повідомлення окремих осіб, які сприяють здійсненню правосуддя, зокрема експерта, перекладача, свідка про кримінальну відповідальність за вчинення відповідних діянь. Так, відповідно до ч. 4 ст. 91 ЦПК в ухвалі про відкриття провадження у справі або в іншій ухвалі, якою суд вирішує питання про виклик свідка, суд попереджає свідка про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве показання чи відмову від давання показань на вимогу суду. Зважаючи на те, що чинний ЦПК передбачає можливість письмового опитування учасників справи як свідків, відповідно до ч. 4 ст. 93 ЦПК також передбачено, що у заяві свідка має бути зазначено про його обізнаність зі змістом закону щодо кримінальної відповідальності за надання неправдивих показань.

Відповідно до ч. 7 ст. 102 та ч. 5 ст. 106 ЦПК у висновку експерта за результатами як експертизи, призначеної судом, так і експертизи за замовлення учасників справи, має бути зазначено, що він попереджений (обізнаний) про відповідальність за завідомо неправдивий висновок, адже відповідно до ч. 6 ст. 106 ЦПК експерт, який склав висновок за зверненням учасника справи, має ті самі права і обов'язки, що й експерт, який здійснює експертизу, призначену за ухвалою суду. При цьому в ухвалі про призначення експертизи суд попереджає експерта про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок та за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків.

Відповідно до ст. 218 ЦПК під час відкриття розгляду справи по суті у судовому засіданні головуєчий роз'яснює перекладачу його права та обов'язки,

встановлені ЦПК, і попереджає перекладача під розписку про кримінальну відповідальність за завідомо неправильний переклад і за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків (ч. 1 ст. 218 ЦПК). Аналогічно відповідно до ст. 225 ЦПК головуєчий роз'яснює експертові його права та обов'язки, встановлені ЦПК, і попереджає експерта під розписку про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок і за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків (ч. 1 ст. 225 ЦПК). При цьому, якщо експертиза призначається під час судового розгляду, права, обов'язки експертів і їхня відповідальність роз'яснюються головуєчим відразу після їх до участі в цивільному процесі (ч. 4 ст. 225 ЦПК). Експертам, які працюють у державних експертних установах, роз'яснення прав і обов'язків експерта та приведення його до присяги здійснюються керівником експертної установи під час призначення особи на посаду та присвоєння кваліфікації судового експерта. Підписаний текст присяги та розписка про ознайомлення з правами та обов'язками експерта та про кримінальну відповідальність за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків, за завідомо неправдивий висновок приєднуються до особової справи. Засвідчені печаткою експертної установи копії цих документів подаються на вимогу до суду (ч. 5 ст. 225 ЦПК).

Поряд із цим, варто також звернути увагу на те, у цивільному судочинстві можуть залучатися експерти у галузі права (ст. 73 ЦПК), які також можуть надавати висновки, які можуть бути надані із таких питань, як: застосування аналогії закону чи аналогії права, а також щодо змісту норм іноземного права згідно з їх офіційним або загальноприйнятим тлумаченням, практикою застосування і доктриною у відповідній іноземній державі (ч. 1 ст. 114 ЦПК). Разом з тим, відповідно до ст. 115 ЦПК висновок експерта у галузі права не є доказом, має допоміжний (консультативний) характер і не є обов'язковим для суду. Суд може посилатися в рішенні на висновок експерта у галузі права як на джерело відомостей, які в ньому містяться, та має зробити самостійні висновки щодо відповідних питань. Зважаючи на зазначене, завідомо неправдивий висновок експерта у галузі права, на наш погляд, не може бути підставою для перегляду справи за нововиявленими

обставинами. Тим більше, що зазначений учасник цивільного процесу не повідомляється про кримінальну відповідальність щодо завідомо неправдивого висновку експерта, а, отже, не може бути притягнений до кримінальної відповідальності на підставі ст. 384 КК.

Виникає також питання стосовно спеціаліста (ст. 74 ЦПК), який також може залучатися до розгляду справи. Водночас видається, що його функція є суто технічною і він не має відношення до формування доказової бази. Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 74 ЦПК допомога та консультації спеціаліста не замінюють висновок експерта. Відтак, будь-які дії спеціаліста також не можуть розглядатися як нововиявлені обставини у контексті п. 2 ч. 2 ст. 423 ЦПК.

Зазначені обставини мають бути встановлені у вирокі суду або в ухвалі про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності, що набрали законної сили. Відповідно до ч. 3 ст. 288 КПК України суд своєю ухвалою закриває кримінальне провадження та звільняє підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності у випадку встановлення підстав, передбачених законом України про кримінальну відповідальність. Підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності врегульовані Розділом IX КК, що визначає такі підстави для звільнення від кримінальної відповідальності, як: звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із дійовим каяттям (ст. 45 КК); звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК); звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із передачею особи на поруки (ст. 47 КК); звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки (ст. 48 КК); звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК).

Варто звернути увагу на те, що передумовою звільнення особи від кримінальної відповідальності є вчинення нею певного злочину, бо очевидно, що звільнити від відповідальності можна тільки у випадку, якщо є підстава для такої відповідальності (ст. 2 КК) [195, с. 346]. Відтак звільнення від кримінальної

відповідальності не свідчить про виправдання особи, оскільки кримінальна справа припиняється з nereабілітуючих для особи підстав [195, с. 345].

У практиці ЄСПЛ в окремих справах також порушувалося питання про можливість скасування судових рішень за наявності таких підстав. Так, у справі “*Mutsayeva v. Russia*” [196] суд розглядав питання нововиявлених обставин у зв’язку із завідомо неправдивими показаннями свідків. З обставин справи вбачається, що між заявницею та О. М. виник спір щодо будинку. У 2004 р. суд в окремому провадженні ухвалив рішення за заявою О. М. про визнання права власності на будинок. Заявниця у цьому провадженні участі не брала. У 2005 р. суд ухвалив друге рішення на користь заявниці про визнання права власності на той самий будинок, посилаючись на показання двох свідків (М.І. та А.В.). Пізніше суд першої інстанції скасував друге рішення на користь заявниці за заявою О.М. про перегляд справи за нововиявленими обставинами через наявність першого рішення 2004 р. Майже одночасно з цим суд першої інстанції також скасував перше рішення на користь О.М. за заявою заявниці про перегляд справи за нововиявленими обставинами через наявність другого рішення на користь заявниці. Надалі заявниця подала до суду першої інстанції позов до О.М. про визнання права власності на спірний будинок, а О.М. подав зустрічний позов до заявниці про визнання права власності на будинок за ним. Позов заявниці було задоволено, у задоволенні зустрічного позову О.М. було відмовлено, і останній не оскаржував рішення в інстанційному порядку.

Разом з тим О.М. подав до суду заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, посилаючись на постанову про порушення кримінальної справи проти заявниці за обвинуваченням у фальсифікації доказів та шахрайстві. За результатами розгляду заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами суд визнав наявність нововиявлених обставин, однак все одно задовольнив позов заявниці і відмовив у задоволенні зустрічного позову О.М. Надалі це рішення було скасоване судом вищої інстанції із направленням справи на новий розгляд, за результатами якого суд фактично втретє задовольнив

позов заявниці і відмовив у задоволенні зустрічного позову О.М. У своєму рішенні суд послався на усні показання 10 свідків і письмові показання ще трьох свідків.

У 2010 р. суд першої інстанції скасував останнє судове рішення у цій справі, задовольнивши заяву О.М. про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, посилаючись на постанову слідчого щодо неправдивих показань свідків М.І. та А.В., які вони надавали при первісному провадженні у 2005 р. За результатами розгляду заяви суд задовольнив заяву О.М. і відмовив у задоволенні позову заявниці, посилаючись на свідчення 10 свідків і трьох письмових показань свідків, без будь-яких посилань на кримінальне провадження. Надалі суд все ж таки визнав винним заявницю у шахрайстві та фальсифікації доказів та підтвердив факт неправдивих показань свідків М.І. та А.В. у 2005 р.

Розглядаючи зазначену справу ЄСПЛ зауважив, що остаточне рішення у справі заявника було скасоване через два роки після його ухвалення на тій підставі, що М.І. та А.В. надали неправдиві показання на підтримку позиції заявника. Цілковито можливо, що ці обставини не були відомі у відповідний час, отже, перша умова для скасування була дотримана у цій справі. Що стосується другої умови, а саме важливості чи вирішального характеру доказів, ЄСПЛ зазначає, що у скасованому рішенні суду суд не посилався на свідчення цих двох осіб, і судове рішення не містило жодного посилання на вже скасоване рішення 2005 року, яке, у свою чергу, не ґрунтувалося на цих показаннях. Таким чином, показання не лише не виглядали вирішальними чи значущими, але й не мали жодної доказової сили та не стосувалися справи. У світлі вищевикладеного ЄСПЛ констатував, що він не може помітити зв'язок між встановленими фактами (неправдиві показання свідків, які не були згадані в рішенні) та підставами для скасування цього рішення. Нарешті, ЄСПЛ зазначив, що під час нового розгляду справи окружний суд у своєму рішенні від 12.10.2010 р. дав принципово іншу оцінку фактів справи на основі тих самих доказів, що й у попередньому провадженні, не передбачивши тих нібито "нововиявлених обставин". Зважаючи на це, ЄСПЛ визнав, що національні суди, скасувавши остаточне рішення від 04.04.2008 р. та згодом відновивши провадження, яке призвело до протилежного результату порівняно з попередніми

провадженнями, не забезпечили справедливий розгляд справи заявниці. Відповідно, мало місце порушення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ [196].

iii) скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення судового рішення, що підлягає перегляду

Зазначена підстава для перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами безпосередньо пов'язана із правилами преюдиції у цивільному судочинстві, закріпленими у ч.ч. 4-8 ст. 82 ЦПК. Під преюдицією у цивільному судочинстві розуміють встановлене процесуальним законом правило (нетиповий нормативний припис) звільнення від доказування обставин, установлених рішенням суду при розгляді інших справ, у яких беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини [197, с.118].

Аналогічним чином визначає правило преюдиції і ВС, зазначаючи, що під “преюдиційністю слід розуміти обов’язковість фактів, установлених судовим рішенням, що набрало законної сили в одній справі для суду при розгляді інших справ. Преюдиційально встановлені факти не підлягають доказуванню, оскільки їх з істинністю вже встановлено у рішенні і немає необхідності встановлювати їх знову, тобто піддавати сумніву істинність і стабільність судового акта, який вступив в законну силу. Суть преюдиції полягає в неприпустимості повторного розгляду судом одного й того ж питання між тими ж сторонами. У випадку преюдиційального установлення певних обставин особам, які беруть участь у справі (за умови, що вони брали участь у справі при винесенні преюдиційального рішення), не доводиться витрачати час на збирання, витребування і подання доказів, а суду – на їх дослідження і оцінку. Преюдиційальне значення мають лише рішення у справі, в якій беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини. Преюдицію утворюють виключно лише ті обставини, які безпосередньо досліджувалися і встановлювалися судом, що знайшло відображення в мотивувальній частині судового акта” [198].

Загалом правила преюдиції, закріплені у ЦПК можна звести до наступного: а) обставини, встановлені рішенням суду у господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної сили, не доказуються при розгляді

іншої справи, у якій беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини, якщо інше не встановлено законом (ч. 4); б) обставини, встановлені стосовно певної особи рішенням суду у господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної сили, не доказуються при розгляді іншої справи, проте можуть бути у загальному порядку спростовані особою, яка не брала участі у справі, в якій такі обставини були встановлені (ч. 5); в) вирок суду в кримінальному провадженні, ухвала про закриття кримінального провадження і звільнення особи від кримінальної відповідальності або постанова суду у справі про адміністративне правопорушення, які набрали законної сили, є обов'язковими для суду, що розглядає справу про правові наслідки дій чи бездіяльності особи, стосовно якої ухвалений вирок, ухвала або постанова суду, лише в частині, чи мали місце дії (бездіяльність) та чи вчинені вони цією особою (п. 6); г) правова оцінка, надана судом певному факту при розгляді іншої справи, не є обов'язковою для суду (п. 7); д) обставини, встановлені рішенням третейського суду або міжнародного комерційного арбітражу, підлягають доказуванню в загальному порядку при розгляді справи судом (п. 8).

У літературі питанням дії преюдиції були присвячені праці багатьох вчених, зокрема В. В. Масюка [197, 199], К. М. Пількова [200], Т. А. Цувіної [31, с. 316-322]. Так, Т. А. Цувіна виокремлює такі критерії застосування правил преюдиції: а) суб'єктний, відповідно до якого преюдиціальне значення мають лише обставини, встановлені у рішенні між тими самими сторонами; б) об'єктний, який означає, що факти повинні міститися в належних процесуальних актах, передбачених ч.ч. 4, б ст. 82 ЦПК, що набрали законної сили; в) критерій істотності, який означає, що преюдиційне значення мають виключно факти, які були встановлені мали істотне значення для справи, в якій вони були встановлені, а також для справи, в якій на них здійснене посилання як на преюдиційні факти [31, с. 17-18].

З точки зору нашого дослідження нас цікавлять передусім умови, які дозволяють переглянути справу за нововиявленими обставинами у цьому випадку. У такому контексті системне тлумачення відповідних положень законодавства дає підстави виснувати, що ознаками зазначеного виду нововиявлених обставин є: а)

скасування саме судового рішення, а не будь-якого іншого акту, у встановленому законом порядку; б) специфічний характер істотності рішення, що було скасоване, для справи, про перегляд рішення у якій подається заява, що проявляється по суті у преюдиційній пов'язаності цих двох рішень; в) набрання законної сили судовим рішенням про скасування судового рішення, на яке було здійснене посилання.

Передусім варто підкреслити, що національне законодавство встановлює можливість перегляду виключно у випадку скасування судового рішення, а не будь-якого іншого акту інших органів. Разом з тим, цивільне процесуальне законодавство зарубіжних держав виходить із того, що нововиявленими можуть бути обставини, пов'язані зі скасуванням не лише судового рішення, однак і рішень інших органів, на яких ґрунтувалося рішення. Так, відповідно до ст. 423 ЦПК Грузії однією із нововиявлених обставин є скасування вироку, ухвали чи постанови іншого органу, на яких ґрунтується це рішення. Відповідно до ст. 366 ЦПК Литви перегляд за нововиявленими обставинами може мати місце у випадку, якщо рішення, вирок суду або інший акт індивідуального характеру державних органів чи органів місцевого самоврядування, що був підставою для ухвалення рішення, ухвали, постанови, скасований як незаконний або необґрунтований. Стаття 702 ЦПК Естонії теж виходить із того, що нововиявленою обставиною може бути скасування або зміна раніше ухваленого судового рішення, рішення третейського суду чи адміністративного акту, якщо на них ґрунтувалося судового рішення, про перегляд якого просить заявник.

Зважаючи на зазначене, виникає питання щодо доцільності розширення змісту зазначеної нововиявленої обставини за рахунок віднесення до нововиявлених обставин скасування інших актів, зокрема актів органів державної влади або місцевого самоврядування, індивідуальної дії. На наш погляд, скасування інших актів, зокрема актів несудових органів, не повинне розглядатися як нововиявлена обставина, адже такі акти по суті є доказами у справі, натомість судове рішення виступає джерелом преюдиційних фактів. Відтак, факти, встановлені судовим рішенням та рішеннями інших несудових органів мають різну правову природу, а тому розширення відповідної підстави, на наш погляд, є недоцільним. Водночас, на

наш погляд, підставою для перегляду судових рішень може бути не лише скасування судового рішення, однак і його зміна, зважаючи на що, можна запропонувати наступне формулювання п. 2 ч. 2 ст. 423 ЦПК: “скасування або зміна судового рішення, яке стало підставою для ухвалення судового рішення, що підлягає перегляду”.

Зазначена підстава для перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами заснована на преюдиційному характері судових рішень у цивільному судочинстві. При цьому істотний характер як ознака нововиявлених обставин зберігається, адже у випадку, коли скасоване рішення, яке було взяте до уваги судом, однак яке не має суттєвого значення для ухвалення рішення, про перегляд якого подано заяву, нововиявлені обставини відсутні. На це звертає увагу ВС у постанові від 27.07.2023 р. у складі колегії суддів КГС у справі № 914/935/20 (ЄДРСРУ № 112484252), де зазначено, що при використанні зазначеної підстави для перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами слід зважати на те, що “скасування рішення є нововиявленою обставиною лише у тому випадку, коли суд обґрунтовував дане судове рішення, що переглядається, скасованим судовим рішенням, адже суд переглядає раніше прийняте ним рішення в межах, в яких нововиявлені обставини впливають на його суть” [183]. КГС також зауважує на необхідності брати до уваги правовий висновок ВП ВС, викладений у постанові від 14.04.2021 р. у справі № 9901/819/18, згідно з яким “вирішуючи питання про скасування судового рішення з підстав, визначених п. 3 ч. 2 ст. 361 КАС, які аналогічні положенням п. 3 ч. 2 ст. 320 ГПК України (скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення судового рішення, яке підлягає перегляду), суд повинен виходити саме з преюдиційного зв’язку судових рішень. Разом з тим, слід мати на увазі, що скасування судового рішення може бути визнано нововиявленою обставиною лише в тому випадку, коли суд обґрунтував судове рішення, що переглядається, скасованим судовим рішенням (актом) чи виходив із вказаного акта, не посилаючись прямо на нього” [183]. Крім того, у постанові від 30 липня 2020 р. у справі № 814/1130/15 ВС звернув увагу на те, що при вирішенні питання про наявність підстав для перегляду судового рішення за нововиявленими

обставинами, передбачених п. 3 ч. 2 ст. 361 КАС, дослідженню підлягає те, чи скасоване судове рішення в іншій справі було покладено в основу рішення, про перегляд якого подано заяву, тобто чи мало таке судове рішення преюдиційне значення і суттєво впливало на результат розгляду справи, про перегляд судового рішення у якій подано заяву [202].

Щодо останнього аспекту, то у судовій практиці підкреслюється важливість набрання законної сили судовим рішенням про скасування судового рішення, на яке було здійснене посилання. Так, в одній зі справ ВС заявник звернувся із заявою про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, посилаючись на обставини, встановлені у рішенні Господарського суду м. Києва від 13.09.2017 р. у справі № 910/6880/17. Заявник при цьому зазначив, що це судове рішення не набрало законної сили, оскільки було оскаржене в апеляційному порядку і апеляційний розгляд ще триває. Однак, враховуючи присічний трирічний строк, встановлений п. 1 ч. 2 ст. 321 ГПК для звернення із заявою про перегляд рішення за нововиявленими обставинами, заявник вважав за необхідне звернутися до ВС із вказаною заявою до закінчення такого строку. Відмовляючи у задоволенні заяви та залишаючи постанову Вищого господарського суду України (ВГСУ) без змін, колегія суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду (КГС ВС) зазначила, що преюдиційні факти є обов'язковими у вирішенні інших справ і не підлягають доказуванню, оскільки їх істинність встановлено у рішенні, у зв'язку з чим немає необхідності встановлювати їх знову, піддаючи сумніву істинність та стабільність судового акта, який набрав законної сили. Саме судове рішення, яке набрало законної сили, не може бути поставлене під сумнів. Тобто обставини, на які посилається особа, повинні бути встановлені у рішенні суду, яке набрало законної сили, що, зі свого боку, надає суду права визначення наявності у таких обставинах ознак нововиявлених та чи могли такі обставини вплинути на правильність прийняття рішення, яке особа просить переглянути за нововиявленими обставинами. Водночас із заяви вбачається, що рішення Господарського суду м. Києва від 13.09.2017 р. у справі №910/6880/17 не набрало законної сили, оскільки було оскаржене в апеляційному порядку і апеляційний

розгляд ще триває. З огляду на викладене, КГС ВС ухвалив, що обставинам, наведеним у заяві про перегляд за нововиявленими обставинами постанови ВГСУ від 18.02.2016 р. у справі №910/13862/15, не може бути надана правова оцінка щодо наявності в них ознак нововиявлених, оскільки такі обставини викладені у рішенні Господарського суду м. Києва від 13.09.2017 р. у справі №910/6880/17, яке не набрало законної сили, та не можуть вважатися встановленими до набрання цим рішенням законної сили [203].

2.2. Підстави перегляду судових рішень за виключними обставинами

Зважаючи на те, що поняття виключних обставин з'явилося в цивільному процесуальному законодавстві у 2017 р., на відміну від поняття нововиявлених обставин, воно є не досить дослідженим у літературі, хоча вже були здійснені перші спроби надати його визначення, сформулювати ознаки і охарактеризувати окремі види виключних обставин [26; 92; 97; 102; 106; 115; 205]. Так, Л. М. Ніколенко пропонує визначати виключні обставини як невідомі раніше факти об'єктивної дійсності, які виявлені після розгляду справи, що мають значення для її законного і обґрунтованого вирішення, вказані заявником та встановлені судом після подання заяви про перегляд судового рішення [106, с. 126]. Д. О. Менюк зазначає, що виключні обставини – це визначені цивільним процесуальним законодавством підстави для перегляду судового рішення, що набрало законної сили, сукупність умов щодо яких підтверджується судовим рішенням [26, с. 189]. Разом з тим, на наш погляд, останнє визначення не відбиває особливостей виключних обставин та їх відмінностей від нововиявлених обставин, адже така ознака як необхідність встановлення обставин судовим рішенням характерна і для нововиявлених обставин, передбачених пп. 2-3 ч. 2 ст. 423 ЦПК.

Л. А. Остафійчук звертає увагу на те, що виключні обставини варто розуміти як “вищий стандарт, ніж просто розумна причина”, зважаючи на що, на думку вченої, такі обставини визначають “події, які були абсолютно непередбачуваними і не передбачуваними в розумній мірі, так що було дуже мало ймовірно, якщо виявити стараність і увагу, що ситуації можна було уникнути”. Надалі вчена

зауважує, що під виключними обставинами слід розуміти “сукупність неконтрольованих умов, які з незалежних від учасників справи та суду причини, вплинули на судові рішення у справі так, що ні в кого на момент ухвалення судового рішення не виникало сумнівів щодо його справедливості, законності та обґрунтованості” [92, с. 52]. Зазначене твердження викликає декілька зауважень. По-перше, не можемо погодитися із такою характеристикою виключних обставин, як їх непередбачуваний характер, адже у випадку, наприклад, із наявністю рішення міжнародної судової установи, юрисдикція якої визнана Україною, незаконність судового рішення не лише могла бути, однак і мала бути передбачуваною для судді при первісному розгляді справи. По-друге, хибним також видається твердження щодо того, що в учасників справи не виникало сумнівів в законності та обґрунтованості судового рішення, адже саме за заявою учасників справи порушується провадження в міжнародній судовій установі, що має наслідком ухвалення рішення про порушення Україною міжнародних зобов’язань.

На наш погляд, виключні обставини можна визначити як юридичні факти, які закріплені у цивільному процесуальному законодавстві як підстави для перегляду судових рішень *res judicata*, що мають істотне значення для вирішення справи і підтверджені визначеними в законі актами (рішенням КСУ, рішенням ЄСПЛ, вироком суду), ухваленими після набрання законної сили судовим рішенням, про перегляд якого подається заява, з якими закон пов’язує необхідність екстраординарного виду перегляду з метою перевірки законності судового рішення.

Можна говорити про те, що виключні обставини мають певні спільні ознаки із нововиявленими обставинами. По-перше, не викликає сумнівів, що виключні обставини, як і нововиявлені обставини, є юридичними фактами, з якими суд пов’язує наявність, виникнення або припинення правовідносин. По-друге, зазначені факти також мають істотний характер для правильного вирішення справи. По-третє, як і спеціальні види нововиявлених обставин (пп. 2,3 ч. 2 ст7 423 ЦПК), виключні обставини мають бути підтверджені певним остаточним актом, хоча і природа такого акту може бути різною (рішення КСУ, рішення ЄСПЛ, вирок

суду, що набрав законної сили). Розглянемо особливості кожної із нововиявлених обставин.

і) встановлена КСУ неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане

Аналіз законодавства дозволяє зробити висновок, що зазначена підстава для перегляду судових рішень за виключними обставинами може бути застосована за наявності сукупності таких умов: а) встановлена КСУ неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акту чи їх окремого положення; б) застосування (незастосування) акту, що визнав неконституційним, судом при вирішенні справи; в) рішення суду не виконане на момент подачі заяви про перегляд судового рішення за виключними обставинами.

КСУ є органом конституційної юрисдикції, до повноважень якого належать, зокрема, вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим (п. 1 ч. 1 ст. 7 ЗУ “Про КСУ”); офіційне тлумачення Конституції України (п. 2 ч. 1 ст. 7 ЗУ “Про КСУ”); вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України (їх окремих положень) за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України (п. 9 ч. 1 ст. 7 ЗУ “Про КСУ”). При цьому КСУ розглядає питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) чинних актів (їх окремих положень), але з метою захисту та відновлення прав особи КСУ розглядає також питання щодо конституційності акта (його окремих положень), який втратив чинність, але продовжує застосовуватись до правовідносин, що виникли під час його чинності (ч.ч. 1-2 ст. 8 ЗУ “Про КСУ”).

Можна виокремити три форми звернення до КСУ, якими є: 1) конституційне подання, 2) конституційне звернення і 3) конституційна скарга (ч. 1 ст. 50 ЗУ “Про КСУ”). Неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акту чи їх

окремого положення може бути встановлена КСУ за результатами: а) конституційного подання, суб'єктами якого можуть бути Президент України, щонайменше сорок п'ять народних депутатів України, Верховний Суд, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховна Рада Автономної Республіки Крим (ст. 51, 52 “ЗУ “Про КСУ”); б) конституційної скарги, суб'єктами подання якої є особа, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України (його окремі положення) суперечать Конституції України (ст. 55, ч. 1 ст. 56 “ЗУ “Про КСУ”). Висновки КСУ щодо конституційності (неконституційності) закону, іншого нормативно-правового акту, їх окремого положення оформлюються у вигляді рішення КСУ (ч. 1 ст. 84 ЗУ “Про КСУ”). Зважаючи на зазначене, можна зробити висновок про те, що для перегляду судового рішення за вказаною виключною обставиною необхідна наявність рішення КСУ, в якому визнається конституційність (неконституційність) певного акту, при цьому неважливо за наслідками якої конкретно процедури КСУ дійшов до відповідних висновків. Відтак, на відміну від підстави, передбаченої у п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК, йдеться про можливість перегляду навіть у випадку, коли визнання законодавчого положення неконституційним (конституційним) мало місце не виключно за конституційною скаргою заявника у цій справі, однак і як наслідок конституційного подання.

Аналіз зазначеної підстави для перегляду судових рішень за виключними обставинами неможливий без розуміння особливостей національної моделі конституційної скарги. У доктрині конституційного права розрізняють повну та неповну (часткову) модель конституційної скарги [209-214]. За повної моделі конституційної скарги орган конституційної юрисдикції за результатами розгляду конституційної скарги наділений повноваженнями скасування судових рішень та може передати справу на новий розгляд до суду загальної юрисдикції. Водночас за неповної (нормативної) моделі конституційної скарги конституційний суд обмежується виключно питаннями конституційності (неконституційності) нормативно-правових актів, не маючи повноважень щодо передачі справи для нового розгляду до суду загальної юрисдикції [215, с. 49-50]. Як наслідок, за моделі

неповної конституційної скарги національне законодавство повинно забезпечити наявність спеціальних процедур у процесуальному законодавстві, що покликані забезпечити відновлення порушеного права, яким і є в національному правопорядку перегляд справи за виключними обставинами. У такому розумінні варто погодитися із А. Єзеровим, що заявнику надається право на застосування *restitutio in integrum* після ухвалення рішення КСУ [115, с. 112].

У вітчизняній та зарубіжній літературі з конституційного права неодноразово наголошувалося на більшій ефективності моделі повної конституційної скарги [215, с. 50; 216; 217; 218], і, на наш погляд, введення такої моделі могло б забезпечити ефективне функціонування як інституту конституційної скарги, так і перегляду справи за виключними обставинами, адже у такому випадку сам КСУ за результатами розгляду конституційної скарги мав би повноваження щодо скасування судового рішення та передачі справи на новий розгляд до суду загальної юрисдикції. Водночас існуюча зараз неповна модель конституційної скарги разом із недосконалими положеннями законодавства, на практиці призводить до фактичного блокування на рівні судової практики застосування підстави для перегляду судових рішень за виключними обставинами, передбаченої п. 1 ч. 3 ст. 423 ЦПК.

Основне питання, яке наразі постало у теоретичній та практичній площині полягає у тому, чи можна вважати перегляд за виключними обставинами з цієї підстави по суті наданням рішенням КСУ зворотної сили, зважаючи на те, що рішенням суду, про перегляд якого за виключними обставинами просить заявник, на момент перегляду вже набрало законної сили? Тим більше, що відповідно до ст. 91 ЗУ “Про КСУ”, яка закріплює положення щодо порядку втрати чинності актом (його окремими положеннями) у випадку визнання його неконституційним, зазначається, що закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення КСУ рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше для його ухвалення.

Варто зауважити, що окреслена проблема має міжюрисдикційний характер. І, як свідчить аналіз судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду (КЦС ВС), КГС ВС та Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду (КАС ВС), панівна позиція ВС полягає у тому, що визнання актів неконституційними не є підставою для скасування рішень судів першої або апеляційної інстанції, адже суд має застосовувати положення закону, який був чинний на момент розгляду справи та правовідносин, і законодавчі приписи не допускають можливості застосування зворотної сили рішень КСУ [219]. Так, у своїх постанові від 17.12.2019 р. у справі №808/2492/18 КАС ВС зауважував, що “наявність рішення КСУ № 1-р(П)/2019 від 25.04.2019 р. у справі № 3-14/2019 (402/19, 1737/19) не змінює правового регулювання спірних правовідносин та не доводить факту допущення судом помилки під час розв’язання спору. На час виникнення спірних правовідносин та на час ухвалення рішення судом закон був чинним та підлягав застосуванню” [219]. Аналогічні висновки були зроблені і в інших подібних справах в межах цивільного, господарського та адміністративного судочинства [220-222]. У постанові від 25.07.2019 р. у справі № 804/3790/17 КАС ВС зазначив, що “рішення КСУ від 04.12.2018 р. № 11-р/2018 на спірні правовідносини не може вплинути, оскільки такі виникли до прийняття зазначеного рішення КСУ, а останнє не містить положень, які б поширювали його дію на правовідносини, що виникли до набрання ним чинності” [221]. У постанові від 14.01.2020 у справі № 910/20190/16 вже КГС ВС дійшов висновку, що “ухвалення КСУ рішення, яке покладено в основу заяви, як підстава для перегляду постанови суду за виключними обставинами, не є правовою підставою для її скасування, оскільки на момент виникнення спірних правовідносин у справі, що переглядається, п. 13 ч. 1 ст. 17 ЗУ «Про Національне антикорупційне бюро України» був чинним і у встановленому законом порядку така норма закону неконституційною не визнавалась” [222].

І вже зовсім дивною з точки зору ідеї права на судовий захист та мети конституційної скарги видається позиція КГС ВС у постанові від 29.10.2019 р. у справі № 922/1391/18, де зазначається, що “встановлена КСУ неконституційність

(конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи, має значення, перш за все, як рішення загального характеру, яким визначається правова позиція для вирішення наступних справ, а не як підстава для перегляду справи із ретроспективним застосуванням нової правової позиції і зміни таким чином стану правової визначеності, вже встановленої остаточним судовим рішенням” [223]. Зазначене твердження викликає серйозні зауваження з точки зору права на справедливий судовий розгляд та практики ЄСПЛ, який неодноразово підкреслював, що ЄКПЛ має гарантувати не ілюзорні, а реальні права. Водночас важко собі уявити, що особа, яка подала конституційну скаргу у своїй справі, зробила це для розвитку судової практики на майбутнє, а не для реального поновлення своїх прав. Якщо ж пристати на позицію ВС, то навіть визнання неконституційним положень законодавства у справі за конституційною скаргою самої особи, передусім має бути спрямоване не на захист її прав, а на захист публічних інтересів. Зважаючи на таке потрактування, незрозумілим тоді видається підхід, відповідно до якого після рішення ЄСПЛ, допускається перегляд справи за виключними обставинами для особи, за чією заявою було ухвалене рішення ЄСПЛ (п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК), а для особи, за чією конституційною скаргою було визнано положення закону неконституційним, таке право заперечується.

Варто зауважити, що такий стан розвитку судової практики призвів до того, що КАС у справі № 808/1628/18 20.02.2020 р. постановив ухвалу про передачу справи на розгляд ВП ВС у зв'язку із необхідністю вирішення виключної правової проблеми щодо застосування положень ч. 2 ст. 152 Конституції України, ст. 91 ЗУ “Про КСУ” у взаємозв'язку із п. 1 ч. 5 ст. 361 КАС [224]. Водночас ВП ВС ухвалою від 25.03.2020 р. повернула справу на розгляд КАС з підстав відсутності виключної правової проблеми [225]. Відтак, можемо констатувати, що на сьогодні ВС фактично заблокував можливість перегляду судових рішень за виключними обставинами з підстави, передбаченої п. 1 ч. 3 ст. 423 ЦПК, п. 1 ч. 5 ст. 361 КАС та п. 1 ч. 3 ст. 320 ГПК. На наш погляд, зазначена практика є порушенням конституційного права особи на судовий захист та права на справедливий судовий

розгляд в контексті п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, адже фактично призводить до нівелювання значення встановлених процесуальним законодавством процедур та робить текст процесуального закону беззмістовним.

Варто зауважити, що на сторінках літератури зазначеному питанню останнім часом приділялося досить багато уваги як відомими конституціоналістами, так і вченими у сфері процесуального права. Аналізуючи дію рішень КСУ у часі, Ю. Г. Барабаш звертає увагу на два ключові принципи – принцип *ex nunc* та принцип *ex tunc*, перший із яких означає неможливість зворотної дії рішень органу конституційної юрисдикції, а другий – означає спрямованість рішення в тому числі і в минуле, що в свою чергу означає можливість перегляду правових актів, ухвалених на підставі закону, визнаних судом неконституційними [215, с. 52]. Наведене має ключове значення з точки зору розуміння ефективності судового захисту у справах, де особа подає конституційну скаргу. За неповної моделі конституційної скарги на національному рівні по суті мають існувати ефективні засоби для відновлення порушених прав у випадку, коли конституційна скарга особи задоволена. Зазначені процедури повинні передбачати можливість перегляду рішення судами загальної юрисдикції з урахуванням висновків суду конституційної юрисдикції. Зазначена модель конституційної скарги вимагає існування відповідного механізму поновленого права, яким і виступає перегляд справи за виключними обставинами з підстави, передбаченої у п. 1 ч. 3 ст. 423 ЦПК. Зважаючи на зазначене, слід погодитися із тим, що зазначений вид перегляду прямо передбачений ЦПК, завжди матиме місце після винесення рішення КСУ, а тому положення ст. 91 ЗУ “Про КСУ” не суперечить сутності перегляду за виключними обставинами, а має застосовуватися у випадках законодавчого врегулювання суспільних відносин, а не до справ, які знаходяться на розгляді у суді [97, с. 137].

У цьому контексті слушною є думка А. Єзерова, який зазначає, що КСУ своїм рішенням не робить норму закону неконституційною – він лише констатує її неконституційність [115, с. 113], тобто має місце віддалений ефект констатації незаконності судового рішення, в якому було застосовано неконституційний закон. У зв’язку із зазначеним виникає питання про те, а чи мав суддя, який розглядав

справу, передбачати таку неконституційність і які заходи він мав при цьому вжити? Такий алгоритм дій суду фактично передбачений у ст. 10 ЦПК, яка передбачає наступне. Суд розглядає справи відповідно до Конституції України, законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ч. 2). Суд застосовує інші правові акти, прийняті відповідним органом на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що встановлені Конституцією та законами України (ч. 3). Якщо суд доходить висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України, суд не застосовує такий закон чи інший правовий акт, а застосовує норми Конституції України як норми прямої дії. У такому випадку суд після ухвалення рішення у справі звертається до Верховного Суду для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта, вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції Конституційного Суду України (ч. 6). Зважаючи на зазначене, по суті, якщо б суддя проявив належну обачність при первісному розгляді справи, то він мав би застосувати норми Конституції як норми прямої дії при вирішенні справи із подальшим ініціюванням питання про внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта. Виходячи із цього, вважаємо, що якщо законодавець дозволяє суддям використовувати норми Конституції України як норми прямої дії під час первісного розгляду справи, то у такому випадку немає перешкод у такому застосуванні і під час перегляду справи за виключними обставинами з підстави, передбаченої у п. 1 ч. 3 ст. 423 ЦПК. Тому можна погодитися із А. Єзеровим, що у випадку перегляду судового рішення за виключними обставинами з цієї підстави суд, що переглядає судові рішення, не застосовує визнані неконституційними положення закону, іншого правового акту, застосованого судом під час вирішення справи, а застосовує норми Конституції України як норми прямої дії та юридичні позиції, викладені КСУ у відповідному рішенні КСУ [205]. Подібне тлумачення легітимізує перегляд судових рішень за виключними обставинами та робить ефективним захист прав та свобод людини і громадянина у цьому виді провадження.

Варто звернути увагу на те, що у літературі висловлювалися і інші критичні зауваження стосовно формулювання та застосування вказаної підстави для перегляду судових рішень за виключними обставинами. Так, на думку Д. О. Менів, судові рішення може бути переглянуте виключно у разі визнання неконституційності нормативно-правового акту, однак це є неможливим у разі визнання конституційності останнього, адже у такому випадку судові рішення є законним [26, с. 102-104]. Із зазначеним зауваженням важко погодитися, адже на практиці можливі випадки, коли визнання певного законодавчого положення конституційним може мати наслідком перегляд судових рішень за виключними обставинами. Як зазначалося вище, суд має право не застосовувати закон чи інший правовий акт, якщо останній, на думку суду, суперечить Конституції України, а застосовувати норми Конституції України як норми прямої дії (ч. 6 ст. 10 ЦПК). Якщо надалі такий закон все ж таки буде визнаний конституційним, заявник матиме право на перегляд судового рішення за виключними обставинами саме з підстав визнання КСУ положень закону конституційними.

Слід звернути увагу і на інший аспект зазначеного питання. При розгляді справи КСУ, навіть визнаючи певні законодавчі положення конституційними, може надати їх тлумачення у світлі норм Конституції України. У такому випадку, на нашу думку, якщо суд загальної юрисдикції хоча і застосував закон, який був визнаний конституційним, однак допустив його тлумачення у спосіб, що протирічить тлумаченню, наданому КСУ, заявник також повинен мати право на перегляд судового рішення за виключними обставинами.

У літературі лунала ще одна пропозиція стосовно звуження підстави для перегляду за виключними обставинами, що розглядається. Так, Ю. Барабаш та Г. Берченко пропонують надати право на звернення із заявою про перегляд справи за виключними обставинами з цієї підстави виключно особі, за чиєю конституційною скаргою було ухвалене рішення суду [226, с. 79-80], тобто йдеться про персоніфікований характер перегляду на кшталт того, як це має місце для випадків із рішенням міжнародної судової установи, юрисдикція якої визнана Україною, про порушення Україною міжнародних зобов'язань. На наш погляд, такі

пропозиції ведуть до звуження гарантій, передбачених цивільним процесуальним законодавством, і судова практика має йти передусім шляхом розблокування механізму перегляду судових рішень за виключними обставинами з підстави, передбаченої п. 1 ч. 3 ст. 423 ЦПК, а не шляхом звуження процесуальних гарантій.

Умовою застосування відповідної підстави для перегляду судових рішень за виключними обставинами є те, що закон, який визнається неконституційним (конституційним) повинен бути застосований при вирішенні справи, про перегляд рішення у якій подається відповідна заява. У своїй практиці ВС надавав роз'яснення стосовно того, що слід розуміти під такою характеристикою закону як “не застосований” у розумінні п. 1 ч. 3 ст. 423 ЦПК, зауважуючи, що це поняття “охоплює не увесь масив незастосованого судом законодавства, а лише ту його частину, яка регулює спірні правовідносини та обумовлює категоричну необхідність його застосування як ключову умову відповідності судового рішення критерію законності, зокрема ухвалення судового рішення відповідно до норм матеріального права (ч.ч. 1-2 ст. 263 ЦПК). Тобто, за своїм змістовим наповненням вербальна конструкція “не застосований” у цьому контексті означає “не застосований попри те, що підлягав застосуванню” [227].

Попри очевидність зазначеної тези, на практиці трапляються випадки, коли заявники фактично просять про перегляд за виключними обставинами у зв'язку із незастосуванням закону, який був визнаний неконституційним, хоча останній не був і не повинен був бути застосований у їх справі. Так, у постанові КЦС ВС від 17.02.021 р. зазначається, що, звертаючись із заявою про перегляд судового рішення за виключними обставинами, заявниця зазначила, що вона була звільнена у період перебування у щорічній відпустці, що підтверджено наказом Голови правління № 672к/2 від 19.04.2012 р., довідкою ПАТ “Банк Форум” № 6242/2.11.1 від 28.11.2013 р. та особовою карткою позивача. У довідці № 6242/2.11.1 від 28.11.2013 р. ПАТ «Банк Форум» зазначив, що заявниці на підставі ЗУ «Про відпустки» було оформлено відпустку з наступним звільненням, датою звільнення є останній день відпустки, заявницю було звільнено 27.06.2012 р. КСУ в рішенні від 04.09.2019 р. № 6-р(П)/2019 зазначив, що основним нормативно-правовим

актом, який регулює трудові правовідносини в Україні є Кодекс законів про працю України (КЗпП). КСУ вирішив, що відповідають Конституції України (є конституційними), положення частини третьої статті 40 КЗпП, законодавство не допускає звільнення працівників з ініціативи власника або уповноваженого ним органу в період його відпустки, сталими (обов'язковими) є гарантії захисту працівника від незаконного звільнення. Звертаючись в 2013 р. з позовом, заявниця порушувала питання щодо застосування положень ч. 3 ст. 40 КЗпП. Водночас, судом апеляційної інстанції ця норма закону не була застосована, але сумнівів щодо її конституційності встановлено не було. Отже, сам по собі факт визнання КСУ положень ч. 3 ст. 40 КЗпП таким, що відповідають Конституції України, не є безумовною підставою для перегляду судового рішення за виключними обставинами. В рішенні Дніпровського районного суду м. Києва від 05.12.2013 р. встановлено, що позивач працювала у відповідача “на підставі трудового договору, укладеного з відповідачем на невизначений строк”, рішення КСУ жодним чином на можливість реалізації заявницею її прав не вплинуло. Зважаючи на зазначене, КЦС ВС дійшов висновку, що суд апеляційної інстанції зробив правильний висновок про відмову в перегляді рішення за виключними обставинами [227].

Окрема дискусія розгорнулася у науковій літературі стосовно правомірності застереження у п. 1 ч. 3 ст. 423 ЦПК того, що перегляд можливий виключно у випадках, коли судові рішення ще не виконані. Окремі автори пропонували виключити це застереження із тексту відповідної статті. Так, Д. Зятіна вважає обмеження перегляду за цією підставою виключно рішеннями, що ще не були виконані, неправомірним, посиляючись на концепцію належного урядування та справу “*Rysovskyy v. Ukraine*”. Зокрема, вчена проводить аналогію між органами виконавчої влади та судами, зауважуючи, що ризик визнання неконституційним повноважень органів державної влади повинен покладатися на державу, а тому обмеження зазначеної підстави виключно судовими рішеннями, які ще не були виконані, суперечить принципу верховенства права, адже безпідставно звужує можливості перегляду рішення за виключними обставинами [102, с. 82]. Із зазначеним твердженням важко погодитися з декількох підстав. На наш погляд, має

місце нерелевантне застосування практики ЄСПЛ, адже у справі *Rysovskyy v. Ukraine* концепція належного врядування не може бути застосована до судів, а розглядається у контексті порушення ст. 1 Першого Протоколу до ЄКПЛ щодо аналізу дій органів виконавчої влади. При аналізі зазначеної підстави для перегляду судових рішень за виключними обставинами має передусім бути застосована релевантна практика ЄСПЛ щодо п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, яка цілком слушно виходить із екстраординарної природи зазначеного виду перегляду і дозволяє обмеження, в тому числі і у вигляді обмеження об'єктів оскарження виключно рішеннями, які не були виконані. Д. Зятіна також пропонує виключити зазначене застереження із закону як дискримінаційне та таке, що обмежує право на судовий захист, закріплене у ст. 55 Конституції України [102, с. 84], звертаючи також увагу на можливість застосування процедури повороту виконання під час провадження у справі за виключними обставинами. Суголосну позицію щодо неприпустимості обмежень висловлювали і інші автори, зокрема А.О. Руденко [152, с. 65]. Видається, що до таких пропозицій варто ставитися скептично, адже вони суперечать телеологічному тлумаченню зазначеної підстави для перегляду судових рішень за виключними обставинами. У Конституції України прямо закріплений лише принцип забезпечення особам права на апеляційний перегляд справи та на касаційне оскарження у випадках, встановлених законом. Натомість регламентація таких екстраординарних видів перегляду, як перегляд за нововиявленими або виключними обставинами, підстав та порядку його проведення належить до виключних повноважень держави, яка може встановлювати обмеження щодо зазначеного виду перегляду. На нашу думку, у цьому випадку варто погодитися із Т.А. Цувіною щодо того, що зазначене обмеження відповідає принципу правової визначеності та передусім спрямоване на забезпечення стабільності обороту [97, с. 140]. Зважаючи на зазначене, ми не поділяємо точки зору, відповідно до якої зазначене обмеження варто виключити із закону, адже протилежний підхід може призвести до повороту виконання через дуже тривалий проміжок часу, що може сягати до 10 років, зважаючи на положення п. 2 ч. 2 ст. 424 ЦПК. У цьому випадку, на наш погляд, зважаючи на принцип пропорційності перевагу все ж таки варто

віддати правовій визначеності, а не праву на перегляд судового рішення у екстраординарному порядку.

Похідним питанням стосовно зазначеного обмеження є питання про те, що ж взагалі слід вважати “рішенням, яке не було виконане”, навколо чого розголосу у судовій практиці та науковій літературі розгорнулася жвава дискусія. Зокрема у цьому контексті порушується питання про те, чи можуть бути переглянуті за виключними обставинами з цієї підстави рішення, які не є рішеннями про присудження, тобто рішення за позовами про визнання та за рішення за перетворювальними позовами, а також рішення про відмову у задоволенні позову, адже зазначені види рішень не підлягають примусовому виконанню [97; 115].

Судова практика у цьому випадку є досить неоднозначною. Так, в одній зі справі ВС вказав: “у ситуації, яка є предметом дослідження, рішення не може вважатись невиконаним [...], оскільки рішення, що набрало законної сили, яким у задоволенні позову відмовлено, не передбачає примусового виконання” [228]. Натомість в постанові від 29.10.2019 р. у справі № 922/1391/18, обґрунтовуючи неможливість перегляду за виключними обставинами рішень, які не потребують примусового виконання, у господарському судочинстві ВС зазначив, що “дія принципу *res judicata* передбачає встановлення у відносинах між сторонами спору, вирішеного остаточним і обов’язковим для сторін судовим рішенням, стану правової визначеності. Вирішуючи господарський спір, суд застосовує правовий акт, а у випадку, якщо доходить висновку, що правовий акт суперечить Конституції України, не застосовує його з дотриманням порядку, встановленого ч. 6 ст. 11 ГПК, і, вирішивши таким чином спір, встановлює стан правової визначеності у відносинах між сторонами. За судовим рішенням, яке не потребує виконання, такий стан і наслідки, передбачені судовим рішенням, встановлюються одразу з набранням рішенням сили. Разом з тим, відповідно до ст. 1 ЗУ “Про виконавче провадження” виконавче провадження є завершальною стадією судового провадження і примусового виконання зокрема судових рішень. Наслідки, передбачені судовим рішенням, яке потребує виконання, остаточно настають після виконання цього судового рішення. Саме з виконанням судового рішення реально

поновлюються права особи, яка зверталась з відповідним позовом до суду, і яка за наслідками виконання цього судового рішення отримує визначеність у правовому статусі, на який може покладатись, реалізуючи свої права та обов'язки" [223].

На наш погляд, така позиція ВС безпідставно звужує випадки застосування п. 1 ч. 3 ст. 423 ЦПК, що не сприяє ефективності відповідних процедур цивільного судочинства. Прикметно, що наразі у КСУ перебуває на розгляді декілька конституційних скарг щодо питання відповідності Конституції України (конституційності) п. 1 ч. 5 ст. 361 КАС у частині неконституційності обмеження щодо застосування цієї статті виключно у випадку, коли рішення ще не виконане [229-230]. Аналогічні питання є актуальними і для цивільного судочинства.

На наш погляд, зазначене обмеження п. 1 ч. 3 ст. 423 ЦПК, як і аналогічні обмеження в інших процесуальних кодексах, є легітимними та відповідають положенням Конституції України і п. 1 ст. 6 ЄКПЛ. Водночас, вони мають тлумачитися з точки зору єдиного розуміння поняття виконання судових рішень у процесуальному законодавстві. У цьому контексті варто розрізняти випадки, коли судові рішення підлягає примусовому виконанню, і випадки, коли рішення не підлягає примусовому виконанню. Для рішень, які підлягають примусовому виконанню, застосування підстави, передбаченої у п. 1 ч. 3 ст. 423 ЦПК, може мати місце виключно у разі, коли таке рішення ще не виконане. Якщо ж рішення не підлягає примусовому виконанню, зокрема, у випадках рішення за позовами про визнання або перетворювальними позовами, а також у випадку відмови у задоволенні позову тощо, обмеження щодо невиконання судового рішення застосоване бути не може, адже такі рішення за своєю природою не можуть бути виконані.

Разом з тим, на нашу думку, таке обмеження, не повинно застосовуватися у випадку, коли перегляд за виключними обставинами з підстави, передбаченої п. 1 ч. 3 ст. 423 ЦПК, має місце у справі за наслідками конституційною скарги особи, у справі якої певне положення законодавства було визнано конституційним (неконституційним). У цьому разі, на наше переконання, не повинно існувати такої умови, як невиконання рішення суду на момент подачі заяви про перегляд справи

за виключними обставинами. Відтак, можна запропонувати наступні зміни до редакції п. 1 ч. 3 ст. 423 ЦПК:

“1) встановлена Конституційним Судом України неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане, а у випадку, коли рішення Конституційного суду України ухвалене за конституційною скаргою заявника – незалежно від його виконання”.

Проведений аналіз підстави для перегляду судових рішень за виключними обставинами, передбаченої п. 1 ч. 3 ст. 423 ЦПК, дозволяє зробити декілька висновків. Передусім, існуюча система перегляду за виключними обставинами з цієї підстави не є ефективною та фактично нівелює право особи на ефективні засоби судового захисту. Для фактичного розблокування зазначеного механізму на практиці можна запропонувати два шляхи. Перший шлях – закріплення на національному рівні повної моделі конституційної скарги, що передбачає можливість КСУ скасовувати рішення судів загальної юрисдикції у справах, за якими подано конституційну скаргу, із подальшим направленням справи на новий розгляд до суду відповідної інстанції. Другий шлях – розблокування існуючого механізму перегляду судових рішень за виключними обставинами за рахунок зміни вже існуючої судової практики з цього питання. В контексті останнього важливими є наступні висновки.

По-перше, перегляд судових рішень за виключними обставинами не слід вважати наданням рішенням КСУ зворотної сили, адже у такому випадку йдеться передусім про незаконність судового рішення на момент ухвалення рішення судом загальної юрисдикції, однак зі свого роду відкладеним ефектом. Так, в ідеалі суддя загальної юрисдикції, який розглядає справу, мав би самостійно визначити, що закон є неконституційним, і діяти відповідно до положень ч. 6 ст. 10 ЦПК, тобто не застосовувати неконституційний закон і застосувати норми Конституції України як норми прямої дії, а в подальшому ініціювати питання про звернення до КСУ. Якщо ж суддя цього не зробив, то фактично ми маємо відстрочене визнання незаконності судового рішення і фактично перегляд справи за виключними обставинами є ні чим

іншим як застосуванням норм Конституції України як норм прямої дії. Відтак, можна говорити про доцільність доповнення ст. 423 частиною 6 наступного змісту: “При перегляді справи за виключними обставинами з підстави, передбаченої п. 1 ч. 3 ст. 423 цього Кодексу суд застосовує норми Конституції України як норми прямої дії з урахуванням тлумачення, яке було надане Конституційним Судом України під час висновку про неконституційність (конституційність) відповідних положень закону”. Таке формулювання також легітимізує перегляд справи за виключними обставинами за умови встановлення конституційності певного законодавчого припису, однак неправильного його тлумачення.

По-друге, ми підтримуємо обмеження щодо закріплення в законі умови щодо можливості перегляду виключно, якщо рішення не було виконане, проте тлумачення цієї підстави має бути максимально широким. Це означає можливість перегляду за виключними обставинами з цієї підстави судових рішень: а) якими було відмовлено у задоволенні позовних вимог; б) за негативними та позитивними позовами про визнання; в) за перетворювальними позовами; г) за позовами про присудження, які ще не були виконані. Таке розуміння поняття “рішення, які ще не виконані” дозволить легітимізувати відповідну підставу для перегляду та зробити законодавче регулювання ефективним на практиці.

Питання наявності рішень КСУ як підстав для екстраординарного виду перегляду розглядалося також і ЄСПЛ. Так, у справі “*Industrial Financial Consortium Investment Metallurgical Union v. Ukraine*” ЄСПЛ визнав подачу заяви про перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами “прихованим засобом оскарження”, а не “сумлінною спробою виправити судову помилку”, адже така заява була заснована на аргументах, які вже були розглянуті та відхилені у первісному провадженні, а саме на тому, що встановлене законом право кожного громадянина на участь у приватизації державного майна незаконно обмежувалося в процесі приватизації підприємства “Криворіжсталь”. І хоча національний суд визнав рішення КСУ від 01.12.2001 р. нововиявленою обставиною у цій справі, ані у рішенні цього суду, ані у зауваженнях особи, яка подала заяву про перегляд, ані у зауваженнях Уряду не було продемонстровано, що висновки цього рішення КСУ,

яке стосувалося відносин між акціонерним товариством і його учасниками, змінили чи могли змінити точку зору суддів у первісному провадженні про те, що права громадян на участь у приватизації підприємства “Криворіжсталь” не були обмежені, оскільки вони мали право засновувати підприємства та брати участь у конкурсі через такі підприємства. ЄСПЛ у цій справі дійшов висновку, що ані заява про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, ані рішення національного суду не ґрунтувалися на “особливих та непереборних обставинах”, які б виправдали втручання в остаточне та обов’язкове для виконання рішення, ухвалене на користь підприємства-заявника [231].

ii) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов’язань при вирішенні даної справи судом

Аналіз положень законодавства дозволяє виснувати, що умовами застосування відповідної підстави є: а) наявність рішення міжнародної судової установи, юрисдикція якої визнана Україною, зокрема ЄСПЛ; б) остаточність цього рішення; в) встановлення цим рішенням порушень міжнародних зобов’язань, зокрема положень ЄКПЛ та протоколів до неї, у справі, про перегляд рішення у якій просить заявник; г) необхідність перегляду з точки зору поновлення прав *restitution in integrum*.

Існування підстави для перегляду судових рішень, закріпленої у п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК, зумовлене необхідністю виконання Україною взятих на себе міжнародних зобов’язань. Фактично аналіз судової практики дає підстави виснувати, що йдеться власне про виконання Україною міжнародних зобов’язань за ЄКПЛ у випадку ухвалення рішення ЄСПЛ про порушення Україною положень ЄКПЛ та протоколів до неї. Водночас відкритим залишається питання стосовно інших міжнародних інституцій, юрисдикція яких визнана Україною, рішення яких могли б підпадати під дію цієї статті.

Цікавою у цьому контексті є ухвала ВС від 12.07.2023 р., якою, щоправда в кримінальному судочинстві, відмовлено у відкритті провадження за виключними обставинами з огляду на те, що особа посилалася на Міркування Комітету з прав

людини ООН від 12.03.2020 р., в яких останній дійшов висновків про порушення прав заявника за п. 3 ст. 2, ст. 7, ст. 9, підпунктами «b» і «g» п. 3 та п. 5 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. як на підставу для перегляду. ВП ВС у своїй ухвалі зазначила, що згідно з п. 2 ч. 3 ст. 459 КПК виключною обставиною визнається встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом. Такою судовою установою в розумінні норм кримінального процесуального закону є ЄСПЛ. Натомість Комітет ООН відповідно до положень Першого факультативного протоколу до Пакту, котрим регламентовано його діяльність, не є органом міжнародної юстиції, його міркування за формою та змістом не є судовими рішеннями і з правової точки зору мають для держав не обов'язковий, а рекомендаційний характер [232]. Із зазначеного судового рішення можна зробити два важливі висновки: по-перше, ВС підкреслює передусім орієнтацію на рішення ЄСПЛ (хоча у цьому випадку і йдеться про кримінальне судочинство); по-друге, йдеться виключно про інституції із судовими функціями, юрисдикція яких визнана у міжнародних договорах за участю України, і наразі єдиною такою установою є ЄСПЛ.

Досвід іноземних держав у цьому відношенні є різним. У багатьох країнах, зокрема Німеччині, Франції, Литві, Естонії, Італії тощо підставою для аналогічного виду перегляду є виключно наявність рішення ЄСПЛ щодо порушення ЄКПЛ та/або протоколів до неї у справі заявника, якщо рішення у цій справі ґрунтувалося на порушеннях ЄКПЛ та/або протоколів до неї. Водночас у Грузії окремо виділено дві підстави для такого виду перегляду: 1) наявність остаточного рішення (постанови) ЄСПЛ, яким встановлено, що ЄКПЛ та/або додаткові протоколи до неї були порушені щодо цієї справи, і якщо рішення, яке підлягає перегляду, ґрунтується на цьому порушенні; 2) наявність рішення Комітету з прав людини ООН, Комітету з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок, Комітету з прав дитини, Комітету проти тортур, Комітету з прав людей з інвалідністю, або Комітету з ліквідації расової дискримінації, який встановив, що Конвенція, на підставі якої було визнано Комітет, була порушена у цій справі, і рішення, яке підлягає

перегляду, ґрунтувалося на цьому порушенні (пп.г, h ч. 1 ст. 423 ЦПК Грузії). Зазначене по суті свідчить, що Грузія у добровільному порядку взяла на себе одностороннє зобов'язання щодо визнання обов'язкового характеру рішень відповідних комітетів ООН та надає додаткові гарантії на національному рівні для поновлення прав осіб у випадку наявності порушень міжнародних зобов'язань, констатованих відповідними органами.

Варто звернути увагу на те, що в рамках ООН діють дев'ять основних договорів, за реалізацію яких відповідають відповідні комітети, які мають повноваження розглядати індивідуальні скарги від осіб, які є вважають, що стосовно них мало місце порушення відповідного договору. Для цивільного судочинства релевантними є такі договори та відповідні комітети: а) Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1964 р. (Комітет з прав людини ООН); Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (Комітет з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок); Конвенція про права дитини (Комітет з прав дитини); Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (Комітет проти тортур); Конвенція про права осіб з інвалідністю і (Комітет з прав людей з інвалідністю) та Міжнародна конвенція з ліквідації всіх форм расової дискримінації (Комітет з ліквідації расової дискримінації). Водночас аналіз норм зазначених міжнародних договорів вказує на квазісудову природу відповідних комітетів та рекомендаційний характер їх рішень. Тому можна виснувати, що їх рішення не можуть вважатися рішеннями міжнародної судової установи, юрисдикція якої визнана Україною, у розумінні п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК. Зважаючи на зазначене, можна зробити висновок, що за змістом п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК такою міжнародною установою на сьогодні є виключно ЄСПЛ, що, на наш погляд, доцільно було б прямо відобразити у тексті ЦПК. Відтак надалі ми будемо розглядати інші умови застосовності відповідної підстави для перегляду судових рішень за виключними обставинами, орієнтуючись на положення ЄКПЛ та практику ЄСПЛ.

Умовою застосування відповідної підстави для перегляду судових рішень за виключними обставинами є дотримання тридцятиденного строку з дня, коли

заявник дізнався або міг дізнатися про набуття рішення міжнародної судової установи статусу остаточного. Момент набуття рішеннями ЄСПЛ статусу остаточного встановлюється у ст. 5, п. 1 ч. 1 ст. 7 ЗУ “Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ”, де зазначається, що протягом 10 днів від дня одержання повідомлення про набуття рішенням статусу остаточного Орган представництва, яким в Україні є Секретаріат Уповноваженого у справах ЄСПЛ, надсилає стягувачеві стислий виклад рішення ЄСПЛ та повідомлення із роз’ясненням його права подати до державної виконавчої служби заяву про виплату відшкодування, в якій мають бути зазначені реквізити банківського рахунка для переведення коштів.

Водночас аналіз судової практики свідчить про те, що у деяких випадках факт набуття рішенням статусу остаточного неможливо встановити із заяви та доданих до неї документів, що неодноразово ставало підставою для залишення відповідних заяв без руху. Так, в ухвалі ВП ВС про продовження строку для усунення недоліків заяви через те, що неможливо встановити, чи було рішення остаточним, встановлено, що “у заяві про перегляд судових рішень згаданий лист Урядового уповноваженого у справах ЄСПЛ від 19.12.2017 р., з яким заявник отримала стислий виклад рішення ЄСПЛ у справі “Єрохін та інші проти України”. Проте копію такого листа з доказами дати його вручення заявник ВП ВС не надала. А саме з цього листа заявник мала дізнатися про набуття вказаним рішенням ЄСПЛ статусу остаточного. Відтак, неможливо достеменно встановити, чи дотрималася заявниця вимог п. 5 ч. 1 ст. 424 ЦПК щодо строку на подання заяви про перегляд судових рішень за виключними обставинами, як і не наведені підстави для поновлення такого строку у разі його пропуску” [233].

Ключове значення для застосування підстави для перегляду судових рішень за виключними обставинами, що розглядається, має той факт, що рішення міжнародної судової установи має бути ухвалене саме щодо порушення Україною міжнародних зобов’язань в межах розгляду конкретної справи заявника. Відповідно до абз. 5 ч. 1 ст. 1 ЗУ “Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ” під рішенням у контексті цього нормативного акту розуміють: а) остаточне

рішення ЄСПЛ у справі проти України, яким визнано порушення ЄКПЛ; б) остаточне рішення ЄСПЛ щодо справедливої сатисфакції у справі проти України; в) рішення ЄСПЛ щодо дружнього врегулювання; г) рішення ЄСПЛ про схвалення умов односторонньої декларації у справі проти України. Як свідчить аналіз Регламенту ЄСПЛ, усі зазначені види актів ЄСПЛ можуть передбачати, окрім справедливої сатисфакції, також і заходи індивідуального характеру.

У цьому контексті також варто звернути увагу на пілотні рішення ЄСПЛ. Так, відповідно до ст. 61 Регламенту ЄСПЛ останній може ініціювати процедуру пілотного рішення та ухвалити пілотне рішення у випадку, якщо факти, викладені в скарзі, вказують на існування у Високій Договірній Державі-відповідачі структурної або системної проблеми або іншої аналогічної дисфункції, які викликали або можуть викликати аналогічні скарги (ч. 1). При цьому ЄСПЛ у пілотному рішенні може встановити як характер встановленої ним структурної або системної проблеми або іншої аналогічної дисфункції, так і вид заходів із вирішення зазначеної проблеми, які Висока Договірна Сторона-відповідач має прийняти на національному рівні відповідно до вимог, які містяться в резолютивній частині рішення (ч. 3). Суд, беручи до уваги характер заходів, вказаних у ч. 3 цього правила, а також час, необхідний для вирішення виявленої проблеми на національному рівні, може в резолютивній частині рішення вказати період, протягом якого відповідні заходи мають бути вжиті (ч. 4). Приймаючи пілотне рішення, ЄСПЛ може відкласти вирішення питання щодо справедливої компенсації або повністю, або у частині до здійснення Високою Договірною Стороною-відповідачем індивідуальних заходів та заходів загального характеру, вказаних у пілотному рішенні (ч. 5). Зважаючи на зазначене, можна зробити висновок, що у випадку ухвалення пілотного рішення ЄСПЛ у кожному конкретному випадку національний суд має з'ясувати, чи було внаслідок прийняття пілотного рішення відтерміновано рішення щодо питання про справедливу компенсацію та щодо індивідуальних заходів, адже останнє унеможлиблює по суті перегляд за виключними обставинами.

У розрізі цивілістичного аспекту проти України було прийняте пілотне рішення ЄСПЛ “*Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine*” [234], частиною якого в подальшому було визнано рішення “*Burmych v. Ukraine*” [235], в якому заявники скаржилися на порушення п. 1 ст. 6 та ст. 13 ЄКПЛ, Першого протоколу та Протоколів № 2, 4, 7 та 11 до ЄКПЛ через системні проблеми на національному рівні, пов’язані із невиконанням судових рішень, боржником за якими є держава. Через те, що у справі “*Burmych v. Ukraine*” було об’єднано 12134 заяви, в подальшому його ухвалення викликало велику кількість спроб перегляду судових рішень за виключними обставинами у ВП ВС. Водночас, незважаючи на те, що у пілотному рішенні по суті йдеться про системні проблеми, притаманні національній судовій системі, право на подачу заяви мали лише особи, які були заявниками у ЄСПЛ і у справі яких було констатоване порушення ЄКПЛ.

Так, ВС у постанові від 04.09.2018 р. зазначив, що “аналіз змісту п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК дає підстави для висновку, що встановлення міжнародною установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов’язань може бути підставою для перегляду судових рішень ВС у тому випадку, якщо встановлені ЄСПЛ порушення ЄКПЛ були допущені під час вирішення саме тієї справи, про перегляд рішення (рішень) у якій порушується питання. 30.07.2018 р. надійшла відповідь Міністерства юстиції України на запит суду, у якій заступник Міністра – Уповноважений у справах ЄСПЛ із посиланням на рішення ЄСПЛ у справі “*Burmych v. Ukraine*” повідомив про те, що заявник подав до ЄСПЛ заяву № 3840/07 про порушення судами положень ЄКПЛ у цивільній справі № 2-184 2004 р. за позовом заявника до відокремленого підрозділу шахти «Росія» ДП «Селидіввугілля» про стягнення заборгованості із заробітної плати, середнього заробітку за час прострочення розрахунку. У той же час заяву про перегляд за виключними обставинами рішення Новоградівського міського суду Донецької області від 30.06.2004 р., ухвали апеляційного суду Донецької області від 02.09.2004 р. та ухвали Апеляційного суду м. Києва як суду касаційної інстанції від 25.09.2007 р., заявник подав у іншій цивільній справі (№ 2-186 2004 р.) за його позовом до відокремленого підрозділу шахти «Росія» ДП

«Селидіввугілля» про видачу актів форми П-4 та Н-1 та відшкодування моральної шкоди. Отже, ВП ВС встановила, що судові рішення в цивільній справі № 2-186/2004 рік не були предметом розгляду в ЄСПЛ, що виключає встановлення ЄСПЛ порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення національними судами зазначеної цивільної справи, а тому відсутні правові підстави для задоволення заяви заявника про перегляд за виключними обставинами зазначених рішень. Зважаючи на зазначене, ВП ВС дійшла висновку про необхідність закриття провадження у справі [236]. До аналогічних висновків ВП ВС доходила і в інших справах [237].

Не може бути підставою для перегляду судових рішень за виключними обставинами і просто посилення заявника на рішення ЄСПЛ, в яких було констатовано порушення Україною міжнародних зобов'язань [238; 239]. Так, 06.07.2017 р. до ВС надійшла заява заявника, в якій він посилався на рішення ЄСПЛ від 25.07.2002 р. в справі “Совтрансавто-Холдинг проти України”, як на підставу для перегляду судових рішень, передбачену п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК, що було визнано ВС безпідставним, оскільки зазначене рішення ЄСПЛ ухвалено в іншій справі на користь підприємства «Совтрансавто-Холдинг», а не на користь заявника [239].

Крім того, рішення ЄСПЛ у іншій справі заявника, рішення ЄСПЛ не у справі заявника навіть за умови подібності правовідносин, або ж факт відкриття провадження чи приєднання заявника до провадження в ЄСПЛ також не є підставами для такого перегляду. Так, ухвалою ВП ВС від 23.02.2018 р. було встановлено, що 20.01.2018 р. заявник звернувся до суду із заявою про перегляд судових рішень з підстави, передбаченої п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК, посилаючись на рішення ЄСПЛ у справі “*Burmuch v. Ukraine*”. Проте на порушення вимог статті 426 ЦПК заявник не зазначив: змісту судових рішень, про перегляд яких подано заяву; виключних обставин, якими обґрунтовується вимога про перегляд цих судових рішень, і дати їх установлення. Відповідно до п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК підставою для перегляду судових рішень у зв'язку виключними обставинами є встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної

справи судом на національному рівні. Отже, рішення ЄСПЛ повинне бути ухвалене саме у тій справі, щодо якої подано заяву про перегляд судових рішень. Доданий до заяви заявником лист ЄСПЛ про приєднання його заяви № 882/14 до справи “*Burmych v. Ukraine*” не містить інформації про те, що зазначеною міжнародною судовою установою встановлено порушення Україною міжнародних зобов’язань при вирішенні справи № 2-1837/09 судом на національному рівні. А тому заявнику у своїй заяві необхідно обґрунтувати вимоги про перегляд судових рішень за виключними обставинами з посиланням на відповідні докази, що підтверджують наявність таких обставин у справі № 2-1837/09; зазначити дату коли йому стало відомо про набуття рішенням ЄСПЛ статусу остаточного. Зважаючи на ці недоліки, заяву було залишено без руху і надано строк для усунення недоліків [240].

Останньою умовою для перегляду судових рішень за виключними обставинами з підстави, передбаченої п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК є необхідність перегляду справи на національному рівні з точки зору поновлення прав *restitution in integrum*. Відповідно до ст. 10 ЗУ “Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ” повторний розгляд справи судом, включаючи провадження у справі, визнається одним із додаткових заходів індивідуального характеру разом із виплатою відшкодування, що здатне забезпечити відновлення попереднього юридичного стану, який стягувач мав до порушення ЄСПЛ (*restitution in integrum*). Вищезазначене свідчить про субсидіарну природу перегляду судових рішень з відповідної підстави як засобу індивідуального характеру порівняно із присудженням справедливої компенсації. З огляду на це перегляд справи за виключними обставинами з підстави, що розглядається, є можливим не у всіх без винятку випадках визнання ЄСПЛ порушення Україною міжнародних зобов’язань.

Як зазначалося у попередніх розділах дисертації, певні орієнтири у цьому відношенні містить Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № R(2000)2 від 19.01.2000 р. державам-членам щодо повторного розгляду або поновлення провадження в певних справах на національному рівні після прийняття рішень ЄСПЛ, відповідно до якої держави мають передбачити наявність відповідного перегляду, коли: і) потерпіла сторона і далі зазнає значних негативних наслідків

рішення, ухваленого на національному рівні; наслідків, щодо яких справедлива сатисфакція не була адекватним засобом захисту і які не можна виправити інакше, ніж через повторний розгляд або відновлення провадження; та ii) рішення ЄСПЛ спонукає до висновку, що: а) оскаржене рішення національного суду суперечить ЄКПЛ по суті, або б) в основі визнаного порушення лежали суттєві процедурні помилки чи недоліки, які ставлять під серйозний сумнів результат оскарженого провадження на національному рівні [69, с. 67].

Так, у справі “*Yakushchenko v. Ukraine*”, ЄСПЛ визнав порушення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ через те, що національні суди всупереч положенням п. 1 ст. 6 ЄКПЛ не розглянули його важливий аргумент, який полягав у тому, що заявник не підписував довіреність, використану для продажу його квартири третій стороні. Зазначена обставина під час провадження у справі підтверджувалася витягом з нотаріального реєстру, який доводив, що оскаржувана довіреність не була зареєстрована у відповідному реєстрі, а також експертним висновком, з якого також випливало, що довіреність підписав не заявник. ЄСПЛ, розглядаючи зазначену справу, зауважив, що відмова національних судів взяти до уваги лист від нотаріуса, в якому останні засвідчував, що він не посвідчував відповідну довіреність, становила собою порушення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, адже національні суди відмовилися розглянути зміст наданого нотаріусом витягу з реєстру, оскільки, на їхню думку, цей документ не був підписаний нотаріусом на кожній сторінці. Проте національні суди не навели в обґрунтування такого технічного міркування жодного посилання на відповідні процесуальні норми. Крім того, національні суди залишили без відповіді твердження заявника, що всі сторінки витягу були склеєні, прошиті нитками, а потім скріплені печаткою з підписом нотаріуса на останній сторінці. На думку ЄСПЛ, зазначений доказ був дуже важливим для належного вирішення спору, враховуючи, що суди також не взяли до уваги експертний висновок, який спростовував достовірність підпису заявника на оскаржуваній довіреності. Тим більше, що суди відхилили експертний висновок головним чином на тій підставі, що оригінал довіреності не було надано експерту та не було досліджено під час судового розгляду. Проте, суди не взяли до уваги той факт, чи

міг заявник взагалі надати оригінал довіреності, яку, як він стверджував, він ніколи не підписував. Незважаючи на непроведення відповідного аналізу, суди використали відсутність оригіналу довіреності проти заявника, щоб відмовити йому у задоволенні позову, що свідчить про те, що ухвалення рішення у справі заявника було свавільним та необґрунтованим [241]. Після ухвалення відповідного рішення ЄСПЛ заявник у цій справі звернувся до ВП ВС, яка за результатами розгляду заяви скасувала рішення суду першої інстанції та відповідні ухвали судів апеляційної та касаційної інстанції і передала справу на новий розгляд до суду першої інстанції [242].

Певні орієнтири у цьому відношенні також містить практика ВП ВС, на думку якої, перегляд судових рішень у зв'язку з виключними обставинами як захід індивідуального характеру на виконання рішень ЄСПЛ, можливий не у всіх випадках ухвалення ЄСПЛ рішення проти України. Зокрема, він не може бути застосований у випадках, якщо встановлені ЄСПЛ порушення Україною міжнародних зобов'язань: 1) повинні бути усунуті лише шляхом вжиття заходів загального характеру; 2) не стосуються особи, яка подала заяву про перегляд судових рішень; 3) не стосуються справи, про перегляд судового рішення в якій подана заява; 4) стосуються лише тривалості розгляду цієї справи чи тривалості невиконання ухвалених у ній судових рішень [243].

Із зазначеного можна зробити висновок, що у значній кількості справ перегляд судових рішень на національному рівні є непотрібним, адже справедлива сатисфакція досягається внаслідок присудження грошової суми самим ЄСПЛ, а виконання рішень ЄСПЛ не потребує вжиття заходів індивідуального характеру. До таких випадків, наприклад, можна віднести такі процесуальні порушення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, як розумність строків судового розгляду, вимога виконання судового рішення або публічність судового розгляду. Водночас перегляд визнається необхідним у випадку, коли для відновлення становища *restitution in integrum* необхідний новий розгляд справи, наприклад, при порушенні права на доступ до суду [244], незалежності і безсторонності суду [245], принципу “рівної зброї” [246], а також інших конвенційних прав (наприклад, ст. 8 ЄКПЛ, ст. 1 Першого протоколу

до ЄКПЛ тощо), адже поновлення прав заявників у таких випадках неможливе без проведення нового судового розгляду.

Проте, національні судові органи не завжди правильно застосовували відповідні положення законодавства. Прикладом цього є, зокрема, наявність у практиці ЄСПЛ повторних рішень в одній і тій самій справі. Яскравим прикладом такої справи є рішення “*Bochan v. Ukraine*” та “*Bochan v. Ukraine (№2)*”. У першому рішенні “*Bochan v. Ukraine*” ЄСПЛ констатував порушення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ у зв’язку із порушенням незалежності та неупередженості суддів та юридичної визначеності через необґрунтовану зміну ВСУ територіальної юрисдикції у справі заявниці, невмотивованість судових рішень національних судів та порушення рівноправності сторін. Як наслідок, ЄСПЛ зазначив, що заявниця має право відповідно до чинного на той час українського національного законодавства на повторний розгляд справи національним судом через порушення ст. 6 ЄКПЛ [247]. Водночас після звернення до національних судових органів із заявою про перегляд судових рішень за винятковими обставинами за ЦПК 2004 р. Проте ВСУ відмовив їй у задоволенні заяви в частині нового розгляду справи, зауваживши, що справедливу сатисфакцію заявниці було присуджено виключно за порушення розумних строків судового розгляду, а не за порушення інших аспектів п. 1 ст. 6 ЄКПЛ. У другому рішенні у справі “*Bochan v. Ukraine (№2)*” ЄСПЛ зазначив, що перегляд справи на національному рівні після встановлення ЄСПЛ порушення ЄКПЛ слід розглядати як продовження первинного цивільного провадження (яке було завершено), що є схожим на касаційне провадження, а отже, ЄСПЛ вважає, що гарантії п. 1 ст. 6 ЄКПЛ можуть бути застосовними до цього виду перегляду у такий самий спосіб, що і для касаційного провадження в цивільних справах. Надалі за результатами розгляду скарги ЄСПЛ зазначив, що ВСУ, ухвалюючи рішення за результатами розгляду заяви заявниці про перегляд судових рішень за виключними обставинами, грубо викривив висновки першого рішення ЄСПЛ у цій справі, зазначивши, що ЄСПЛ встановив, що рішення національних судів у справі заявниці були законними та обґрунтованими, і що їй було присуджено відшкодування виключно через порушення гарантії розумного строку судового розгляду, а ці

твердження були явно неправильними. При цьому ЄСПЛ звернув увагу, що ВСУ не просто продемонстрував інше розуміння тексту, а фактично обґрунтування ВСУ можна тлумачити лише як “грубе свавілля” або “відмову у правосудді”, що фактично призвело до руйнування намагань заявниці домогтися нового розгляду справи на національному рівні на підставі рішення ЄСПЛ [67].

iii) встановлення вироком суду, що набрав законної сили, вини судді у вчиненні кримінального правопорушення, внаслідок якого було ухвалено судове рішення

Умовами застосування зазначеної виключної обставини як підстави для перегляду слід вважати: а) вчинення суддею кримінального правопорушення, внаслідок якого було ухвалене судове рішення; б) наявність вироку суду, що набрав законної сили, який підтверджує вину судді у цьому кримінальному правопорушенні.

Передусім, слід звернути увагу на перелік злочинів, що передбачені Кримінальним Кодексом України (КК), внаслідок яких може ухвалюватися судові рішення, за переглядом якого звертається заявник. По суті раніше у нормах законодавства йшлося про вчинення суддею кримінального правопорушення, передбаченого ст. 375 КК, що передбачала відповідальність за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови. Проте зазначена стаття КК була визнана неконституційною відповідно до рішення КСУ у справі № 1-305/2019(7162/19) від 11 червня 2020 р. [248]. Основні аргументи, на які посилався КСУ у цій справі полягали у тому, що словосполучення “завідомо неправосудне рішення”, яке було запозичене із ст. 176 КК Української РСР 1960 р., становить собою “невдале наслідування юридичної практики радянської держави”, коли відповідна норма використовувалася для контролю над суддями та впливу на них (п. 2.2). Відтак, у сучасних реаліях, коли визнається дія принципу верховенства права та правової визначеності, як його елементу, зазначене словосполучення в контексті ст. 375 КК суперечить ч. 1 ст. 8 Конституції України, адже не відповідає вимогам юридичної визначеності, ясності, недвозначності та передбачності (п. 2.3). Прикметно, що постановляючи відповідне рішення, КСУ відтермінував втрату чинності цією статтею на 6 місяців з дня

ухвалення КСУ рішення про її неконституційність для того, щоб Верховна Рада України мала достатньо часу для приведення нормативного регулювання у відповідність до Конституції України та його рішення у цій справі, однак і досі відповідні зміни не були здійснені.

З часу визнання ст. 375 КК неконституційною було подано декілька законопроектів, які пропонували свої варіанти складу зазначеного злочину, однак жоден із них поки що не знайшов підтримки парламенту [249-252]. Одним із останніх законопроектів, поданим НАЗК, було запропоноване введення ст. 374-1 КК, яка встановлювала б відповідальність за умисне ухвалення суддею завідомо незаконного або необґрунтованого судового рішення (рішення суду, вироку, ухвали, постанови або судового наказу), вчинене з корисливих чи інших особистих мотивів, якщо це завдало істотної шкоди охоронюваним законом права, свободам чи інтересам окремих фізичних осіб або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб [253]. На наш погляд, зазначені пропозиції щодо криміналізації таких дій, як умисне ухвалення суддею завідомо незаконного або необґрунтованого судового рішення (рішення суду, вироку, ухвали, постанови або судового наказу), вчинене з корисливих чи інших особистих мотивів, слід сприйняти схвально.

Наразі фактично перегляд за виключними обставинами з підстави, закріпленої у п. 3 ч. 3 ст. 423 ЦПК, може мати місце у цивільному судочинстві у випадках вчинення суддею злочину, передбаченого ст. 368 КК, що закріплює відповідальність за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою.

У цьому зв'язку слід також звернути увагу на можливість ухвалення судових рішень у цивільному судочинстві за участі присяжних. Так, відповідно до ч. 2 ст. 34 ЦПК у випадках, встановлених ЦПК, цивільні справи у судах першої інстанції розглядаються колегією у складі одного судді і двох присяжних, які при здійсненні правосуддя користуються всіма правами судді. Відповідно до ч. 4 ст. 293 ЦПК за участі присяжних розглядаються такі справи окремого провадження, як обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та

поновлення цивільної дієздатності фізичної особи (п. 1 ч. 2 ст. 293 ЦПК); визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою (п. 3 ч. 2 ст. 293 ЦПК); усиновлення (п. 4 ч. 2 ст. 293 ЦПК); надання фізичній особі психіатричної допомоги в примусовому порядку (п. ч. 2 ст. 293 ЦПК); примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу (п. 10 ч. 2 ст. 293 ЦПК).

Відповідно до Примітки 2 до ст. 364 КК службовими особами для цілей ст. 368 КК визнаються також присяжні засідателі. З огляду на зазначене, на наш погляд, формулювання підстави для перегляду судових рішень за виключними обставинами, закріпленої у п. 3 ч. 3 ст. 423 ЦПК, також має передбачати випадки постановлення вироку суду і щодо присяжних, тому зазначена норма має бути сформульована таким чином: “3) встановлення вироком суду, що набрав законної сили, вини судді або присяжного у вчиненні кримінального правопорушення, внаслідок якого було ухвалено судове рішення”.

Разом із тим, варто звернути увагу на те, що у національному законодавстві передбачені також і інші види відповідальності суддів. У контексті проблематики, що розглядається, передусім виникає питання про те, чи можуть вважатися виключними обставинами вчинення суддею адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 172-7 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП), а також у разі притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. Стаття 172-7 КУпАП встановлює відповідальність за порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів. Відповідно до ч. 2 ст. 172-7 КУпАП вчинення дій чи прийняття рішень в умовах реального конфлікту інтересів тягнуть за собою накладення штрафу від двохсот до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Суб'єктами зазначеного виду адміністративного правопорушення відповідно до зазначеної статті та ЗУ “Про запобігання корупції” можуть бути в тому числі і судді, про що свідчать також приклади із судової практики, в яких судді притягалися до адміністративної відповідальності в тому числі за ухвалення судових рішень в умовах реального конфлікту інтересів [254-255]. Не вдаючись до дискусії щодо раціональності підходу, закріпленого у КУпАП щодо можливості притягнення судді до

адміністративної відповідальності фактично за порушення, допущені у процесі здійснення правосуддя в цивільних справах, варто підкреслити, що притягнення судді до адміністративної відповідальності не може вважатися підставою для перегляду судових рішень за виключними обставинами.

У випадках, встановлених ч. 1 ст. 106 ЗУ “Про судоустрій та статус суддів” судді також можуть притягатися до дисциплінарної відповідальності, проте рішення Вищої Ради Правосуддя щодо притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності також не може розглядатися як підстава для перегляду судових рішень за виключними обставинами.

2.3 Право на звернення до суду із заявою про перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами

Право на звернення до суду із заявою про перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами можна визначити як передбачену цивільним процесуальним законом можливість суб’єктів цивільних процесуальних правовідносин звертатися до суду із заявою про перегляд судових рішень, якими закінчено розгляд справи, за нововиявленими або виключними обставинами у встановлений законом строк у належній процесуальній формі. Умовами реалізації такого права можна вважати: а) належність особи, який звернулася до суду із заявою про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, до суб’єктів, які мають право на подання відповідних заяв; б) належність судового рішення, про перегляд якого подається відповідна заява, до об’єктів перегляду; в) дотримання строків звернення до суду із відповідними заявами.

Питанням дослідження суб’єктів оскарження у цьому виді перегляду судових рішень займалися такі вчені, як Д. О. Менюк [26, с. 128-131], О. Р. Зельдіна та Р. М. Колісник [101, с. 94], С. В. Степанов [127, с. 52-53], О. А. Руденко [117], М. Оприско та С. Сенік [118] та ін. Дотримання вимог закону стосовно належних суб’єктів має велике значення з точки зору дотримання гарантій п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, на що неодноразово зверталася увага ЄСПЛ. Так, у справі “*Industrial Financial*

Consortium Investment Metallurgical Union v. Ukraine” порушення права на справедливий судовий розгляд було визнане через те, що суд прийняв до розгляду заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами та здійснив відповідний перегляд, скасувавши судові рішення, від особи, яка не брала участі у первісному провадженні, хоча відповідно до приписів національного законодавства відповідна заява могла бути подана виключно учасниками справи [231].

Незважаючи на неоднорідність підстав для перегляду справ за нововиявленими або виключними обставинами, слід звернути увагу, що для обох видів підстав, окрім випадку, передбаченого п. 5 ч. 1 ст. 424 ЦПК, до суб'єктів звернення із відповідною заявою віднесено учасників справи. Зазначене свідчить про більш вузький перелік суб'єктів перегляду справи за нововиявленими або виключними обставинами, порівняно із суб'єктами апеляційного та касаційного оскарження, що може бути пояснено екстраординарністю зазначеного виду перегляду.

До учасників справи відповідно до ст. 42 ЦПК у справах позовного провадження належать сторони (позивач і відповідач) та треті особи, у справах наказного провадження – заявник та боржник, у справах окремого провадження – заявники та інші заінтересовані особи. Крім того, до учасників справи також належать органи та особи, яким законом надане право захищати права, свободи та інтереси інших осіб. Наділення зазначених суб'єктів правом на подачу заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами обґрунтовується характером їх юридичної заінтересованості. У літературі з цивільного процесуального права зауважується, що юридична заінтересованість сторін є структурованою, тому варто виділяти матеріально-правову та процесуальну заінтересованість сторін, перша з яких виражається у прагненні отримати спірне благо, яке принесе йому рішення, а друга – в прагненні сторін отримати рішення на свою користь [153, с. 254]. Позивач та відповідач мають відповідно обидва види заінтересованості у розгляді справи, тому природньо наділені правом на подачу заяви про розгляд справи про перегляд судового рішення

за нововиявленими або виключними обставинами.

Окрім сторін, до учасників справи у справах позовного провадження належать треті особи, які заявляються і які не заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору. Юридична заінтересованість третіх осіб, які не заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, схожа із юридичною заінтересованістю позивача і включає як матеріально-правовий, так і процесуальний компоненти [153, с. 309-311]. Що ж стосується третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, то вони наділені лише процесуальною заінтересованістю у результатах розгляду справи, що полягає у їх бажанні отримати рішення на користь сторони, на боці якої вони виступають, адже рішення у справі може в майбутньому вплинути на їх права і обов'язки щодо цієї сторони [153, с. 316-321]. Наявність юридичної заінтересованості у вищезазначених учасників справи дозволяє їм виступати суб'єктами подання заяви про перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами.

Відповідно до ст. 55 ЦПК у разі смерті фізичної особи, припинення юридичної особи, заміни кредитора чи боржника у зобов'язанні, а також в інших випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір, суд залучає до участі у справі правонаступника відповідної сторони або третьої особи на будь-якій стадії судового процесу. При цьому усі дії, вчинені в цивільному процесі до вступу правонаступника, обов'язкові для нього так само, як вони були обов'язкові для особи, яку він замінив. Із зазначеного випливає, що правонаступники сторін та третіх осіб також наділені правом на подачу заяви про перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами в силу особливостей їх правового статусу.

На захист інтересів інших осіб у цивільному судочинстві можуть також діяти органи та особи, яким законом надане право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, до яких належить Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокурор, органи державної влади та місцевого самоврядування, а також фізичні і юридичні особи (ст. 56 ЦПК). Для кожного із таких органів та осіб в законодавстві виокремлені форми та підстави участі. Відтак, право на подачу заяв

про перегляд судових рішень за нововиявленими та виключними обставинами є прямо детерміноване такими формами і підставами участі.

Так, формами участі у цивільному судочинстві Уповноваженого Верховної Ради України відповідно до ч. 2 ст. 56 ЦПК та п. 10 ст. 13 Закону України “Про уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” є: 1) звернення до суду особисто або через представника з позовом (заявою) про захист прав і свобод осіб, які через фізичний стан, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права і свободи, а також участь у розгляді справ за його позовними заявами (заявами); 2) вступ у справу, провадження в якій відкрито за позовами (заявами) інших осіб, на будь-якій стадії розгляду; 3) ініціювання незалежно від його участі у судовому провадженні перегляду судових рішень, зокрема подавача апеляційної, касаційної скарги, заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими чи виключними обставинами, у тому числі у справі, провадження в якій відкрито за позовом (заявою) іншої особи.

Із зазначеного випливає, що Уповноважений Верховної Ради України з прав людини може бути суб’єктом подачі заяви про перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами незалежно від того, чи брав він участь у первісному розгляді справи, однак виключно за наявності підстав для його участі. Такими підставами є, зокрема, неможливість особи через фізичний стан, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність самостійно захистити свої права і свободи. При цьому Уповноважений Верховної Ради України з прав людини має в кожному конкретному випадку обґрунтовувати неможливість особи самостійно здійснити захист своїх прав. Зазначене підкреслює похідну роль участі цієї посадової особи держави у цивільному судочинстві, адже його дії мають бути спрямовані на захист прав, свобод та інтересів саме інших фізичних осіб. Зважаючи на зазначене, видається обґрунтованим надання цьому суб’єкту права на подачу заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами у тому випадку, коли він діє в інтересах учасника справи незалежно від того, чи брав сам Уповноважений Верховної Ради України з прав людини участь у справі на попередніх стадіях.

Відповідно до ч.ч. 3-4 ст. 56 ЦПК і ч. 6 ст. 23 Закону України “Про прокуратуру” можна виокремити такі форми участі прокурора у цивільному судочинстві: а) звернення до суду з позовною заявою та участь у розгляді справи за його позовами; б) вступ у за своєю ініціативою у справу, провадження у якій відкрито за позовом іншої особи, до початку розгляду справи по суті; 3) подання апеляційної, касаційної скарги, заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами.

Таким чином, аналогічно до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, прокурор має право подавати заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами безвідносно до того, чи брав він участь у справі при первісному розгляді справи. Поряд із цим, таке повноваження прокурора має бути обґрунтоване наявністю підстав участі прокурора у цивільному судочинстві, передбачених у ч. 4 ст. 56 ЦПК, відповідно до якої прокурор у цивільному судочинстві представляє інтереси держави, що має бути обґрунтовано належним чином у відповідній заяві. При цьому Закон України “Про прокуратуру” встановлює спеціальні правила щодо розподілу повноважень між прокурорами. Так, право подання заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, заяви про перегляд судового рішення ВС в цивільній, адміністративній, господарській справі надається Генеральному прокурору, його першому заступнику та заступникам, керівникам обласних прокуратур, керівнику, заступникам керівника, керівникам підрозділів Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Змінити, доповнити, відкликати, відмовитися від позову (заяви, подання), апеляційної, касаційної скарги, заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, заяви про перегляд судового рішення Верховним Судом має право прокурор, який її подав, або прокурор вищого рівня (ч.ч. 4-6 ЗУ ст. 24 Закону України “Про прокуратуру”).

До органів та осіб, яким законом надане право представляти права, свободи та інтереси інших осіб належать також органи державної влади та місцевого самоврядування. У літературі виокремлюється дві процесуальні форми участі зазначених суб’єктів у цивільному судочинстві: а) звернення до суду із заявами про

захист прав, свобод та інтересів інших осіб або державних чи суспільних інтересів та брати участь у цих справах (ч. 1 ст. 56 ЦПК); б) залучення до участі у справі для дачі висновків з питань, що входять до їх компетенції [153]. У цьому контексті видається, що зазначені суб'єкти можуть подавати заяву про перегляд судового рішення у зв'язку із нововиявленими або виключними обставинами тільки у випадку, коли вони беруть участь у першій формі і лише за умови, що за їх позовною заявою було ініційовано розгляд справи. У тому ж випадку, коли такі особи беруть участь у розгляді справи у другій формі, тобто суто для дачі висновку, вони не мають права подавати заяви про перегляд справ за нововиявленими або виключними обставинами.

Окремо у ЦПК визначений процесуальний статус представників у цивільному судочинстві. Чинна редакція ЦПК не відносить представників до учасників справи (ст. 42 ЦПК) і не згадує їх окремо у переліку осіб, які можуть звертатися до суду із заявами про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами. Поряд з цим, це не виключає можливість подання представниками заяв про перегляд судових рішень у зв'язку із нововиявленими або виключними обставинами від імені та в інтересах учасника справи, якого вони представляють. Відсутність окремої згадки про представників у ст. 424 ЦПК зумовлена статусом представника, який по суті має ті ж права, що і особа, яку він представляє, за виключенням обмежень, зроблених у довіреності або ордері (ч.ч. 1-2 ст. 64 ЦПК). Відтак у тому випадку, коли заяву про перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами подає представник, вважається, що заява подана самим учасником справи, що діє через представника.

Варто зазначити, що на відміну від апеляційного та касаційного оскарження судових рішень, особи, які не брали участі у справі, однак суд вирішив питання про їх права та обов'язки, не можуть подавати заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами. Питання стосовно доцільності наділення вказаних суб'єктів правом подачі заяви про перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами є найбільш дискусійним у вітчизняній літературі. При цьому розглядаються два випадки: можливість подачі

скарги про перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами особами, які не брали участь у справі, але суд вирішив питання про їх права та обов'язки, якщо такі особи вже вступили у справу під час апеляційного або касаційного провадження, а також можливість подачі відповідної заяви, якщо такі особи не вступили у провадження в апеляційній або касаційній інстанціях.

Так, Д. О. Менюк пропонує особам, які не брали участь у справі, однак суд вирішив питання про їх права і обов'язки, надавати право подавати заяву про перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами за умови, що такі особи вступили у розгляд справи під час апеляційного або касаційного провадження [26, с. 128-131]. Натомість О. Р. Зельдіна, Р. М. Колісник та С.В. Степанов йдуть далі, пропонуючи надати особам, які не брали участь у справі, однак суд вирішив питання про їх права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, право звертатися до суду із заявою про перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами безвідносно до того, чи вступали такі особи в процес під час апеляційного чи касаційного перегляду справи [101, с. 94; 127, с. 52-53].

Оригінальною у цьому контексті видається також думка М. Оприско і С. Сеник, які вважають, що чинне обмеження суб'єктного складу істотно порушує права осіб, які не брали участі у справі, однак суд вирішив питання про їх права та обов'язки. На думку авторів, таким особам має надаватися не право апеляційного та касаційного оскарження, як це передбачено чинним законодавством, а саме право перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами. Аргументація вчених зводиться до того, що апеляційна чи касаційна скарга такої особи на рішення суду повинна містити, насамперед, обґрунтування наявності обставин і доводи щодо впливу судового рішення на інтереси таких осіб, що саме по собі підпадає під ознаки нововиявлених обставин. Крім того, на думку авторів, суд, що ухвалив судові рішення, про скасування якого просить скаржник, міг не знати про обставини, якими зумовлений матеріально-правовий інтерес скаржника у справі, та не залучити останнього до участі у ній цілком правомірно. У такому випадку скасування судового рішення як наслідок апеляційного чи касаційного перегляду є

неправильним, оскільки на момент ухвалення рішення останнє було законним та обґрунтованим. Відтак, посилаючись на досвід Литви і Польщі, вчені пропонують розширити перелік суб'єктів, які можуть подавати заяви про перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами [118, с. 24]. На наш погляд, таке твердження авторів є дещо суперечливим, адже йдеться передусім не про надання права на перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами у цьому випадку, а про існування цілком самостійного інституту анулювання судового рішення на підставі заяви осіб, які не брали участь у справі, однак суд вирішив питання про їх права та обов'язки, у зарубіжних країнах.

Прикметно, що відповідно до ст. 362 КАС право на подання заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами мають учасники справи та особи, які не брали участь у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки. Як видно, коло суб'єктів оскарження в адміністративному судочинстві для зазначеного виду перегляду ширше за те, що встановлене в ЦПК та ГПК. О. А. Руденко, коментуючи зазначене положення КАС, зауважує на необхідності надання права оскарження виключно учасникам справи [117, с. 56].

На наш погляд, зважаючи на екстраординарний характер перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, обмежений перелік суб'єктів оскарження є цілком виправданим. Водночас слід звернути увагу на випадки, коли особи, які не брали участі у справі, однак суд вирішив питання про їх права та обов'язки, вже вступили у справу на стадії апеляційного або касаційного перегляду. Наразі судова практика виходить із неможливості оскарження судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами такими особами. Так, КЦС ВС дійшов висновку, що особи, які не брали участі у справі, однак суд вирішив питання про їх права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, і вони вступили в процес шляхом подання апеляційної скарги на судові рішення, лише користуються правами учасників справи та несуть їх обов'язки, однак не є учасниками справи у розумінні ст. 42 ЦПК України. Тому такі особи позбавлені права на подачу відповідних заяв [256]. На нашу думку, зазначене твердження є

спірним.

Відповідно до ч. 1 ст. 352 ЦПК у процес можуть вступати шляхом подання апеляційної скарги також особи, які хоча і не брали участі у справі, однак суд вирішив питання про їх права, свободи, інтереси та (або) обов'язки. Зазначені особи після відкриття апеляційного провадження за їх скаргою користуються процесуальними правами і несуть процесуальні обов'язки учасника справи (ч. 3 ст. 352 ЦПК). Аналогічні норми встановлені і щодо касаційного провадження (ч.ч. 1, 4 ст. 389 ЦПК). Вважаємо, що наділення зазначених суб'єктів правами та обов'язками учасника справи фактично є наділенням їх цим статусом. Зважаючи на зазначене, з метою забезпечення принципу рівності, вважаємо, що особами, які не брали участь у справі, однак суд вирішив питання про їх права, свободи, інтереси або обов'язки, має бути надане право подавати заяви про перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами за умови, що вони вступили в процес на стадії апеляційного або касаційного перегляду судового рішення. Протилежний підхід веде до штучного звуження суб'єктів оскарження та ставить відповідних осіб у нерівне становище із іншими учасниками справи за умови наділення їх однаковими правами та обов'язками відповідно до положень ч. 3 ст. 352 та ч. 4 ст. 389 ЦПК України.

Крім того, варто звернути увагу, що з огляду на положення ч. 5 ст. 42 ЦПК у справах про оскарження рішення третейського суду, оспорювання рішення міжнародного комерційного арбітражу та про видачу виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу учасниками справи є учасники (сторони) третейського розгляду, особи, які не брали участі у третейському розгляді, якщо третейський суд вирішив питання про їхні права та обов'язки, а також сторони арбітражного розгляду. Зважаючи на зазначене, видається непослідовним сформована у судовій практиці позиція, яка визнає осіб, які не брали участі у третейському розгляді, якщо третейський суд вирішив питання про їх права та обов'язки, учасниками справи у відповідній категорії справ, однак осіб, які не брали участі у справі, але суд вирішив питання про їх права та обов'язки, не визнає учасниками справи, незважаючи на те, що вони

фактично вступили в процес під час апеляційного або касаційного перегляду. Тим більше, що у справах про оскарження рішення третейського суду, оспорування рішення міжнародного комерційного арбітражу та про видачу виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу також можливим є перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами з огляду на характер остаточного судового рішення, що ухвалюється у цих категоріях справ.

Спеціальний суб'єкт подання заяви про перегляд справи за виключними обставинами встановлений для такої підстави, як встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом. Таким суб'єктом є виключно особа, на користь якої постановлено рішення міжнародною судовою установою (п. 5 ч. 1 ст. 424 ЦПК). Видається, що зазначене обмеження суб'єктного складу є раціональним та обумовлене позитивними зобов'язаннями, які на себе взяла Україна в сфері прав людини із ратифікацією ЄКПЛ. Зважаючи на це, не можемо погодитися із пропозиціями, які лунали у літературі, надати можливість такого оскарження всім особам, які опинилися в ситуації, подібній до обставин справи, в якій було констатоване порушення ЄКПЛ або протоколів до неї. Зазначені пропозиції видаються необґрунтованими як з точки зору положень самої ЄКПЛ, так і з точки зору можливості практичної реалізації таких пропозицій у національному правопорядку.

Не менш важливим питанням є питання стосовно об'єктів оскарження у провадженні за нововиявленими та виключними обставинами. ЦПК виходить із того, що за нововиявленими або виключними обставинами можуть бути переглянуті рішення, постанови або ухвали суду, якими закінчено розгляд справи, що набрали законної сили (ч. 1 ст. 423 ЦПК). Із зазначеного випливає, що судові рішення як об'єкти оскарження у цьому виді перегляду повинні мати такі ознаки: по-перше, такими рішеннями має бути завершено розгляд справи; по-друге, такі судові рішення повинні набрати законної сили, тобто мати статус *res judicata*.

У теорії цивільного процесуального права розрізняють такі види судових

актів, як рішення, ухвали, постанови, судові накази (ч. 1 ст. 258 ЦПК). До об'єктів оскарження у провадженні за нововиявленими або виключними обставинами передусім належать рішення суду першої інстанції, яким справа була вирішена по суті, враховуючи додаткові та заочні рішення. Що стосується ухвал, то переглянутими за нововиявленими або виключними обставинами можуть лише так звані заключні ухвали, до яких у позовному провадженні відносять, ухвали про залишення позовної заяви без розгляду та про закриття провадження у справі, якими може завершувати розгляд справи по суті без ухвалення судового рішення.

З урахуванням структурної характеристики цивільного судочинства у літературі дискусійним є питання стосовно можливості оскарження заключних ухвал суду, постановлених за правилами інших видів судових процедур [26, с. 66; 78, с. 111-112]. У цьому контексті варто погодитись із Д. М. Сибільовим, що за формальними ознаками до ухвал суду, які можуть бути об'єктами оскарження у цьому виді перегляду, належать також ухвали, якими закінчено розгляд справи під час реалізації судом своїх повноважень у рамках контрольних та допоміжних функцій у виконавчому провадженні, оскарженні рішень третейських судів, оспорюванні рішень міжнародних комерційних арбітражів, визнанні та виконанні рішень іноземних судів, наданні дозволу на примусове виконання рішень третейських судів [95, с. 85]. До таких ухвал, зокрема, належать ухвали про відмову у задоволенні заяви про скасування рішення третейського суду/міжнародного комерційного арбітражу або про скасування рішення третейського суду/міжнародного комерційного арбітражу; ухвали про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду/міжнародного комерційного арбітражу або відмову у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду/міжнародного комерційного арбітражу. Із зазначених позицій виходив свого часу і ВССУ [257], наразі аналогічна позиція відбита в практиці ВС [258]. В той же час не можуть бути переглянуті за нововиявленими або виключними обставинами ухвали, які не є заключними (наприклад, ухвали, постановлені під час підготовчого провадження, ухвала про зупинення провадження у справі тощо).

Окремо слід звернути увагу також на можливість перегляду за нововиявленими або виключними обставинами судового наказу. Незважаючи на те, що судовий наказ прямо не передбачений як окремий об'єкт перегляду у ст. ч. 1 ст. 423 ЦПК, можливість такого перегляду передбачена у ч. 8 ст. 170 ЦПК. Відповідно до цієї статті у разі видачі судового наказу з підстав, передбачених пп. 4 і 5 ч. 1 ст. 161 ЦПК (справи щодо аліментних зобов'язань), судовий наказ може бути переглянуто за нововиявленими обставинами. Д. О. Менюк зауважує, що ч. 8 ст. 170 ЦПК звужує коло судових наказів, які можуть переглядатись за нововиявленими обставинами, вважаючи, що за нововиявленими обставинами можуть бути переглянуті виключно судові накази, видані з підстав стосовно вимог про стягнення аліментів [26, с. 66]. Зазначене твердження видається неправильним та таким, що суперечить змісту положень законодавства. Положення ч. 8 ст. 170 ЦПК має тлумачитися у його нерозривному взаємозв'язку із ч. 1 ст. 170 ЦПК, яка виключає можливість подання заяви про скасування судового наказу за вказаними вимогами. Водночас, зазначена стаття не виключає можливості перегляду судових наказів, виданих за іншими підставами, передбаченими у ст. 161 ЦПК, за нововиявленими або виключними обставинами. Зважаючи на зазначене, не можемо погодитися із висновком Д.О. Менюк, яка пропонує включити до переліку об'єктів оскарження всі судові накази [26, с. 188], адже останні і так належать до об'єктів перегляду за нововиявленими або виключними обставинами відповідно до загальних приписів цивільного процесуального законодавства.

Щодо постанов суду, то слід звернути увагу на те, що прийняттям постанови закінчується розгляд справи за результатами апеляційного або касаційного перегляду (ч. 4 ст. 258 ЦПК), тому постанови, якими змінено рішення суду нижчих інстанцій або ухвалене нове рішення по суті спору, постанови про закриття провадження у справі або залишення позовної заяви без розгляду, ухвалені судами апеляційної або касаційної інстанції, є самостійними об'єктами оскарження в межах провадження за нововиявленими або виключними обставинами. Крім того, зважаючи на природу додаткової постанови, яка за своєю суттю є частиною основної постанови, її також слід відносити до об'єктів оскарження у цьому виді

перегляду. Разом з тим, не всі види постанов відповідають характеристиці заключного судового акту у розумінні положень цієї глави ЦПК, зокрема, не є остаточними, а відтак не можуть бути переглянуті за нововиявленими або виключними обставинами постанови касаційної інстанції, якими рішення у справі скасовується, а справа направляється на новий розгляд до апеляційного суду або суду першої інстанції, а також постанови судів апеляційної та касаційної інстанції, якими скасовано рішення суду нижчої інстанції і справа направлена для розгляду до іншого суду першої інстанції за встановленою підсудністю (п. 5 ч. 1 ст. 374, 378, п. 2 ч. 1 ст. 409, 411 ЦПК).

Стаття 424 ЦПК регламентує процесуальні строки звернення із заявою про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами. Слід звернути увагу на різницю між строками, визначеними у ч. 1 ст. 424 ЦПК, які встановлюють загальні строки звернення із відповідною заявою для кожної із нововиявлених та виключних обставин, та можуть бути продовжені за клопотанням учасників справи, а також строків, визначених у ч. 2 ст. 424 ЦПК, які визначають гранично можливі строки звернення із відповідними заявами, та є за своєю суттю преклюзивними (присічними), а, отже, не підлягають поновленню (ч. 3 ст. 424 ЦПК).

За загальним правилом особа має право подати заяву про перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами протягом 30 днів з моменту виникнення нововиявлених обставин, що деталізовано більш конкретно для кожної з обставин у ч. 1 ст. 424 ЦПК. Зазначений строк в принципі є оптимальним та співмірним порівняно із строками для оскарження судових рішень в апеляційному та касаційному порядку.

Поряд із цим, законодавець також встановлює граничний строк для подачі відповідних заяв: у випадку наявності істотних для справи обставин, що не були встановлені судом та не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи заява про перегляд судових рішень може бути подана не пізніше, ніж три роки з дня набрання судовим рішенням законної сили, натомість для всіх інших нововиявлених та виключних обставин – заява може бути подана не

пізніше десяти років з дня набрання таким судовим рішенням законної сили.

У літературі висловлюються скептичні зауваження щодо таких законодавчих положень, зокрема, окремими авторами пропонується скорочення відповідних строків до одного року [9, с. 264] або навіть шести місяців [107, с. 71]. Водночас Р. М. Колесник зауважує на загальній недоцільності встановлення присічного строку для перегляду за нововиявленими або виключними обставинами, передбаченими п.п. 2, 3 ч. 2 та ч. 3 ст. 321 ГПК, обґрунтовуючи свою позицію тим, що зазначені обставини зумовлені незаконними діями посадових осіб, натомість для підстави, передбаченої п. 1 ч. 2 ст. 321 ГПК пропонує встановити строк в один рік [98, с. 79-80].

На нашу думку, наявність преклюзивних строків сприяє правовій визначеності, а тому є цілком обґрунтованою. Такий підхід встановлений і у зарубіжному законодавстві, зокрема, в Німеччині (5 років з моменту вступу рішення в законну силу) та Естонії (5 років з моменту вступу рішення в законну силу). Проте на практиці можуть мати місце практичні перешкоди звернення до суду із заявою про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами. Так, у випадку встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи заява може бути подана не пізніше тридцяти днів з дня, коли така особа дізналася або могла дізнатися про набуття рішенням статусу остаточного (п. 5 ч. 1 ст. 424 ЦПК), однак не пізніше десяти років з дня набрання судовим рішенням, про перегляд якого подається заява, законної сили (п. 2 ч. 2 ст. 424 ЦПК). Разом з тим, не секрет, що справа може розглядатися у ЄСПЛ і більше десяти років, зважаючи на що на практиці можливі випадки, коли особа, незважаючи на наявність рішення міжнародної судової установи, не може домогтися перегляду судового рішення за виключними обставинами, адже вплив преклюзивний десятирічний строк, передбачений ч. 2 ст. 424 ЦПК. Із зазначеним правовим регулюванням навряд можна погодитись, зважаючи на фундаментальний характер порушень, що констатуються ЄСПЛ при розгляді скарг про порушення положень ЄКПЛ. На наш погляд, для зазначеної підстави не повинно бути

встановлено преклюзивного строку.

Прикметно, що на розгляді Конституційного Суду України наразі перебуває конституційна скарга Приватного підприємства “Генеральний будівельний менеджмент” про відповідність на відповідність частині другій статті 3, статті 8, частині першій статті 9, частині третій статті 22, частині першій статті 55, частині першій статті 64 Конституції України (конституційності) пункту 2 частини другої, частини третьої статті 321 ГПК. Фактично йдеться про перевірку на конституційність встановленого у ГПК преклюзивного строку у 10 років для подачі заяви про перегляд судового рішення за виключними обставинами, передбаченого для випадків встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов’язань при вирішенні цієї справи судом. На думку скаржника зазначене положення порушує п. 1 ст. 6 ЄКПЛ та міжнародні зобов’язання, які взяла на себе Україна, ратифікувавши відповідний документ [259].

Показовою у цьому контексті є практика зарубіжних конституційних судів, які визнали аналогічні положення своїх національних законодавств неконституційними. У цьому контексті варто згадати Рішення Конституційного Суду Сербії від 21.02.2013 р. № ІУз-147/2012, яким було визнано неконституційним аналогічне положення, яке встановлювало преклюзивний строк у 5 років для подачі відповідних заяв про перегляд судових рішень [260]. А також рішення Конституційного Трибуналу Польщі від 22.09.2015 р. у справі SK 21/14, яким було визнано неконституційним положення польського законодавства, яке встановлювало 5-річний строк для подачі відповідних заяв виключно у випадку постановлення ЄСПЛ рішення проти Польщі про порушення ст. 6 ЄКПЛ [261].

Варто звернути увагу, що у законодавстві окремих країн такий строк не встановлений. Так, як зазначалося у попередніх підрозділах дисертації, відповідно до ч. 4 ст. 586 ЦПК Німеччини преклюзивний строк у п’ять років не застосовується до такої підстави для відновлення провадження у справі, як встановлення ЄСПЛ порушення ЄКПЛ або протоколів до неї, якщо судові рішення засноване на такому порушенні. Аналогічним чином зазначене питання також врегульоване Грузії та

Литви. Поряд із цим, не можемо погодитися із пропозиціями щодо того, щоб виключити із ЦПК положення щодо преклюзивного строку стосовно всіх підстав, адже саме невстановлення граничних строків перегляду судового рішення неодноразово визнавалося ЄСПЛ порушенням права на справедливий судовий розгляд [43; 262].

Разом з тим, на підставі досвіду іноземних держав вважаємо за можливе також збільшити преклюзивний строк звернення із заявою для підстави, передбаченої п. 1 ч. 2 ст. 423 ЦПК із трьох до п'яти років. Зважаючи на зазначене, пропонуємо ч. 2 ст. 424 викласти у наступній редакції:

“З урахуванням приписів частини першої цієї статті заява про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами може бути подана:

1) з підстави, визначеної пунктом 1 частини другої статті 423 цього Кодексу, - не пізніше п'яти років з дня набрання таким судовим рішенням законної сили;

2) з підстав, визначених пунктами 2-3 частини другої та пунктами 1,3 частини третьої статті 423 цього Кодексу, – не пізніше десяти років з дня набрання таким судовим рішенням законної сили.

Строки, встановлені у цій статті не застосовуються до підстави, передбаченої пунктом другим частини третьої статті 423 цього Кодексу”.

2.4 Процесуальний порядок провадження за нововиявленими або виключними обставинами

Порядок перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами передбачений статтями 427-429 ЦПК, які регламентують відкриття провадження за нововиявленими або виключними обставинами, особливості розгляду заяви та ухвалення рішення. Перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами є самостійним видом провадження у межах цивільного судочинства, що характеризується певною специфікою та редуційованою формою, яка є наслідком екстраординарності зазначеного виду перегляду.

Передусім варто визначитися із належним судом у цьому виді перегляду. Поняття належного суду використовується в доктрині цивільного процесуального права для позначення такого елементу права на справедливий судовий розгляд, як суд, встановлений в законі [263-265]. У літературі виокремлюється інституційна, процесуальна і компетенційна складові зазначеного поняття [263-264]. Для цілей нашого дослідження визначення належного суду при перегляді справ за нововиявленими або виключними обставинами передбачає визначення належного суду з точки зору юрисдикції (передусім інстанційної та територіальної), а також визначення належного складу суду, який має повноваження на розгляд конкретної справи.

Як зазначалося вище, однією із характеристик перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами є його позаінстанційний характер, що ускладнює питання правильного застосування правил юрисдикції, адже відповідний перегляд може бути здійснений будь-якою із судових інстанцій. Варто зазначити, що в історичній ретроспективі зазначене питання вирішувалося по-різному: якщо спочатку зазначені заяви подавалися до найвищого судового органу, то в подальшому підхід був змінений і в останніх кодифікаціях цивільного процесуального законодавства була сприйнята модель подачі відповідних заяв до суду, який ухвалив рішення у справі. По-різному зазначене питання вирішується і в зарубіжних правопорядках, і лише в окремих країнах, наприклад, в Естонії зазначений вид перегляду здійснюється найвищою судовою інстанцією.

ЦПК України встановлює особливі правила визначення належного суду для перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами. Так, для усіх видів нововиявлених та виключних обставин, окрім передбаченої у п. 2 ч. 2 ст. 423 ЦПК, справа має розглядатися судом, який ухвалив рішення у справі. Якщо ж судові рішення було змінено судами апеляційної чи касаційної інстанції, то справа має переглядатися саме цими судами (ч.ч. 1, 2 ст. 425 ЦПК). Натомість у випадку встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення

справи судом, заява про перегляд судового рішення за виключними обставинами справа має розглядатися ВП ВС (ч. 3 ст. 425 ЦПК України).

У літературі були висловлені також певні критичні зауваження щодо такого правового регулювання. Так, С.Я. Фурса, Є.І. Фурса і С.В. Щербак свого часу заперечували доцільність наділення суду першої інстанції повноваженнями переглядати справу за нововиявленими обставинами у тих випадках, коли рішенням судів апеляційної або касаційної інстанції було відхилено апеляційну або касаційну скаргу. У такому разі, на думку вчених, за результатами розгляду заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами суд постановляє ухвалу про задоволення заяви і скасування усіх попередніх рішень чи ухвал за нововиявленими обставинами, тому вбачається, що суддя першої інстанції володіє абсолютною владою у зв'язку з нововиявленими обставинами, а тому наділяється повноваженнями вищими, аніж суди вищих інстанцій, адже ухвала суду апеляційної чи касаційної інстанції, якою було відмовлено у задоволенні скарги на рішення суду першої чи апеляційної інстанції, у разі перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами втрачає законну силу [266, с. 996]. На наш погляд, у цьому контексті варто виходити із природи перегляду за нововиявленими або виключними обставинами та екстраординарності зазначеного виду перегляду, який не може конкурувати із інстанційними видами перегляду та має відмінні від них функції, а тому регламентація правил юрисдикції при перегляді судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами у національному цивільному процесуальному законодавстві загалом може бути визнана ефективною.

Водночас на практиці виникають складні питання, пов'язані із визначенням належного суду у випадку, коли судові рішення були переглянуті в апеляційному або касаційному порядку і скасовані та змінені лише в певній частині. З теоретичної точки зору у цьому разі можливі два варіанти. Перший варіант передбачає диференціацію дій: якщо заява про перегляд за нововиявленими або виключними обставинами стосується тієї частини судового рішення, яка була залишена в силі судом вищої інстанції, то заява має бути подана до суду першої інстанції, якщо ж така заява стосується зміненої частини судового рішення, то вона має бути подана

до суду вищої інстанції. Другий варіант вирішення вказаного питання не передбачає диференціації процесуальних дій: незважаючи на те, якої частини судового рішення (зміненої чи тієї, що була залишена в силі судом вищої інстанції) стосується заява, вона має подаватися до суду вищої інстанції. На наш погляд, у цьому випадку другий варіант є більш поміркованим, адже протилежний підхід призводить до ускладнення цивільної процесуальної форми і навіть до потенційної можливості виникнення двох паралельних проваджень за нововиявленими або виключними обставинами в судах різних інстанцій, якщо нововиявлені або виключні обставини викликають необхідність перегляду рішення в цілому.

Цікавим з цієї точки зору є наступний приклад із практики ВП ВС. В одній зі справ ВП ВС розглянула питання про те, яким судом має здійснюватися перегляд за нововиявленими обставинами у випадку, коли рішення суду першої інстанції змінене судом апеляційної інстанції лише в частині розподілу судових витрат. У цій справі ВП ВС відступила від попередньо сформованої практики КЦС ВС, згідно з якою зазначений перегляд має здійснюватися судом апеляційної інстанції, адже ним було змінено рішення суду першої інстанції безвідносно до характеру таких змін. Натомість ВП ВС у своїй правовій позиції у постанові від 03.02.2021 р. у справі № 826/20239/16 вказала, що у таких випадках перегляд має здійснюватися судом першої інстанції, адже саме він є судом, який ухвалив рішення по суті справи, незважаючи на подальші зміни рішення у частині судових витрат судом апеляційної інстанції [181]. На наш погляд, зазначена позиція є цілком поміркованою, адже вирішення питання про розподіл судових витрат є похідним від основних позовних вимог, і зміна розподілу судових витрат судом вищої інстанції не може розцінюватися як зміна судового рішення по суті справи. Зазначений випадок слід відрізнити від ситуацій, коли рішення суду нижчої інстанції було змінене судом вищої інстанції по суті, що були окреслені нами вище.

Ще одним питанням, що прямо не врегульовано в законі, є питання стосовно дій суду у випадку порушення заявником правил юрисдикції. У цьому випадку можна розрізнити два випадки – порушення правил інстанційної та територіальної юрисдикції. Прикметно, що ЦПК, встановивши правила інстанційної юрисдикції

(ст.ст. 23-25 ЦПК), не містить норми, яка б врегульовувала питання наслідків її порушення, хоча на практиці у такому разі суди відмовляють у прийнятті заяви та повертають її заявнику. Так, в ухвалі ВП ВС від 05.07.2023 р. справі № 709/18/21 ВП ВС зазначила, що справа, про перегляд рішення у якій просить заявник, не була предметом розгляду ВП ВС. Натомість КЦС ВС, ухвалюючи постанову від 24.04.2023 р. також не змінював рішення судів попередніх інстанцій та на ухвалював свого рішення, тому підстав для направлення заяви до КЦС ВС також немає. Натомість Черкаський апеляційний суд постановою від 13.02.2023 р. частково скасував судові рішення першої інстанції та ухвалив нове, тому із заявою про перегляд судового рішення слід вертатися саме до суду апеляційної інстанції. Зважаючи на зазначене, у прийнятті заяви про перегляд справи за нововиявленими обставинами ВП ВС відмовила та повернула заяву заявникові [267]. У випадку ж, коли заява подана до замість КЦС ВС до ВП ВС, остання передає справу до КЦС ВС, а не відмовляє у прийнятті заяви [268].

У разі порушення правил територіальної юрисдикції (підсудності) також виникає питання щодо можливості передачі заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами з одного суду до іншого. За загальним правилом відповідно до ч. 9 ст. 187 ЦПК передбачає обов'язок суду надіслати справу за підсудністю до іншого суду, якщо за результатами отриманої судом інформації щодо місцезнаходження відповідача виявиться, що справа не підсудна відповідному суду. У цьому випадку виникає питання про те, чи можна застосовувати аналогію закону та передавати заяву про перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами за підсудністю до належного суду. На наш погляд, зазначене правило не може бути застосоване, адже ст. 425 ЦПК у цьому випадку є спеціальною нормою стосовно загальних правил про підсудність в суді першої інстанції. Тим більше, що належний суд у цьому випадку визначається не за загальними правилами підсудності, які передбачають необхідність перевірки місцезнаходження відповідача, а за прямою вказівкою в законі, що і передбачено ст. 425 ЦПК. Разом з тим, варто звернути увагу на те, що фактично зазначені дії суду щодо відмови у прийнятті заяви про перегляд судового

рішення за нововиявленими або виключними обставинами не врегульовані в законі, що є недоліком. Стаття 427 ЦПК містить лише положення щодо наслідків недотримання вимог до форми і змісту заяви, передбачених ст. 426 ЦПК, та передбачає можливість залишення заяви без руху та повернення заяви на загальних підставах, визначених ст. 185 ЦПК. На наш погляд, у випадку порушення правил інстанційної або територіальної підсудності доцільно було б повертати заяву заявникові, адже саме таке повноваження суду, як повернення заяви, не перешкоджає повторному зверненню до суду належної юрисдикції. Зважаючи на зазначене, на наш погляд, доцільним було б доповнення ч. 3 ст. 427 ЦПК реченням наступного змісту: “Заява про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами також повертається заявнику у випадку порушення правил інстанційної або територіальної юрисдикції (підсудності) із роз’ясненням, до якого суду має звернутися заявник із відповідною заявою”.

З точки зору компетенційної складової ЦПК закріплює диференційовані правила щодо належного складу суду для перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами. Так, розгляд заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами здійснюється тим самим складом суду, який ухвалив рішення, що переглядається, якщо справа розглядалася суддею одноособово або у складі колегії суддів (ч. 13 ст. 33, ч. 8 ст. 34 ЦПК). Якщо ж такий склад суду сформувати неможливо, суддя або колегія суддів для розгляду заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами визначається в порядку, встановленому ч. 1 ст. 33 ЦПК. Розгляд заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами здійснюється палатою, об’єднаною палатою або ВП ВС, якщо рішення, що переглядається, ухвалено відповідно палатою, об’єднаною палатою або ВП ВС. Відтак у цьому випадку діють правила одноосібного або колегіального розгляду справи, встановлені для суду тієї інстанції, в якій здійснюється перегляд.

Натомість питання визначення складу суду для перегляду судових рішень за виключними обставинами врегульовано інакше: незалежно від того, у якому складі розглядалася справа, перегляд судових рішень за виключними обставинами з

підстав, визначених пп. 1, 3 ч. 3 ст. 423 ЦПК, здійснюється колегією у складі трьох або більшої непарної кількості суддів, а з підстави, визначеної п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК України – ВП ВС (ч. 9 ст. 34 ЦПК). Принципова відмінність у цьому випадку полягає у тому, що, по-перше, перегляд судових рішень завжди здійснюється у колегіальному складі, по-друге, не тільки не встановлено вимогу про тотожний склад суду для цього виду перегляду, але навпаки відповідно до ч. 6 ст. 37 ЦПК взагалі виключається можливість участі у провадженні за виключними обставинами судді, який брав участь у вирішенні справи в судах першої, апеляційної або касаційної інстанції. Як зауважувалося у попередніх підрозділах дисертаційного дослідження, зазначене може бути пояснене з точки зору визнання законодавцем відсутності необхідності виправлення судової помилки у суб'єктивному значенні під час перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами та необхідності її виправлення під час перегляду судових рішень за виключними обставинами.

Разом з тим, виникає питання щодо доцільності колегіального складу суду у всіх без винятку випадках перегляду судових рішень за виключними обставинами. Із буквального тлумачення п. 1 ч. 3 ст. 423 ЦПК випливає, що перегляд судових рішень за виключними обставинами здійснюється колегією у складі трьох або більшої непарної кількості суддів навіть у випадку перегляду з підстав визнання судді, який розглядав справу, винним у вчиненні кримінального правопорушення (п. 3 ч. 3 ст. 423 ЦПК). Звичайно, що у цьому випадку в принципі виключається можливість наступної участі цього ж судді у провадженні за виключними обставинами, проте коли такий перегляд здійснюється у суді першої інстанції, на наш погляд, відсутня необхідність розгляду справи у колегіальному складі. Достатньою умовою у цьому випадку є новий розгляд справи іншим суддею цього ж суду одноособово. Аналогічне зауваження стосується і перегляду в суді першої інстанції з підстав, передбачених п. 1 ст. 423 ЦПК України. Зважаючи на це, вважаємо за доцільне ч. 9 ст. 34 ЦПК викласти у наступній редакції: “Перегляд судових рішень за виключними обставинами, передбаченими пунктами 1, 3 частини третьої статті 423 цього Кодексу, здійснюється судом у такому самому

кількісному складі, в якому ці рішення були ухвалені (одноособово або колегіально), а перегляд з підстави, визначеної пунктом 2 частини третьої статті 423 цього Кодексу, - Великою Палатою Верховного Суду”. Таке регулювання у поєднанні із положеннями ч. 6 ст. 37 ЦПК здатне забезпечити мінімальні гарантії неупередженості суду та спростити процедуру перегляду судових рішень за виключними обставинами в судах першої інстанції.

У світлі вимог ч. 6 ст. 37 ЦПК щодо заборони повторної участі судді у перегляді судового рішення за виключними обставинами, якщо суддя попередньо брав участь у розгляді справи в судах першої, апеляційної або касаційної інстанції, слід розглянути питання забезпечення неупередженості суду у випадку перегляду справи за виключними обставинами ВП ВС з підстави, передбаченої п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК. Як зауважувалося вище, перегляд судових рішень за виключними обставинами пов’язаний із виправленням судової помилки, зокрема, і у випадку наявності рішення ЄСПЛ щодо порушення Україною ЄКПЛ або протоколів до неї. Відтак, мають забезпечуватися гарантії неупередженості суду аналогічні до того, як це має місце для апеляційного та касаційного провадження в контексті п. 1 ст. 6 ЄКПЛ. Водночас варто звернути увагу, що вимога ч. 6 ст. 37 ЦПК не може бути реалізована на практиці при розгляді справи ВП ВС у разі, якщо судові рішення, про перегляд якого за виключними обставинами була подана заява, було ухвалене або змінене внаслідок касаційного перегляду у самій ВП ВС за умови, що персональний склад ВП ВС залишився тим же або повноважний склад ВП ВС неможливо сформувати після задоволення відводів суддів на підставі ч. 6 ст. 37 ЦПК. Зважаючи на відсутність у законі можливості заміни суддів ВП ВС іншими суддями касаційних судів у складі ВС у разі наявності конфлікту інтересів у суддів ВП ВС, у такому випадку, на наш погляд, відповідно до Бангалорських принципів поведінки судді має застосовуватися так зване “правило необхідності”, тобто принцип, відповідно до якого “суддя не може бути відсторонений від участі у розгляді справи в тому випадку, коли жодний інший суд не може бути призначений для розгляду даної справи” (п. 2.5) [269].

Правильне визначення належного суду прямо впливає на структурно-функціональну характеристику провадження у справі за нововиявленими або виключними обставинами, адже саме інстанція, в якій здійснюється відповідний перегляд у конкретній справі, і визначає особливості порядку розгляду заяви про перегляд за нововиявленими або виключними обставинами. Зазначене дозволяє нам також ширше подивитися на проблематику співвідношення загальних і спеціальних норм ЦПК під час перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами. Відповідно до ч. 2 ст. 429 ЦПК справа розглядається судом за правилами, встановленими ЦПК для провадження, у суді тієї інстанції, яка здійснює перегляд. У суді першої інстанції справа розглядається у порядку спрощеного позовного провадження з повідомленням учасників справи. Системний аналіз норм цивільного процесуального законодавства дозволяє виокремити п'ять рівнів правового регулювання порядку розгляду справи при перегляді судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, а саме:

- 1) загальні правила цивільного судочинства;
- 2) правила спрощеного позовного провадження;
- 3) правила суду тієї інстанції, в якому переглядається справа (суду першої, апеляційної чи касаційної інстанції);
- 4) загальні правила перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами;
- 5) спеціальні правила перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, закріплені для такої підстави, як визнання міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань (п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК).

При цьому кожний наступний рівень має розглядатися як спеціальна норма щодо більш загальних норм цієї системи. Зазначений алгоритм застосування підтверджується наступними положеннями законодавства. Відповідно до ч. 2 ст. 429 ЦПК справа розглядається судом за правилами, встановленими ЦПК для провадження, у суді тієї інстанції, яка здійснює перегляд. У суді першої інстанції

справа розглядається у порядку спрощеного позовного провадження з повідомленням учасників справи. Відтак, у випадку, коли певні питання не врегульовані загальними нормами про перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, суд першої інстанції, який розглядає відповідну заяву має використовувати положення, що регулюють спрощене позовне провадження, зокрема ст. ст. 274-279 ЦПК. Водночас відповідно до ч. 1 ст. 279 ЦПК розгляд справи у порядку спрощеного позовного провадження здійснюється судом за правилами, встановленими ЦПК для розгляду справи в порядку загального позовного провадження, з особливостями, визначеними у цій главі. Відтак, зазначені норми відсилають нас до правил загального позовного провадження і, нарешті, загальних положень ЦПК.

У випадку, коли перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами здійснюється у судах апеляційної або касаційної інстанції і загальні норми зазначеного виду провадження не врегульовують відповідні повноваження суду, також має діяти ч. 2 ст. 429 ЦПК щодо застосування правил, встановлених ЦПК для провадження, у суді тієї інстанції, яка здійснює перегляд, тобто положень, що регулюють апеляційний або касаційний перегляд. Водночас якщо спеціальні норми щодо апеляційного або касаційного перегляду судових рішень також не дають прямої відповіді щодо алгоритму дій, мають застосовуватися також бланкетні норми, зокрема ч. 1 ст. 368 ЦПК, відповідно до якої справа розглядається судом апеляційної інстанції за правилами, встановленими для розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження, з особливостями, встановленими цією главою, а також ч. 1 ст. 402 ЦПК, відповідно до якої у суді касаційної інстанції скарга розглядається за правилами розгляду справи судом першої інстанції в порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення учасників справи з урахуванням ст. 400 ЦПК. Відтак зазначені норми знову відсилають на до правил спрощеного позовного провадження у суді першої інстанції, закріплених у ст. ст. 274-279 ЦПК із подальшою можливістю застосування ч. 1 ст. 279 ЦПК щодо застосування правил загального позовного провадження у випадку, коли норми, які

регулюють спрощене позовне провадження не врегульовують певні питання процесуального регламенту.

Як зауважувалося у попередніх підрозділах дисертації, у структурі зазначеного виду перегляду можна виокремити такі стадії, як: а) відкриття провадження за нововиявленими або виключними обставинами; б) підготовка справи до розгляду; в) розгляд заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами та ухвалення рішення, що по суті включає такі два етапи, як: і) встановлення наявності або відсутності нововиявлених або виключних обставин; ii) повторний розгляд справи в межах встановлених нововиявлених або виключних обставин. Розглянемо зазначені стадії детальніше.

Відкриття провадження за нововиявленими або виключними обставинами є першою стадією відповідного провадження, метою якої є з'ясування наявності передумов звернення до суду із відповідною заявою та порядку такого звернення, тобто наявності підстав для відкриття провадження про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами. Вимоги до форми і змісту заяви про перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами визначені ст. 426 ЦПК, відповідно до якої така заява має відповідати за формою і змістом вимогам ЦПК щодо оформлення заяв до суду першої інстанції. У законодавстві встановлені також окремі спеціальні вимоги до такої заяви, зокрема у ній зазначаються найменування суду, до якого подається заява; ім'я (найменування) особи, яка подає заяву, місце її проживання чи місцезнаходження; інші учасники справи; дата ухвалення і зміст судового рішення, про перегляд якого подано заяву; нововиявлені або виключні обставини, якими обґрунтовується вимога про перегляд, дата їх відкриття або встановлення; посилання на докази, що підтверджують наявність нововиявлених або виключних обставин. До заяви також додаються копії заяви відповідно до кількості учасників справи; документ про сплату судового збору; докази, що підтверджують наявність нововиявлених або виключних обставин; документ, що підтверджує повноваження представника особи, яка подає заяву, якщо заява підписана представником; клопотання особи про

вотребування копії рішення міжнародної судової установи, юрисдикція якої визнана Україною, в органу, відповідального за координацію виконання рішень міжнародної судової установи, якщо її немає у розпорядженні особи, яка подала заяву, - у разі подання заяви про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК; у разі пропуску строку на подання заяви - клопотання про його поновлення. Прикметно, що за подання і розгляд заяви про перегляд судового рішення за виключними обставинами судовий збір не сплачується (ч. 3 ст. 426 ЦПК), що також підтверджує екстраординарність підстав для цього виду перегляду та визнання наявності помилки суду.

На цій стадії суд може застосовувати такі повноваження: а) залишити заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами без руху, якщо має місце невідповідність вимогам до форми та змісту такої заяви, встановленим у ст. 426 ЦПК, не сплачено судовий збір або не надано відповідних копій документів (ч. 3 ст. 427 ЦПК); б) повернути позовну заяву у випадках, коли недотримані вимоги ч. 4 ст. 185 ЦПК (ч.3 ст. 427 ЦПК); в) відмовити у прийнятті заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами [267]; г) відкрити провадження за нововиявленими або виключними обставинами, якщо дотримані всі встановлені законом вимоги.

Поряд із цим на практиці виникають складні випадки правозастосування, пов'язані із реалізацією судом повноважень на цій стадії. Наприклад, виникає питання про те, що слід робити суду у ситуації, коли заява про перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами не містить вказівки на такі обставини. Так, ухвалою ВП ВС від 03.11.2020 р. у справі № 910/8113/16 встановлено, що заявник подав до КГС ВС заяву про перегляд справи за нововиявленими обставинами судових рішень, зазначаючи, що нововиявленими обставинами, на підставі яких постанова ВГСУ від 14.11.2017 р. підлягає перегляду відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 320 ГПК, є встановлення ВП ВС у постанові від 06.02.2020 р. (провадження № 11-628сап19) тих обставин, що судді ВГСУ під час прийняття постанови від 14.11.2017 р. у справі № 910/8113/16 вийшли за межі наданих суду касаційної інстанції повноважень, перевищили надану їм

процесуальну компетенцію суду касаційної інстанції, діяли не як суд, встановлений законом, у значенні п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, а тому встановлені ними таким чином у постанові обставини є неправомірними і такими, що не існували. Встановлені ВП ВС обставини є істотними для справи, оскільки існували на дату прийняття постанови і спростовують обставини, встановлені колегією суддів ВГСУ, а також не були і не могли бути відомі заявнику. При цьому з матеріалів справи вбачалося, що ВП ВС у вказаній вище постанові від 06.02.2020 р., залишаючи без змін рішення Вищої ради правосуддя (далі – ВРП) від 04.06.2019 р. № 1523/0/15-19 “Про залишення без змін рішення Другої Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя від 11.03.2019 р. № 702/2дп/15-19 про притягнення суддів ВГСУ у цій справі до дисциплінарної відповідальності”, підтримала висновки ВРП про те, що порушення норм ГПК у діях вказаних суддів під час розгляду справи утворюють проступок, передбачений п. 4 ч. 1 ст. 106 ЗУ “Про судоустрій та статус суддів”, оскільки вказані судді вийшли за встановлені ГПК межі та фактично діяли не як суд, встановлений законом. Після відкриття провадження у цій справі КГС передав справу на розгляд ВП ВС для вирішення виключної правової проблеми, що необхідна для забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовчої практики, яка була сформульована таким чином: як рішення ВП ВС, прийняте за результатами розгляду скарги на рішення ВРП, ухвалене за результатами розгляду скарги на рішення її Дисциплінарної палати, та яке містить висновки про те, що суд фактично діяв не як суд, встановлений законом, впливає на чинність постановленого у справі судового рішення; чи є рішення ВП ВС, прийняте за результатами розгляду скарги на рішення ВРП, ухвалене за результатами розгляду скарги на рішення її Дисциплінарної палати, яке містить висновки про те, що суд фактично діяв не як суд, встановлений законом, підставою для перегляду такого рішення за нововиявленими обставинами?

За наслідками розгляду цієї справи ВП ВС відмовила у її задоволенні, аргументувавши своє рішення тим, що рішення у дисциплінарній справі не можна вважати особливими і непереборними обставинами, з якими пов'язано право на оскарження рішення, яке набрало законної сили. Тож застосування

екстраординарної процедури перегляду судового рішення, яке набрало законної сили, з такої підстави, як наявність рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності у дисциплінарній справі, є порушенням принципу верховенства права, зокрема принципу правової визначеності [270].

Водночас, у цій справі мала місце також окрема думка одного із суддів, в якій зауважується на тому, що у цій ситуації ВП ВС повинна була не відмовляти у задоволенні заяви після розгляду її по суті, а з самого початку відмовити у відкритті провадження про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами. Так, суддя В.В. Пророк в своїй окремій думці звертає увагу на те, що ст. 325 ГПК передбачає загальне правило щодо того, що справа у випадку перегляду за нововиявленими або виключними обставинами має переглядатися за правилами, встановленими ГПК для провадження у суді тієї інстанції, яка здійснює перегляд. Відтак, зважаючи на те, що спеціальні норми, які регулюють порядок розгляду відповідної заяви, не містять спеціального правила на випадок подачі заяви, в якій відсутні підстави для відповідного виду перегляду, слід керуватися загальними нормами, які регулюють касаційний перегляд, зокрема п. 1 ч. 1 ст. 293 ГПК, відповідно до якої суд касаційної інстанції має відмовити у відкритті касаційного провадження у справі, якщо касаційну скаргу подано на судові рішення, що не підлягає касаційному оскарженню. Відтак, на думку судді В.В. Пророка, якщо провадження було вже відкрито, то його слід закрити, а не відмовляти у задоволенні заяви по суті [271].

Варто зазначити, що окрема думка судді не позбавлена сенсу і є актуальною для всіх видів судочинства, зокрема і цивільного. Дійсно, ст. 427 ЦПК не містить вказівки на повноваження суду у разі вказівки заявником у своїй заяві обставин, які за своїм характером не є нововиявленими або виключними. У п. 5 ч. 2 ст. 426 ЦПК зазначається, що у заяві про перегляд мають бути вказані нововиявлені або виключні обставини, якими обґрунтовується вимога про перегляд судового рішення, дата їх відкриття або встановлення. У разі невідповідності заяви вимогам, визначеним у ст. 426 ЦПК, заява має залишатися без руху і особі має бути надано строк для усунення відповідних недоліків. Проте варто розрізняти ситуації, коли

особа не вказала відповідні обставини або із даних, які особа вказала неможливо встановити, наприклад, коли такі обставини стали відомі, що потребує усунення недоліку відповідної заяви, а також ситуації, коли особа вказує на обставини, які за своєю сутністю не відповідають ознакам нововиявлених обставин, що може бути встановлено виключно під час розгляду відповідної заяви. Зважаючи на зазначене, не можемо погодитися із тим, що у вищенаведеному випадку суд мав відмовити у відкритті провадження, а не розглянути відповідну заяву по суті.

Підготовка справи до розгляду є другою стадією провадження за нововиявленими або виключними обставинами. Хоча зазначена стадія *de jure* не виокремлена в ЦПК, але *de facto* вона має місце та характеризується своєю специфікою. Так, відповідно до ст. ст. 428, 429 ЦПК на цій стадії суддя (суддя-доповідач) може вчиняти такі дії: надсилає учасникам справи копії заяви про перегляд і повідомляє їх про дату, час і місце судового засідання; постановляє ухвалу про витребування копії рішення міжнародної судової установи, юрисдикція якої була визнана Україною, разом з її автентичним перекладом від органу, відповідального за координацію виконання рішень міжнародної судової установи, якщо в заяві про перегляд судового рішення у зв'язку з цією виключною обставиною міститься клопотання про витребування; суд може постановити ухвалу про закриття провадження за нововиявленими або виключними обставинами, якщо особа, яка подала відповідну заяву відмовилася від неї до початку розгляду справи у судовому засіданні. Водночас, можна говорити, що по суті у зазначеному виді перегляду можливі у певних випадках фактично дві стадії підготовки справи – одна у межах підготовки до розгляду питання про наявність або відсутність нововиявлених або виключних обставин, а друга – у разі необхідності проведення підготовчих дій перед повторним розглядом справи з урахуванням таких нововиявлених або виключних обставин, якщо така підготовка необхідна. У другому випадку фактично може йтися про необхідність вчинення певних підготовчих дій перед повторним розглядом справи, наприклад, у разі скасування рішення суду судом касаційної інстанції за результатами розгляду заяви про перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами із передачею справи на

новий розгляд до суду першої інстанції стадія підготовки може мати місце в суді першої інстанції перед повторним розглядом справи.

Щодо розгляду заяви та ухвалення рішення, варто звернути увагу, що ст. 429 ЦПК містить лише вказівку на загальний порядок її розгляду за правилами провадження у суді тієї інстанції, яка здійснює перегляд, а також вказівкою на те, що в суді першої інстанції справа розглядається за правилами спрощеного позовного провадження з повідомленням учасників справи. Також встановлено спеціальний строк для розгляду відповідної заяви – тридцять днів з дня відкриття провадження за нововиявленими або виключними обставинами. Крім того, встановлено спеціальні повноваження суду за наслідками розгляду відповідної заяви.

Поряд із цим, на наш погляд, таке правове регулювання не повною мірою відповідає сутності та меті зазначеного виду провадження. ВП ВС неодноразово зауважувала на самостійності та факультативності провадження у справі за нововиявленими обставинами, підкреслюючи, що його не можна розглядати як ревізію судового рішення, яке набрало законної сили, адже його метою є не виправлення судової помилки у вигляді незаконності або необґрунтованості судового рішення, як це має місце в судах апеляційної та касаційної інстанції, а перегляд уже розглянутої справи з урахуванням обставин, про існування яких стало відомо після ухвалення судового рішення і яка могла суттєво вплинути на вирішення справи, оскільки учасники судового розгляду не знали про неї та, відповідно, не могли надати суду дані про неї [181].

У цьому контексті виникає питання про предмет судової діяльності під час перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами. Зазначене питання ставало предметом тлумачення ВС, який послідовно виходить із того, що при вирішенні заяви про перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами суд повинен лише перевірити наявність підстав для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами та переглянути судові рішення за нововиявленими обставинами лише в тих межах, в яких ці обставини впливають на суть рішення

[182]. На наш погляд, саме предмет судової діяльності та межі перегляду і відіграють вирішальну роль з точки зору формування структури такого перегляду.

Межі перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами визначені у ч. 5 ст. 423 ЦПК вказівкою на те, що під час зазначеного виду перегляду суд зв'язаний вимогами, що були предметом розгляду при ухваленні судового рішення, яке переглядається, тому він не може розглядати інші вимоги або підстави позову. Варто звернути увагу на те, що межі зазначеного виду перегляду у ЦПК визначені інакше, аніж межі апеляційного і касаційного перегляду у статтях 367 і 400 ЦПК відповідно. На наш погляд, зазначене є недоліком правової регламентації меж перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, відтак можна запропонувати окремо врегулювати питання меж цього виду перегляду в статті 423-1 “Межі розгляду справи при перегляді судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами» наступного змісту:

“1. При перегляді судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами суд перевіряє наявність нововиявлених або виключних обставин і переглядає справу лише в тих межах, в яких ці обставини впливають на суть ухваленого рішення.

2. При перегляді судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами суд не може виходити за межі тих вимог, які були предметом розгляду при ухваленні судового рішення, яке переглядається, розглядати інші вимоги або інші підстави позову.”

Зважаючи на зазначене, на нашу думку, не можна погодитися із думкою С.В. Степанова, який зауважує, що суд у випадку визнання наявності нововиявлених обставин переглядає справу в повному обсязі [127, с. 155-156], адже повторний розгляд справи відбувається в межах, в яких ці обставини впливають на суть ухваленого рішення, і це не завжди повторний розгляд справи в цілому. Випадком, коли справа має завжди бути переглянута в повному обсязі є, наприклад, перегляд за виключними обставинами, з підстави, передбаченої п. 3 ч. 3 ст. 423

ЦПК, адже у разі наявності вироку суду проти судді ми взагалі не можемо використати жодні матеріали первісного провадження.

З точки зору компаративістської перспективи можна виокремити три доктринальні моделі провадження за нововиявленими або виключними обставинами. Перша модель, яку умовно можна назвати *консолідованою*, наразі реалізована у чинному ЦПК, де загалом етап встановлення нововиявленої або виключної обставини і етап власне перегляду судового рішення не диференційовані в ЦПК. Разом з цим, очевидно, що зазначена модель не може бути зреалізована як універсальна для всіх видів нововиявлених або виключних обставин. Наприклад, у випадку, коли має місце рішення міжнародної судової установи, юрисдикція якої визнана Україною, про порушення Україною міжнародних зобов'язань, то за наслідками розгляду заяви може мати необхідність передачі справи на новий розгляд до суду нижчої інстанції, що своєю чергою свідчить про те, що фактично етап встановлення наявності виключної обставини буде мати місце у ВС, а новий розгляд справи з урахуванням виключних обставин – в суді нижчої інстанції. Зазначене в цілому не відповідає ідеї консолідованої моделі, де ці два етапи не розподілені.

Друга модель, яку можна умовно назвати *послідовною*, передбачає відокремлення етапу встановлення наявності або відсутності нововиявлених або виключних обставин з наступним скасуванням судового рішення від етапу власне перегляду справи в повному обсязі або в частині з урахуванням встановлених нововиявлених або виключних обставин. У такому випадку стадія визначення наявності нововиявлених обставин та власне перегляду справи можуть розриватися у часі, і суд має більше повноважень щодо визначення подальшого регламенту – суд може розпочати розгляд зі стадії підготовчого провадження або ж зі стадії розгляду справи повторно в судовому засіданні після скасування судового рішення. В межах цієї моделі можна виокремити два етапи стадії судового розгляду у провадженні за нововиявленими або виключними обставинами: а) встановлення факту наявності або відсутності нововиявлених обставин і скасування судового рішення; б) власне перегляд цивільної справи повністю або частково з урахуванням

нововиявлених або виключних обставин. У такому випадку перший етап завершується постановленням ухвали про задоволення заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами та скасування судового рішення. Другий етап – власне перегляд – в свою чергу завершується ухваленням рішення суду, яким справа вирішується по суті з урахуванням нововиявлених або виключних обставин. Зазначена модель певною мірою нагадує структуру заочного розгляду справи. Відтак, встановлення нововиявлених обставин є передумовою перегляду судового рішення повністю або частково.

Нарешті третя модель, яку умовно можна назвати *дискреційною*, передбачає збільшення дискреції суду щодо подальшого вибору порядку розгляду справи. Відповідно до неї за загальним правилом перегляд відбувається за правилами послідовної моделі, тобто з відокремленими двома етапами, однак за умови, що характер нововиявлених або виключних обставин дозволяють переглянути справу в тому ж судовому засіданні і сторони не заперечують проти цього, обидва етапи мають місце в одному судовому засіданні. Наш погляд, третя, дискреційна, модель є більш перспективною та більше відповідає концепції судового кейс-менеджменту з широким наділенням суддів правом керувати судовим процесом з метою забезпечення ефективності цивільного судочинства.

Особливу увагу також слід вернути у цьому контексті на повноваження суду за результатами розгляду справи. Відповідно до положень ЦПК за результатами відповідного виду перегляду суд має такі повноваження: 1) відмовити в задоволенні заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами та залишити відповідне судове рішення в силі; 2) задовольнити заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, скасувати відповідне судове рішення та ухвалити нове рішення чи змінити рішення; 3) скасувати судове рішення і закрити провадження у справі або залишити позов без розгляду; 4) за результатами перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами ВС може також скасувати судове рішення (судові рішення) повністю або частково і передати справу на новий розгляд до суду першої чи апеляційної інстанції (ч. 3 ст. 429 ЦПК).

Цікавим у цьому контексті видається питання про можливість застосування інших повноважень судів різних інстанцій, зважаючи на бланкетну норму про застосування для розгляду справи правил суду тієї інстанції, який здійснює перегляд. Наприклад, цікавим є питання про можливість застосування такого повноваження, як визнання судового рішення нечинним у випадку укладення мирової угоди між сторонами (ч. 2 ст. 373, ч. 2 ст. 408 ЦПК). Відповідно до ч. 2 ст. 207 ЦПК сторони можуть укласти мирову угоду і повідомити про це суд, зробивши спільну письмову заяву, на будь-якій стадії судового процесу. Відтак, фактично відсутня заборона на вчинення відповідних дій.

Судові рішення, ухвалені за результатами зазначеного виду перегляду виступають об'єктами оскарження на загальних підставах відповідно до ч. 7 ст. 429 ЦПК, тобто якщо відповідний вид перегляду здійснюється судом першої інстанції, то судові рішення за його результатами можуть бути оскаржені в апеляційному і касаційному порядку. Якщо перегляд здійснюється судом апеляційної інстанції, то можливим є касаційне оскарження.

У цьому контексті інтерес становить одна зі справ, переданих на розгляд ВП ВС задля формування єдності судової практики. Так, КЦС передав на розгляд ВП ВС справу, встановивши наявність неоднакової практики застосування положень ч. 7 ст. 429 ЦПК і ч. 7 ст. 325 ГПК щодо тлумачення положень процесуального закону стосовно повноважень суду касаційної інстанції, що реалізуються за наслідками перегляду судових рішень, ухвалених за результатами перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами. Зокрема, КЦС вважав за необхідне відійти від практики, яка склалася в межах КГС, відповідно до якої КГС за результатами перегляду судових рішень судів попередніх інстанцій за нововиявленими обставинами сам розглядає відповідні заяви по суті. Натомість, на думку суддів КЦС, зважаючи на положення ч. 7 ст. 429 ЦПК України, судові рішення, ухвалені за результатами перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами, може бути переглянута на загальних підставах, тому суд касаційної інстанції не має повноважень скасовувати рішення судів попередніх інстанцій і розглядати зазначену заяву по суті (постановляти нове рішення з приводу розгляду

заяви про перегляд за нововиявленими обставинами рішення суду або ж відмовляти у задоволенні такої заяви), оскільки це належить до компетенції того суду, судового рішення якого переглядається [273]. У зазначеній справі ВП ВС виніс постанову від 02.03.2023 р., в якій відмовив у відступі від правової позиції у зв'язку із відсутністю подібності правовідносин [274]. Водночас порушене питання і наразі є актуальним. На наш погляд, у цій ситуації слід виходити із сутності перегляду справи за нововиявленими обставинами і мети такого перегляду, якою є не усунення помилок судів нижчих інстанцій, а перегляд судового рішення, що набрало законної сили, судом, що його ухвалив, з урахуванням істотних обставин, які не були і не могли бути відомі ані учасникам справи, ані суду на момент первісного розгляду справи. Зважаючи на зазначене, розгляд заяви про перегляд за виключними обставинами, на наш погляд, має здійснюватися саме судом, що ухвалив таке рішення, а не касаційним судом за результатами оскарження відповідних рішень в порядку ч. 7 ст. 429 ЦПК України. Таким чином, у цьому випадку слід виходити із пріоритетності повноважень суду нижчої інстанції, а тому слід дійти висновку, що практика КЦС, відповідно до якої у випадку розгляду таких заяв справа має передаватися для розгляду відповідної заяви до суду, який ухвалив рішення, є правильною. Зазначене також відповідатиме концепції дискреційної моделі перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, яка була описана нами раніше.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Нововиявленими обставинами є виявлені після набрання судовим рішенням законної сили юридичні факти об'єктивної дійсності, які існували під час розгляду справи та мали істотне значення для правильного вирішення спору по суті через їх іманентний зв'язок із предметом доказування у справі, однак не були і не могли бути відомі добросовісному заявникові при первісному розгляді справи та не могли бути заявлені ним на попередніх етапах судового провадження з причин, що від нього не залежали, а тому не були взяті до уваги судом при ухваленні рішення у справі. Можна виокремити універсальну (загальну) підставу перегляду судових

рішень за нововиявленими обставинами (п. 1 ч. 2 ст. 423 ЦПК) та спеціальні (понайменовані) підстави перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами (пп. 2-3 ч. 2 ст. 423 ЦПК).

Загальні ознаки нововиявлених обставин зводяться до наступного: а) за своєю суттю нововиявлені обставини є юридичними фактами, з якими пов'язується виникнення, зміна чи припинення правовідносин; б) такі обставини існували на час розгляду справи судом; в) вони не були відомими заявникові під час первісного розгляду справи судом та на них не могло бути здійснене посилення на попередніх етапах провадження у справі; г) вони не були взяті судом до уваги при первісному розгляді; д) вони мають істотне значення для справи і потенційно можуть призвести до іншого результату судового розгляду; е) вони мають тісний зв'язок із предметом доказування у справі.

Понайменовані нововиявлені обставини характеризуються спеціальними ознаками. Ознаками нововиявленої обставини, передбаченої п. 2 ч. 2 ст. 423 ЦПК, є такі: а) специфічний характер обставин, що пов'язані з вадами формуванням доказової бази у справі (факт надання завідомо неправильного висновку експерта, завідомо неправдивих показань свідка, завідомо неправильного перекладу, фальшивості письмових, речових чи електронних доказів); б) встановлення таких обставин у судовому рішенні у кримінальній справі (вироку суду або ухвалі про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності), що набрало законної сили; в) специфічний характер істотності обставин, яка проявляється у тому, що зазначені обставини повинні призвести до ухвалення незаконного рішення у справі, про перегляд рішення в якій подається заява.

Скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення судового рішення, що підлягає перегляду (п. 3 ч. 2 ст. 423 ЦПК України) як спеціальна підстава для перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами має такі ознаки, як: а) скасування саме судового рішення, а не будь-якого іншого акту, у встановленому законом порядку; б) специфічний характер істотності рішення, що було скасоване, для справи, про перегляд рішення у якій подається заява, що

проявляється по суті у преюдиційній пов'язаності цих двох рішень; в) набрання законної сили судовим рішенням про скасування судового рішення, на яке було здійснене посилання.

Виключні обставини можна визначити як юридичні факти, які визначені цивільним процесуальним законодавством як підстави для перегляду судових рішень *res judicata*, які мають істотне значення для вирішення справи і підтверджені визначеними в законі актами (рішенням КСУ, рішенням ЄСПЛ, вироком суду), ухваленими після набрання законної сили первісним судовим рішенням, з якими закон пов'язує необхідність екстраординарного виду перегляду з метою перевірки законності первісного судового рішення.

Ознаками виключних обставин є: а) такі обставини є юридичними фактами, з якими суд пов'язує наявність, виникнення або припинення правовідносин; б) такі факти мають істотний характер для правильного вирішення справи; в) вони мають бути підтверджені певним актом, хоча і природа такого акту може бути різною (рішення КСУ, рішення ЄСПЛ, вирок суду, що набрав законної сили). Ознакою, яка є відмінною від нововиявлених обставин, проте є спільною для всіх виключних обставин є те, що зазначені обставини пов'язані із помилкою суду, що розглядав справу, у суб'єктивному значенні, яка проявляється у незаконності судового рішення, або ж взагалі умисними діями судді щодо постановлення незаконного та/або необґрунтованого рішення.

Виключна обставина, передбачена п. 1 ч. 2 ст. 423 ЦПК, характеризується такими ознаками: а) встановлення КСУ неконституційності (конституційності) закону, іншого правового акту чи їх окремого положення; б) застосування (незастосування) акту, що визнав неконституційним, судом при вирішенні справи; в) рішення суду не виконане на момент подачі заяви про перегляд судового рішення за виключними обставинами. Варто розрізняти випадки, коли судові рішення підлягає примусовому виконанню, і випадки, коли судові рішення не підлягає примусовому виконанню. Для рішень, які підлягають примусовому виконанню, застосування підстави, передбаченої у п. 1 ч. 3 ст. 423 ЦПК, може мати місце виключно у разі, коли таке рішення ще не виконане, однак доцільним є

встановлення винятків для осіб, за конституційною скаргою яких було ухвалене відповідне рішення КСУ. Вимога про можливість перегляду лише тих рішень, що ще не були виконані, не перешкоджає відповідному перегляду рішень: а) якими було відмовлено у задоволенні позовних вимог; б) за негативними та позитивними позовами про визнання; в) за перетворювальними позовами; г) за позовами про присудження, які ще не були виконані.

Перегляд судових рішень за виключними обставинами з підстави встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом, має розглядатися як субсидіарний захід індивідуального характеру у світлі конвенційного захисту прав людини, умовами застосування якого є: а) наявність рішення міжнародної судової установи, юрисдикція якої визнана Україною; б) остаточність цього рішення; в) встановлення цим рішенням порушень у справі, про перегляд рішення у якій просить заявник; г) необхідність перегляду з точки зору поновлення прав *restitution in integrum*.

Встановлення вироком суду, що набрав законної сили, вини судді у вчиненні кримінального правопорушення, внаслідок якого було ухвалено судове рішення (п. 3 ч. 3 ст. 423 ЦПК) характеризується такими ознаками: а) вчинення суддею кримінального правопорушення, внаслідок якого було ухвалене судове рішення; б) наявність вироку суду, що набрав законної сили, який підтверджує вину судді у цьому. Доцільним є поширення відповідної підстави також на присяжних.

Право на подачу заяви про перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами має здійснюватися із дотриманням вимог щодо належних суб'єктів та об'єктів перегляду, строків для подачі відповідної заяви про перегляд, а також належного суду, що оцінюється у світлі вимог п. 1 ст. 6 ЄКПЛ. З цієї точки зору удосконалення потребують окремі аспекти законодавчого регулювання перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, зокрема у частині розширення кола суб'єктів перегляду, скасування преклюзивного строку для окремих підстав перегляду, спрощення процедури розгляду справи за рахунок надання можливості перегляду судових рішень за

винятковими обставинами одноособово, якщо такий перегляд здійснюється судом першої інстанції тощо.

З точки зору структурно-функціональної характеристики перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами можна виокремити загальний і спеціальний (для підстави перегляду за виключними обставинами, передбаченої п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК) порядки зазначеного виду перегляду. На доктринальному рівні можна виокремити три доктринальні моделі провадження за нововиявленими або виключними обставинами: а) консолідовану, б) послідовну, в) дискреційну. Більш доцільним є відтворення на національному рівні дискреційної моделі перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, що передбачає, що за загальним правилом перегляд відбувається за правилами послідовної моделі, однак за умови, що характер нововиявлених або виключних обставин дозволяють переглянути справу в тому ж судовому засіданні і сторони не заперечують проти цього, обидва етапи можуть мати місце в одному судовому засіданні.

ВИСНОВКИ

Дисертація є кваліфікаційною науковою працею, що містить наукові положення та науково обґрунтовані результати в галузі науки цивільного процесуального права, що вирішують важливе наукове завдання, яке полягає у з'ясуванні природи і змісту перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами в цивільному судочинстві, наданні його структурно-функціональної характеристики та пропозицій щодо удосконалення його законодавчого регулювання. За результатами дослідження сформульовані такі наукові висновки.

1. Перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами є екстраординарним і позаінстанційним видом перегляду, який у структурно-функціональному вимірі характеризується як самостійне провадження цивільного судочинства. Перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами має розглядатися як гарантія забезпечення конституційного права на судовий захист в контексті міжнародних стандартів права на справедливий судовий розгляд, закріплених у п. 1 ст. 6 ЄКПЛ та практиці ЄСПЛ, гарантуючи дотримання балансу між правовою визначеністю, зокрема остаточністю судових рішень *res judicata*, і правом особи на доступ до суду в процедурах перегляду судових рішень з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб.

2. Аналіз зарубіжного законодавства дозволяє виокремити три доктринальні моделі провадження за нововиявленими або виключними обставинами: а) консолідовану, в якій етап встановлення нововиявленої або виключної обставини і етап власне перегляду судового рішення не диференційовані в самому ЦПК; б) послідовну, яка передбачає відокремлення етапу встановлення наявності або відсутності нововиявлених або виключних обставин з наступним скасуванням судового рішення від етапу власне перегляду справи в повному обсязі або в частині з урахуванням встановлених нововиявлених або виключних обставин; в) дискреційну, що передбачає збільшення дискреції суду

щодо подальшого вибору порядку розгляду справи. Відповідно до останньої моделі за загальним правилом перегляд відбувається за правилами послідовної моделі, тобто з відокремленими двома етапами, однак за умови, що характер нововиявлених або виключних обставин дозволяють переглянути справу в тому ж судовому засіданні і сторони не заперечують проти цього, обидва етапи мають місце в одному судовому засіданні. Відтворення дискреційної моделі на національному рівні є доцільним з точки зору забезпечення гарантій п. 1 ст. 6 ЄКПЛ і необхідності запровадження комплексного судового кейс-менеджменту.

3. В аспекті практики ЄСПЛ перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами має відповідати наступним вимогам: а) такий перегляд є екстраординарним і має місце у разі наявності прямо визначених в законі істотних підстав, що зумовлюють необхідність у перегляді судового рішення; б) підстави перегляду мають бути сформульовані з дотриманням вимог до якості закону, а також виключати можливість свавільного втручання у права та свободи людини і громадянина; в) перегляд не може використовуватися як “замаскована апеляція” на шкоду одній зі сторін; г) перегляд має застосовуватися без надмірного формалізму і правового пуризму з боку суду; д) перегляд має відбуватися з неухильним дотриманням належних процедур і відповідати мінімальним гарантіям права на справедливий судовий розгляд, закріпленим у п. 1 ст. 6 ЄКПЛ (доступ до суду, розумний строк судового розгляду, вмотивованість судового рішення, рівноправність сторін та змагальність судового провадження, незалежність та безсторонність суду, встановленого законом, публічність тощо) тією мірою, якою ці гарантії не суперечать сутності відповідного провадження, що також може допускати легітимні обмеження та усічений обсяг таких гарантій.

4. У структурі переглядів судових рішень у цивільному судочинстві перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами як екстраординарний вид перегляду можна охарактеризувати як позаінстанційний, недеволютивний (окрім випадку перегляду за виключними обставинами з підстав, передбачених п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК, коли перегляд може мати деволютивну природу) і несупенсивний вид перегляду. Він виконує дві функції в контексті п. 1

ст. 6 ЄКПЛ: загальну, яка полягає у забезпеченні особам реального, а не ілюзорного судового захисту із дотриманням міжнародних стандартів цивільного судочинства у ситуаціях, коли наявні істотні порушення під час первісного розгляду справи, які унеможливають залишення за судовим рішенням статусу *res judicata*, і субсидіарну, що полягає у виконанні міжнародних зобов'язань за ЄКПЛ, які взяла на себе Україна у світлі необхідності забезпечення *restitution in integrum* у випадках, коли держава допустила порушення конвенційних прав і на національному рівні необхідне вжиття заходів індивідуального характеру.

5. Ключовим для розуміння природи перегляду за нововиявленими або виключними обставинами є розуміння судової помилки. Варто розрізняти судову помилку в об'єктивному і суб'єктивному значенні. Судова помилка в об'єктивному значенні не враховує фактичну оцінку дій суду, а тому вона має місце у будь-якій ситуації, за якої результат судової діяльності не відповідає меті цивільного судочинства, що визначена в ч. 1 ст. 2 ЦПК. Судова помилка в суб'єктивному значенні враховує наявність оцінки дій суду при первісному розгляді справи, відтак завжди пов'язана із незаконністю та/або необґрунтованістю судового рішення, і, відповідно, має наслідком неправильне з'ясування обставин справи або неправильне застосування норм матеріального та/або процесуального права. Судова помилка в суб'єктивному значенні відсутня у випадку перегляду за нововиявленими обставинами, адже метою такого перегляду не є перевірка законності та/або обґрунтованості судових рішень, а новий розгляд справи з урахуванням нововиявлених обставин в тій частині, яка стосується таких нововиявлених обставин. При перегляді за виключними обставинами помилка суду у суб'єктивному значенні має місце і пов'язана із екстраординарними випадками порушення вимог законності, які є настільки кричущими та винятковими, що законодавцем встановлено спеціальний порядок виправлення зазначених помилок навіть через тривалі проміжки часу після набуття судовим рішенням статусу *res judicata*.

6. З точки зору структурно-функціональної характеристики цивільного судочинства перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними

обставинами характеризується своїм змістом і особливостями процесуальної форми. Його можна розглядати як самостійний правозастосовний цикл у межах цивільного судочинства, що становить собою одну із ітерацій стадій логічної послідовності (порушення правозастосовної діяльності; підготовка до здійснення відповідної діяльності; ухвалення правозастосовного акту). Водночас зазначений вид провадження можна розглядати як самостійний вид провадження цивільного судочинства, у структурі якого можна виокремити такі стадії функціонального призначення, як: а) відкриття провадження за нововиявленими або виключними обставинами; б) підготовка справи до розгляду; в) розгляд заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами та ухвалення рішення, що включає: і) встановлення наявності або відсутності нововиявлених або виключних обставин; ii) повторний розгляд справи в межах встановлених нововиявлених або виключних обставин.

7. Нововиявленими обставинами є виявлені після набрання судовим рішенням законної сили юридичні факти, які існували під час розгляду справи та мали істотне значення для правильного вирішення спору по суті через їх іманентний зв'язок із предметом доказування у справі, однак не були і не могли бути відомі заявникові при первісному розгляді справи, а також не могли бути заявлені ним на попередніх етапах судового провадження з причин, що від нього не залежали, а тому не були взяті до уваги судом при ухваленні рішення у справі. При цьому слід виокремлювати універсальну (загальну) підставу перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами (п. 1 ч. 2 ст. 423 ЦПК) та спеціальні (понайменовані) підстави такого перегляду (пп. 2-3 ч. 2 ст. 423 ЦПК). Загальні ознаки нововиявлених обставин зводяться до того, що такі обставини: а) за своєю суттю є юридичними фактами, з якими пов'язується виникнення, зміна чи припинення правовідносин; б) існували на час розгляду справи судом; в) не були відомими учасникам справи під час первісного розгляду справи судом і на них не могло бути здійснене посилення на попередніх етапах провадження у справі; г) не були взяті судом до уваги при первісному розгляді; д) мають істотне значення для справи і можуть призвести до іншого результату судового розгляду; е) мають

тісний зв'язок із предметом доказування у справі. Спеціальні ознаки нововиявлених обставин виокремлюються залежно від конкретного виду обставин.

8. Виключні обставини – це юридичні факти, які визначені цивільним процесуальним законодавством як підстави для перегляду судових рішень *res judicata*, які мають істотне значення для вирішення справи і підтверджені визначеними в законі актами (рішенням КСУ, рішенням ЄСПЛ, вироком суду), ухваленими після набрання законної сили первісним судовим рішенням, з якими закон пов'язує необхідність екстраординарного виду перегляду з метою перевірки законності первісного судового рішення. До ознак виключних обставин належать: а) виключні обставини є юридичними фактами, з якими суд пов'язує наявність, виникнення або припинення правовідносин; б) зазначені факти мають істотний характер для правильного вирішення справи; в) виключні обставини мають бути підтверджені певним остаточним актом (рішенням КСУ, рішенням ЄСПЛ, вироком суду, що набрав законної сили); г) виключні обставини пов'язані із помилкою суду, що розглядав справу, яка проявляється у незаконності судового рішення, або ж взагалі умисними діями судді щодо постановлення незаконного та/або необґрунтованого рішення.

9. Перегляд судових рішень з підстав встановлення КСУ неконституційності (конституційності) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане, має на меті відновлення порушеного права особи і забезпечення особі *restitution in integrum* в умовах закріплення в національному законодавстві неповної моделі конституційної скарги. Варто розрізняти випадки, коли судові рішення підлягає примусовому виконанню, і випадки, коли рішення не підлягає примусовому виконанню. Для рішень, які підлягають примусовому виконанню, застосування підстави, передбаченої у п. 1 ч. 3 ст. 423 ЦПК, може мати місце виключно у разі, коли таке рішення ще не виконане. Зазначене обмеження є пропорційним з точки зору забезпечення принципу правової визначеності, проте доцільним вбачається закріплення винятку стосовно осіб, за касаційною скаргою яких було постановлено рішення КСУ. Якщо ж

рішення не підлягає примусовому виконанню, то перегляд за виключними обставинами з цієї підстави має бути допустимим, якщо ухвалене судове рішення: а) про відмову в задоволенні позовних вимог; б) за негативними або позитивними позовами про визнання; в) за перетворювальними позовами.

10. Перегляд судових рішень за виключними обставинами з підстави встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом, має розглядатися як субсидіарний захід індивідуального характеру у світлі конвенційного захисту прав людини, умовами застосування якого є: а) наявність рішення міжнародної судової установи, юрисдикція якої визнана Україною; б) остаточність цього рішення; в) встановлення цим рішенням порушень у справі, про перегляд рішення у якій просить заявник; г) необхідність перегляду з точки зору поновлення прав *restitution in integrum*, що можливо за таких умов: 1) потерпіла сторона і далі зазнає значних негативних наслідків рішення, ухваленого на національному рівні; наслідків, щодо яких справедлива сатисфакція не була адекватним засобом захисту і які не можна виправити інакше, ніж через повторний розгляд або відновлення провадження; та 2) рішення ЄСПЛ спонукає до висновку, що: і) оскаржене рішення національного суду суперечить ЄКПЛ по суті, або ii) в основі визнаного порушення лежали суттєві процедурні помилки чи недоліки, які ставлять під серйозний сумнів результат оскарженого провадження на національному рівні.

11. Загальними суб'єктами подачі заяви про перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами є учасники справи, спеціальним суб'єктом, передбаченим для підстави, закріпленої у п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК, - є особа, на користь якої постановлено рішення міжнародною судовою установою (п. 5 ч. 1 ст. 424 ЦПК України). З метою забезпечення принципу рівності щодо осіб, які не брали участь у справі, однак суд вирішив питання про їх права, свободи, інтереси або обов'язки, таким суб'єктам має бути надане право подавати заяви про перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами за умови, що

вони вступили в процес на стадії апеляційного або касаційного перегляду судового рішення.

12. Регламентація строків звернення до суду із заявою про перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами має свої особливості: по-перше, законодавство встановлює загальні строки звернення із відповідною заявою для кожної із нововиявлених та виключних підстав, що у разі пропуску з поважних причин можуть бути продовжені за клопотанням учасників справи (ч. 2 ст. 424 ЦПК); по-друге, встановлено строки, які визначають гранично можливі періоди звернення із відповідними заявами, і є преклюзивними (присічними), тому не підлягають поновленню (ч.ч. 2, 3 ст. 424 ЦПК). З урахуванням досвіду зарубіжних країн, доцільним вбачається не обмежувати преклюзивним строком можливість звернення до суду у випадку наявності підстави, передбаченої п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК.

13. Вимога належного складу суду під час провадження за нововиявленими або виключними обставинами передбачає необхідність дотримання правил інстанційної і територіальної юрисдикції, а також правил формування складу суду. Доцільним вбачається внесення змін до ЦПК, які б закріплювали повноваження суду повертати заяву заявнику у разі порушення правил інстанційної або територіальної юрисдикції. З точки зору формування належного складу суду для розгляду конкретної справи обґрунтованим є спрощення правил щодо колегіального розгляду справи у випадку перегляду судових рішень за виключними обставинами, зокрема закріплення положення стосовно одноосібного розгляду справи іншим суддею цього суду у випадку перегляду за виключними обставинами, закріпленими у п.п. 1, 3 ч. 3 ст. 423 ЦПК, якщо зазначений перегляд здійснюється судом першої інстанції.

14. Судові рішення, ухвалені за результатами перегляду справи за нововиявленими або виключними обставинами, можуть бути самостійними об'єктами оскарження. Зважаючи на сутність перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами і його мети, у разі оскарження судових рішень за результатами такого перегляду в інстанційному порядку суд касаційної інстанції, скасовуючи рішення судів попередніх інстанцій, не повинен

мати повноважень розглядати заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами по суті, а має передаватися для розгляду відповідної заяви до суду, який ухвалив рішення. У цьому випадку слід виходити із пріоритетності повноважень суду, який ухвалив остаточне судове рішення у справі, і розгляд заяви про перегляд за нововиявленими або виключними обставинами має здійснюватися саме судом, що ухвалив таке рішення, а не касаційним судом за результатами оскарження відповідних рішень в порядку ч. 7 ст. 429 ЦПК.

15. На основі проведеного дослідження запропоновано низку змін до ЦПК, що спрямовані на підвищення ефективності провадження за нововиявленими або виключними обставинами, зокрема запропоновано:

– ч. 9 ст. 34 ЦПК викласти у такій редакції: “Перегляд судових рішень за виключними обставинами, передбаченими пунктами 1, 3 частини третьої статті 423 цього Кодексу, здійснюється судом у такому самому кількісному складі, в якому ці рішення були ухвалені (одноособово або колегіально), а перегляд з підстави, визначеної пунктом 2 частини третьої статті 423 цього Кодексу, - Великою Палатою Верховного Суду”;

– назву Глави 3 Розділу V “Перегляд судових рішень” ЦПК викласти у такій редакції: “Провадження за нововиявленими або виключними обставинами”;

– ч. 2 ст. 423 ЦПК викласти у такій редакції: “Підставами для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами є: 1) істотні для справи обставини, що не були встановлені судом та не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи; 2) встановлений вироком або ухвалою про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності, що набрали законної сили, факт надання завідомо неправильного висновку експерта, завідомо неправдивих показань свідка, завідомо неправильного перекладу, подання завідомо недостовірних або підроблених письмових, речових чи електронних доказів, що призвели до ухвалення незаконного рішення у даній справі; 3) скасування або зміна судового рішення, яке стало підставою для ухвалення судового рішення, що підлягає перегляду”;

– ч. 3 ст. 423 ЦПК викласти у такій редакції: “Підставами для перегляду судового рішення за виключними обставинами є: 1) встановлена Конституційним Судом України неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане, а у випадку, коли рішення Конституційного суду України ухвалене за конституційною скаргою заявника – незалежно від його виконання; 2) встановлення Європейським судом з прав людини порушення Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та/або протоколів до неї при вирішенні даної справи судом; 3) встановлення вироком суду, що набрав законної сили, вини судді або присяжного у вчиненні кримінального правопорушення, внаслідок якого було ухвалено судове рішення”;

– ст. 423 ЦПК доповнити ч. 6 наступного змісту: “6. Перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами не може мати місце у випадку, якщо заявник міг посилатися на нововиявлені або виключні обставини під час апеляційного або касаційного розгляду справи”;

– з метою забезпечення єдності підходів до правового регулювання меж різних видів перегляду доповнити ЦПК статтею 423-1 “Межі розгляду справи при перегляді рішення за нововиявленими або виключними обставинами” наступного змісту: “1. При перегляді судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами суд перевіряє наявність нововиявлених або виключних обставин і переглядає справу лише в тих межах, в яких ці обставини впливають на суть ухваленого рішення. 2. При перегляді судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами суд не може виходити за межі тих вимог, які були предметом розгляду при ухваленні судового рішення, яке переглядається, розглядати інші вимоги або інші підстави позову”;

– ч. 2 ст. 424 викласти у наступній редакції: “З урахуванням приписів частини першої цієї статті заява про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами може бути подана: 1) з підстави, визначеної пунктом 1 частини другої статті 423 цього Кодексу, - не пізніше п’яти років з дня набрання

таким судовим рішенням законної сили; 2) з підстав, визначених пунктами 2-3 частини другої та пунктами 1,3 частини третьої статті 423 цього Кодексу, – не пізніше десяти років з дня набрання таким судовим рішенням законної сили. Строки, встановлені у цій статті не застосовуються до підстави, передбаченої пунктом другим частини третьої статті 423 цього Кодексу”.

– доповнити ч. 3 ст. 427 ЦПК реченням наступного змісту: “Заява про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами також повертається заявнику у випадку порушення правил інстанційної або територіальної юрисдикції (підсудності) із роз’ясненням, до якого суду має бути подана відповідна заява”.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ДЖЕРЕЛ

1. Комаров В. В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України. Харків: Право, 2012. 624 с.
2. Яблочков Т. М. Учебникъ русскаго гражданскаго судопроизводства. Изданіе второе, дополненное. Ярославль: Книгоиздательство І. К. Гассанова, 1912. 327 с.
3. Васьковський Е. В. Учебник гражданского процесса. Москва: Изданіе бр. Башмаковыхъ. 1914. 572 с.
4. Нефедьев Е. А. Учебник русскаго гражданскаго судопроизводства. Изданіе третье. Москва: Типографія Императорскаго Московскаго Университета. 1909. 403 с.
5. Победоносцев К. П. Судебное руководство : Сб. правил, положений и примеров, извлеч. из теории и практики гражд. судопроизводства с полн. указ. к судеб. и распоряд. решениям по сему предмету кассацион. деп. Сената. Санкт-Петербург : печ. В. И. Головина, 1872. 591 с.
6. Клейнман А. Ф. Обжалование и опротестование судебных решений и определений по гражданским делам / под ред. И. Т. Голякова. Москва : Юридиздат НКЮ СССР, 1939. 92 с.
7. Кравчук В. Історико-правові аспекти конституційних основ правового статусу суддів у міжвоєнний період (1921-1939 рр.) на теренах радянської України. *Історико-правовий часопис*. 2017. №1 (9). С. 31-36.
8. Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского правительства РСФСР. 1918. № 15. Ст. 225. 1918. № 15. Ст. 225.
9. Гринюк В.О. Суд радянської доби. Часопис Національного університету “Острозька академія”. Серія “Право”. 2012. № 2 (6). URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12hvosrd.pdf>.
10. Декреты Советской власти. Т. 1. Москва : Госполитиздат, 1957. 626 с.
11. Декрет ВЦИК от 07.03.1918 №2 «О суде». Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского правительства РСФСР. 1918. №26. Ст. 420.

12. Цивільний процесуальний кодекс УСРР. *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1924 рік*. Народний комісаріат юстиції. 4-е вид. Харків : Друкарня УВО ім. М. Фрунзе, 1924. Ч. 16-17 Арт 156.
13. Фишман Л. И. Движение гражданского процесса / под ред. А. Малицкого. Харьков: Юридическое издательство НКЮ УССР, 1926. 464 с.
14. Юдельсон К. С. Советский гражданский процесс. Москва : Госюриздат, 1956. 439 с.
15. ЦПК УРСР 1929 р. *Збірник Законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1929 рік*. Народний комісаріат юстиції. № 25. Арт. 201. Харків : Юрид. вид-во НКЮ УССР, 1929. 1172 с.
16. Абрамов С. Н., Чапурский В. П., Шкундин З. И. Гражданский процесс / под общ. ред. С. Н. Абрамова. Москва : Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. 483 с.
17. Цивільний процесуальний кодекс України: Верховна Рада УРСР, № 1501-06 від 18.07.1963 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1501-06#Text>
18. Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України: Закон України від 21.06.2001 р. № 2540-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2540-14#Text>
19. Мамницький В. Ю. Перегляд судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами. *Цивільне судочинство України: основні засади та інститути* / за заг. ред. проф. В.В. Комарова. Харків : Право, 2016. С. 772-787.
20. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України № 1618-IV від 18.03.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/ed20040318#Text>
21. Про внесення змін до статей 361 і 362 Цивільного процесуального кодексу України щодо підстав перегляду рішення чи ухвали суду: Закон України від 22.03.2012 № 4566-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4566-17/ed20170803#n6>
22. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19/ed20170803#n712>.

23. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення порядку здійснення судочинства: Закон України № 4176-VI від 20.12.2012 р. [URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4176-17#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4176-17#Text).
24. Про судоустрій і статус суддів: Закон України № 2453-VI від 07.07.2010 р. [URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17/ed20100803#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17/ed20100803#Text).
25. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України № 2147-VIII від 03.10.2017 р. [URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#n2972](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#n2972).
26. Менюк Д. О. Перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами у цивільному процесі України: дис.... канд. юрид. наук.: 12.00.03. Київ, 2021. 237 с.
27. Сакара Н. Ю. Провадження у зв'язку з нововиявленими обставинами та принцип правової визначеності. *Університетські наукові записки*. 2013. № 4 (148). С. 143-150.
28. Pilkov K. Reopening Cases Following Judgments of the European Court of Human Rights: Room for a European Consensus? *Access to Justice in Eastern Europe*. 2022. № 4(16). URL: <https://ajee-journal.com/reopening-cases-following-judgments-of-the-european-court-of-human-rights-room-for-a-european-consensus>
29. Цувіна Т.А. Право на суд у цивільному судочинстві: монографія. Харків: Слово, 2015. 281 с.
30. *Amuur v. France*, № 19776/92, 25 June 1996. [URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57988](https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57988).
31. Цувіна Т. А. Принцип верховенства права у цивільному судочинстві: теоретико-прикладне дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2021. 625 с.
32. *Brumărescu v. Romania*, № 28342/95, 28 October 1999. [URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58337](http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58337)
33. Комаров В. В. Основоположні принципи цивільного судочинства. *Право України*. 2018. № 10. С. 14-49.

34. Матвєєва Ю. І. Принцип правової визначеності як складова верховенства права: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2019. 220 с.
35. Богачова Л. Л. Принцип правової визначеності в європейському і національному праві (змістовна характеристика). *Теорія і практика правознавства*. 2013. Вип. 2. С. 1-13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_74.
36. Панкратова В. О. Принцип правової визначеності: загальнотеоретична характеристика: монографія. Суми: Видавничий дім «Ельдорадо», 2016. 185 с.
37. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія. Харків : Право, 2008. 240 с.
38. Rule of Law Checklist, adopted by the Venice Commission at its 106 Plenary Session (Venice, 11-12 March 2016). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)007-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-e).
39. *The Sunday Times v. the United Kingdom (№ 1)*, № 6538/74, 26 April 1979. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57584>.
40. *Melnik v. Ukraine*, №. 72286/01, 28 March 2006. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72886>.
41. *Nejdet Sahin and Perihan Sahin*, №. 13279/05, 20 October 2011. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107156>.
42. *Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece*, 09 December 1994. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57913>.
43. *Ryabykh v. Russia*, № 52854/99, 24 July 2003. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61261>.
44. *Procola v. Luxemburg*, № 14570/89, 28 September 1995. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-10108>.
45. Штефан О. Наказне провадження у цивільному судочинстві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. № 1. С. 44-48.
46. Навроцька Ю. Особливості процесу доказування у наказному провадженні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2016. № 855. С. 431-440.

47. Чванкін С. А. Електронні докази у справах наказного провадження. *Juris Europensis Scientia*. 2021. № 2. С. 110-114.
48. Цивільне процесуальне право України (Особлива частина): підручник / за ред. О.В. Гетманцева. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022, 240 с.
49. Комаров В. В., Сакара Н. Ю. Право на справедливий судовий розгляд в цивільному судочинстві: навч. посібник. Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2007. 42 с.
50. Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights. Right to a fair trial (civil limb). Updated to 31 August 2022. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/guide_art_6_eng
51. *Zubac v. Croatia*, № 40160/12, 05 April 2018. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-181821>.
52. *Levages Prestations Services v. France*, № 21920/9, 23 October 1996. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-9112>.
53. *Bulgakova v. Russia*, № 20159/15, 23 June 2020. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-203181>.
54. Трегубов Е. Л. Право на справедливий суд в практиці європейського суду з прав людини. *Форум права*. 2010. № 1. С. 358–363.
55. Коруц У. З. Теоретичні аспекти регулювання права на справедливий судовий розгляд у національному праві та в практиці Європейського суду з прав людини. *Право і суспільство*. 2013. № 6-2. С. 371–375. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2013_6.2_88.
56. Сиза Н. Система елементів права на справедливий суд. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2012. Вип. 20. Ч. 1. Том 4. С. 194–199.
57. Ткачук О. С. Проблеми реалізації судової влади у цивільному судочинстві: монографія. Харків: Право, 2016. 600 с.
58. Прокопенко О. Б. Право на справедливий суд : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2011. 20 с.

59. Бойко О. В. Право на справедливий судовий розгляд у кримінальному судочинстві України: дис. ... д-ра філософії: 081 “Право”. Київ, 2021. 270 с.
60. Гриценко І., Погорецький М. Право на справедливий суд. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки*. 2012. № 91. С. 4–7.
61. *Ashingdane v. the United Kingdom*, № 8225/78, 28 May 1985. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57425>.
62. Цувіна Т. А. Право на доступ до суду: підхід ЄСПЛ. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 60–69.
63. *Kress v. France*, № 39594/98, 07 June 2001. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59511>.
64. *Hornsby v. Greece*, № 18357/91, 19 March 1997. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58020>.
65. *Schuler-Zraggen v. Switzerland*, № 14518/89, 24 June 1993. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57840>.
66. *Allan Jacobsson v. Sweden (№ 2)*, № 16970/90, 19 February 1998. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58133>.
67. *Bochan v. Ukraine (№ 2)*, № 22251/08, 05 February 2015. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-152331>.
68. Resolution 2075 (2015) Parliamentary Assembly of Council of Europe «Implementation of Court Judgements of the ECtHR» 30 September 2015. URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=22197&lang=en>.
69. Відновлення судового провадження на підставі рішень Європейського суду з прав людини: матеріали інституцій та проектів Ради Європи. Київ, 2017. 107 с.
70. *Schelling v. Austria (№ 2) (dec.)*, № 46128/07, 16 September 2010. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-102725>.
71. *Steck-Risch and Others v. Liechtenstein (dec.)*, № 63151/00, 19 May 2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69096>.

72. *Egmez v. Cyprus*, № 30873/96, 21 December 2000. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59100>.
73. *San Leonard Band Club v. Malta*, № 77562/01, 29 July 2004. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61962>.
74. *Maresti v. Croatia*, № 55759/07, 25 June 2009. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-93260>.
75. *Petukhov v. Ukraine* № 2, no. 41216/13, 12 March 2019. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-191703>.
76. *Gurepka v. Ukraine* № 2, no. 38789/04, 08 April 2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-98157>
77. *Zaichenko v. Ukraine* № 2, no. 45797/09, 26 February 2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-152598>
78. Андронов І. В. Сутність та значення перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 56. С. 110-117. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2010_56_20
79. Бондар І. В. Поняття нововиявлених обставин у цивільному процесі. *Вісник Київського університету імені Т. Шевченка. Юридичні науки*. 2010. № 83. С. 80–82.
80. Бородін М. М. Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами: окремі питання. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Право»*. 2018. Вип. 29. С. 22-27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znprkhnpu_pravo_2018_29_5
81. Верба-Сидор О. Б., Гапка Н.О. Повноваження суду під час перегляду рішень за нововиявленими обставинами у цивільному судочинстві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2015. Вип. 4. С. 95-103. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvlduvs_2015_4_12
82. Добош З. А. До питання про поняття нововиявлених обставин у цивільному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія: Право*. 2017. Т. 1. Вип. 47. С. 120-124. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/34592>

83. Дузінкевич Т. І. Нововиявлені обставини та процесуальні недоліки у цивільному процесі України. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: Збірник наукових статей*. 2015. Вип. 37. С.81-90.
84. Ізарова І. О. Поняття та ознаки нововиявлених обставин у цивільному процесі. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. № 3. С. 57-61. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2011_3_11
85. Колобродова О. В. Місце та значення перегляду судових актів у зв'язку з нововиявленими обставинами в цивільному процесі. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 3(7). С. 60–71
86. Короленко В. Апеляційне оскарження ухвал, постановлених у провадженні за нововиявленими обставинами в цивільному судочинстві. *Юридична Україна*. 2013. № 5. С. 75-80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2013_5_15
87. Кравцов С., Дворнікова П. Правозастосовчі підходи щодо визначення правової природи перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами. *Наука і техніка сьогодні*. 2023. № 13(27). С. 116-124.
88. Кравцов С., Мамницький В., Житарюк К. Особливості перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами в цивільному процесі. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 11(17). С. 552-561.
89. Кравцов С., Мамницький В. Вплив “суддівського розсуду” на формування практики застосування законодавства під час перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами. *Наукові перспективи*. 2023. Вип. 11 (41). С. 942-954.
90. Кравцов С. О., Мамницький В. Ю. Встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань, при вирішенні справ судом як передумова перегляду судових рішень за виключними підставами: цивільно-процесуальний аспект. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. № 14 (18). С. 366-377.
91. Мудрецька Г. В. Актуальні питання перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами у цивільному процесі. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2015. № 2. С. 42–47.

92. Остафійчук Л. А. Поняття та підстави перегляду судових рішень за виключними обставинами в цивільному процесі. *Juris Europensis Scientia*. 2021. Вип. 5. С. 46-53.
93. Розумовський О. С., Кочура О. О. _Захист прав людини, пов'язаного з порушенням ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) в аспекті перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами. *Juris Europensis Scientia*. 2022. Вип. 4. С. 82-87.
94. Мудрецька Г. В. Актуальні питання перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами у цивільному процесі. *Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; господарське право: Науковий вісник публічного та приватного права*. Дніпропетровськ, 2015. № 2. С. 42–47.
95. Сібільов Д. М. Судові рішення, постановлені внаслідок перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими та виключними обставинами: особливості виконавчих процедур. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 6. С. 84–86.
96. Угриновська О. І. Провадження у зв'язку з нововиявленими обставинами: новели законодавчого регулювання. *Університетські наукові записки*. 2013. № 1. С. 119-126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2013_1_19
97. Цувіна Т. А. Інститут конституційної скарги та перегляд судових рішень за виключними обставинами в контексті принципу верховенства права. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 3. С. 136–141
98. Колесник Р. М. Підстави перегляду рішень господарських судів за нововиявленими обставинами: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Київ 2018. 203 с.
99. Волохов О. С., Нечваль Я. В. Практика господарських судів щодо перегляду рішень за нововиявленими обставинами. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 5. Том 1. С. 261-265.
100. Зельдіна О. Р. Напрями модернізації законодавства щодо підстав перегляду рішень господарського суду за нововиявленими обставинами. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 2. С. 90-93.

101. Зельдіна О. Р., Колесник Р. М. Інститут перегляду рішення суду за нововиявленими обставинами. *Право і суспільство*. 2017. № 4, ч. 1. С. 89–95.
102. Зятіна Д. Перегляд судових рішень у зв'язку з виключними обставинами на підставі п. 1 ч. 3 ст. 320 ГПК України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №4. С. 81-85.
103. Колесник Р. Щодо порядку перегляду рішень господарського суду за нововиявленими обставинами. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 8. С. 75-78.
104. Колесник Р. М. Поняття підстав перегляду рішень господарських судів за нововиявленими обставинами. *Економіка та право*. 2014. № 1. С. 88-93 .
105. Колесник Р. М. Істотні для справи обставини як підстава для перегляду рішення господарського суду за нововиявленими обставинами. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 74-78.
106. Ніколенко Л. Поняття та ознаки перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами у господарському судочинстві. *Право України*. 2018. № 7. С. 115–129.
107. Ніколенко Л. М. Деякі аспекти реалізації права на перегляд судових актів за нововиявленими обставинами у господарському судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2013. № 22, Ч. 2. Т. 2. С. 44-49
108. Ніколенко Л. М. Характеристика провадження з перегляду судових актів за нововиявленими обставинами у господарському судочинстві. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2012. № 2(6). С. 1-13.
109. Починок К. Б., Бессарабова В.М. Перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами: поняття та ознаки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2019. Вип. 59 (1). С. 185-188.
110. Боднар С. В. Перегляд адміністративних судових рішень за винятковими обставинами. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 3. С. 88-91.

111. Буцьких О. О. Нововиявлені обставини як підстава перегляду судових рішень в адміністративному судочинстві. *Форум права*. 2012. № 1. С. 142-145.
112. Буцьких О. О. Система принципів у стадії перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами в адміністративному судочинстві України. *Право і суспільство*. 2011. № 5. С. 91-98.
113. Буцьких О. О. Проблемні питання визначення поняття «нововиявлені обставини» у теорії процесуального права. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 3. С. 132-143.
114. Буцьких О. О. Загальна характеристика адміністративно-процесуального статусу учасників провадження у справах щодо перегляду рішень за нововиявленими обставинами в адміністративному судочинстві України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 229-240.
115. Єзеров А. Неконституційність закону як підстава для перегляду судових рішень за виключними обставинами в адміністративному судочинстві. *Вісник Конституційного Суду України*. 2020. № 3. С. 112-124.
116. Резворович К. Р. Рішення Конституційного Суду України як підстава перегляду судових рішень у соціальних справах за виключними. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2020. Вип. 48(2). С. 44-48.
117. Руденко О. А. Суб'єкти права на подання заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами в адміністративному судочинстві. *Галицькі студії: Юридичні науки*. 2023. №2. С. 53-57.
118. Сеник С., Оприско М. Проблеми теорії та практики перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами в цивільному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 9. С. 22–26.
119. Скочиляс-Павлів О. В. Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами в адміністративному судочинстві України. *Право і суспільство*. 2014. № 1.2. С. 179-182.

120. Сусак М . С. Особливості процесуального розсуду адміністративного суду першої інстанції у справах щодо перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами. *Правові новели*.2020. №2.Т.2. С. 77-86.
121. Code of Civil Procedure of Germany. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_zpo/englisch_zpo.html.
122. Переглядати. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970-1980. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=переглядати>.
123. Оскаржувати. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970-1980. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=оскаржувати>.
124. Лесницкая Л. Ф. Пересмотр по вновь открывшимся обстоятельствам решений, определений и постановлений, вступивших в законную силу. *Курс советского гражданского процессуального права*. М., 1981. Т. 2.
125. Гольмстен А. Х. Учебник русского гражданского судопроизводства. Санкт-Петербург : тип. М. Меркушева, 1907. 483 с.
126. Бондар І.В. Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами: автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2009. 18 с.
127. Степанов С. В. Перегляд судових рішень господарських судів за нововиявленими обставинами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Одеса, 2010. 210 с.
128. Бобечко Н. Р. Нововиявлені обставини у кримінальному провадженні: поняття, ознаки, система. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 6-2. Том 4. С. 55.
129. Нор В.Т., Бобечко Н. Р. Провадження за нововиявленими або виключними обставинами у кримінальному судочинстві України. *Challenges of legal science and education: an experience of EU countries and introduction in Ukraine* : Collective monograph. Riga: Baltija Publishing, 2020. С. 308-324.

130. Лавров В. В. Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами в цивільному судочинстві у практиці Верховного Суду. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2022. Вип. 73(1). С. 86-91.
131. Пільков К. Екстраординарний перегляд судових рішень у правових системах цивільного права. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 3. С. 82-86.
132. Кравчук В. М., Угриновська О. І. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України. Київ : Істина, 2006. 944 с.
133. Ізарова І. О., Ханик-Посполітак Р. Ю. Цивільний процес України : навч. посіб. для студ. юрид. спец. закладів вищої освіти. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ : ВД «Дакор», 2019. 274 с.
134. Гусаров К. В. Інстанційний перегляд судових рішень цивільному судочинстві: дис. ... д.ю.н.: 12.00.03. Харків, 2011. 431 с.
135. Луспеник Д. Д., Сакара Н. Ю. Українська модель касаційного оскарження судових рішень у цивільних справах: проблеми та перспективи удосконалення (спрощення). *Право України*. 2008. № 7. С.99-107.
136. Андронов І. В. Способи оскарження та перевірки судових рішень в цивільному процесі України. *Новели цивільного процесуального кодексу України : матеріали «круглого столу»* (м. Одеса, 26 березня 2018 р.). Одеса : Фенікс, 2018. С. 9-13.
137. Нефедьев Е. А. Гражданский процессъ. М.: Типо-литография В. Рихтеръ, 1900. 454 с.
138. Гусаров К. В. Функції правосуддя у цивільному процесі. *Зовнішня торгівля: право та економіка*. 2006. № 3(26) С. 81-83.
139. Смородинський В.С. Судова влада в Україні (загальнотеоретичні проблеми): автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2001. 20 с.
140. Смокович М. Судова влада: місце і суспільстві та судовий контроль. *Юридична Україна*. 2012. № 10. С. 99-107.
141. Штогун С. Функції та повноваження судової влади. *Юридична Україна*. 2008. № 4. С. 88-92.

142. Карпечкін П.Ф. Функції судів загальної юрисдикції в Україні: проблеми теорії та практики: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2005. 19 с.
143. Гусаров К.В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядкух : монографія. Х. : Право, 2010. 352 с.
144. *Zubac v. Croatia*, no. 40160/12, 05 April 2018. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-181821>
145. *MPP Golub v. Ukraine*, no. 6778/05, 18 October 2005. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-88226>
146. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 27.10.2020 р. у справі № 127/18513/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93374071>.
147. ELI/UNIDROIT Model European Rules of Civil Procedure. URL: <https://www.unidroit.org/instruments/civil-procedure/eli-unidroit-rules>.
148. Сібільов Д. М. Концептуальні засади перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими та виключними обставинами в системі цивільного судочинства. *Матеріали круглого столу, присвяченого 105-й річниці від дня народження видатного вченого у галузі цивільного процесуального права, доктора юридичних наук, професора Семена Юлійовича Каца* (м. Харків, 15 груд. 2020 р.) : тез. доп. Харків, 2020. С. 103–106.
149. Цивільний процес України: підручник / за ред. В. О. Кучера. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 768 с.
150. Соловйов О. Стадії загального позовного провадження в господарському судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 104-108.
151. Степанов С. В. Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами як стадія господарського процесу. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 12 (156). С.71-73.
152. Руденко А. О. Неконституційність (конституційність) закону як підстава для перегляду судового рішення за виключними обставинами у цивільному судочинстві. *Право та державне управління*. 2022. № 1. С. 61-67.
153. Курс цивільного процесу / за ред. В. В. Комарова. Харків : Право, 2011. 1352 с.

154. Цивільне процесуальне право України: підручник / за заг. ред. С.С. Бичкової. Київ : Аттіка, 2009. 840 с.
155. Цивільний процес : навч. посіб / за заг. Ред. Ю. В. Білоусова. Київ: Прецедент, 2005. 293 с.
156. Бобрик В. Методологія визначення стадійності цивільного судочинства. Приватне право і підприємництво. 2022. № 1. С. 24-32.
157. Качур І. А. Порядок розгляду адміністративних справ: у контексті стадійності адміністративного судочинства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 3. С. 152-156.
158. Петренко Н. О. Стадії позовного провадження господарського судочинства. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. 2020. № 2. Том 31(70). Ч. 1. С. 141-146.
159. Штефан О. О. Цивільне процесуальне право України: навч. посібн. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 360 с.
160. *Romashov v. Ukraine*, № 67534/01, 27 July 2004. [URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61946](https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61946).
161. Теория юридического процесса / под общ. ред. В. М. Горшенева. Харьков : Вища школа, 1985. 192 с.
162. Бенедик И.В. Стадии в правотворческом процессе: общетеоретические исследования: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харьков, 1986. 23 с.
163. Бобрешов Є. Г. Судове правозастосування в Україні: проблеми теорії і практики: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2011. 251 с.
164. Дем'янова О. В. Чинники формування стадійної структури цивільного судочинства. *Право і суспільство*. 2018. № 5. С. 76-82.
165. Осипов Ю. К. Элементы и стадии применения норм советского гражданского процессуального права. *Проблемы применения норм гражданского процессуального права*. 1976. Вып 48. С. 40-44.
166. Татулич І. О. Цивільна процесуальна форма в суді першої інстанції: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2012. 20 с.

167. Code de Procedure Civile. [URL: https://www.legifrance.gouv.fr/search/code?tab_selection=code&searchField=ALL&query=&page=1&init=true&nomCode=3W3LkQ%3D%3D](https://www.legifrance.gouv.fr/search/code?tab_selection=code&searchField=ALL&query=&page=1&init=true&nomCode=3W3LkQ%3D%3D).
168. Code of Civil Procedure. [URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_zpo/englisch_zpo.html](https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_zpo/englisch_zpo.html)
169. Civil Procedure Code of Georgia. [URL: https://matsne.gov.ge/en/document/view/29962?publication=159](https://matsne.gov.ge/en/document/view/29962?publication=159).
170. Code of Civil Procedure of Lithuania. [URL: https://www.google.com/url?esrc=s&q=&rct=j&sa=U&url=https://www.newyorkconvention.org/11165/web/files/document/2/1/21088.pdf&ved=2ahUKEwjspIvarY-DAxVpX_EDHZRFADwQFnoECAsQA&usg=AOvVaw2c9-ZMXsnvakr1pqQOWs92](https://www.google.com/url?esrc=s&q=&rct=j&sa=U&url=https://www.newyorkconvention.org/11165/web/files/document/2/1/21088.pdf&ved=2ahUKEwjspIvarY-DAxVpX_EDHZRFADwQFnoECAsQA&usg=AOvVaw2c9-ZMXsnvakr1pqQOWs92)
171. Code of Civil Procedure. [URL: https://www.riigiteataja.ee/en/eli/513122013001/consolide](https://www.riigiteataja.ee/en/eli/513122013001/consolide)
172. Степанов С. В. Перегляд судових рішень господарських судів за нововиявленими обставинами : монографія. Одеса : Атлант, 2012. 186 с.
173. Бородін М. Перегляд рішень, що набрали законної сили, у зв'язку з нововиявленими обставинами за новим ЦПК України. *Право України*. 2004. № 11. С. 28-32.
174. Ізарова І., Сільвестрі Е. Принцип case management в цивільному судочинстві: порівняльне дослідження законодавства Італії та України. *Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка*. 2018. № 1 (106). С. 19–23.
175. Verkerk R. R. What is Judicial Case Management? A Transnational and European Perspective. *Judicial Case Management and Efficiency in Civil Litigation*. Oxford: Intersentia Antwerpen, 2007. P. 27–56.
176. Цувіна Т. А. Концепція case management: зарубіжний досвід та перспективи запровадження в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 75-78.
177. Яцина В. Б. Принцип судового керівництва в цивільному судочинстві: дис.... д-ра філософії: 081 “Право”. Харків, 2023. 260 с.

178. Аналіз стану здійснення правосуддя при розгляді цивільних справ у 2018 році
URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Analiz_KCS_2018_1.pdf
179. Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду. Аналітичний огляд стану здійснення цивільного судочинства у 2019 році. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Analiz_Civil_sudu_2019.pdf
180. Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду. Аналітичний огляд стану здійснення цивільного судочинства у 2020 році. URL: [https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2020 %20analiz_KCS.pdf](https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2020_%20analiz_KCS.pdf)
181. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03.02.2021 у справі № 826/20239/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95439650>.
182. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 18.12.2019 у справі № 359/4291/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86565542>.
183. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14.04.2021 у справі № 9901/819/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97628605>.
184. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.
185. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 25.05.2021 у справі № 752/4995/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98483124>.
186. *Pravednaya v. Russia*, № 69529/01, 18 November 2004. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-67506>.
187. *Vorobyeva and others v. Russia*, № 65969/11, 03 October 2017. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-177222>.
188. *Levochkina v. Russia*, № 944/02, 05 July 2007. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81409>.
189. *Smirnitskaya and others v. Russia*, № 852/02, 05 July 2007. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81407>.
190. *Sukhobokov v. Russia*, № 75470/01, 13 April 2006. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-73297>.

191. *Zheltyakov v. Ukraine*, № 4994/04, 09 June 2011. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104903>.
192. Ахмач Г. М. Проблемні питання теорії та практики під час перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 6. С. 72-74.
193. Колотілова І. О. Порухення норм процесуального права як підстава скасування рішень суду. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського*. Том 26 (65). 2013. № 2-1 (Ч. 1). С. 266-273.
194. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / За ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Харків : право, 2020. 768 с.
195. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / За ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Харків : право, 2020. 584 с.
196. *Mutsayeva v. Russia*, №1667/11, 11 May 2021. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-209816>.
197. Масюк В. В. Презумпції і преюдиції в цивільному судочинстві. Харків : Право, 2011. 208 с.
198. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 18.04.2018 р. у справі № 753/11000/14-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73500675>.
199. Масюк В. В. Презумпції і преюдиції в цивільному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2010. 20 с.
200. Пільков К. Умови обов'язковості для господарського суду фактів, встановлених в іншій справі. *Підприємництво, господарство, право*. 2019. № 11. С. 106-116.
201. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду 27.07.2023 р. у справі № 914/935/20 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112484252>.
202. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 30.07.2020 р. у справі № 814/1130/15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90674424>

203. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 26.03.2019 р. у справі № 910/13862/15: [URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/80786788](https://reyestr.court.gov.ua/Review/80786788).
204. Ніколенко Л. М. Поняття та ознаки перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами у господарському судочинстві. *Право України*. 2018. № 7. С. 115–129.
205. Єзеров А. А. Конституційна скарга і виключні обставини для перегляду справ. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/811129/>
206. Berestova Iryna, Khotynska-Nor Oksana, Biryukova Alina, Prytyka Yurii, Ivan Lytvyn. Preliminary requests of the courts on the constitutionality of the law regulations as an element of interrelations between civil and constitutional processes. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2020. Vol. 25. P. 1–10.
207. Berestova Iryna, Khotynska-Nor Oksana. Issues of implementation of equality of arms principle in case of declaring the applied law unconstitutional. *Конституційно-правові академічні студії*. Вип. 1. 2021. С. 44–55.
208. Berestova Iryna, Khotynska-Nor Oksana, Kopytova Olena, Bratel Oleksandr, Dronov Serhii. Subordinate Relationship between Civil and Constitutional Legal Proceedings in the Countries with an Autonomous Body of Constitutional Control. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2020. Vol. 23 P. 1–8.
209. Городовенко В. Модель повної конституційної скарги: перспективи її запровадження в національну правову систему. *З нагоди 25-ї річниці Конституції України: збірник матеріалів і тез науково-практичних заходів конституційного тижня*. Київ : Ваіте, 2021. Ч. 1. С. 91-96.
210. Щербанюк О. В. Проблеми реалізації конституційної скарги в Україні та шляхи їх вирішення. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 92-99.
211. Терлецький Д. С. Ефективність конституційної скарги як засобу юридичного захисту конституційних прав особи. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 147. С. 23-36.

212. Ставнійчук М. Інститут конституційної скарги в механізмі гарантування та розвитку конституційного ладу України: теоретичні та практичні проблеми реалізації. *Український часопис конституційного права*. 2019. № 2. С. 36-48.
213. Бесчастний В., Запорожець В. Інститут конституційної скарги в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 3 (72). С. 9 -20.
214. Бориславська О. Конституційна скарга в Україні: доктринальні відповіді на практичні проблеми. *Український часопис конституційного права*. 2020. № 4. С. 3-4.
215. Барабаш Ю. Г. «Засіб захисту прав vs юридична визначеність» як дилема вітчизняної офіційної конституційної доктрини в контексті функціонування інституту індивідуальної скарги. *Український часопис конституційного права*. 2020. № 4. С. 47-60.
216. Висновок Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеційська Комісія) щодо пропозицій стосовно внесення змін до проекту Закону «Про внесення змін до Конституції щодо посилення незалежності суддів України» від 10 грудня 2013 року № 747/2013. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/CDL_D_2013_034_2013_12_10.pdf.
217. Тематичний випуск “Конституційна скарга в Україні: доктринальні відповіді на практичні проблеми”. *Український часопис конституційного права*. 2020. № 4 (17). 126 с.
218. Opinion on the law on the establishment and rules of procedure of the Constitutional Court of Turkey adopted by the Venice Commission at its 88th Plenary Session (Venice, 14-15 October 2011) (CDL-AD(2011)040-e). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)040-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)040-e).
219. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 17 грудня 2019 року у справі №808/2492/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86387767>.

220. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 19.11.2018 р. у справі №755/4893/18(755/18431/15-а) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77968276>.

221. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 25.07.2019 р. у справі №804/3790/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83244148>.

222. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 14.01.2020 р. у справі № 910/20190/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86880091>.

223. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 29.10.2019 р. у справі № 922/1391/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85327051>.

224. Ухвала Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду у від 20.02.2020 р. у справі № 808/1628/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87758201>.

225. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 25.03.2020 р. у справі № 808/1628/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88739736>.

226. Барабаш Ю., Г. Берченко Конституційна скарга в Україні: окремі питання ефективності як засобу захисту конституційних прав. *Соціальне право*. 2021. № 2. С. 70-82.

227. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 17.02.2021 р. у справі №755/18963/13-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95066963>.

228. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 17.03.2021 р. у справі №9901/106/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95983073>.

229. Прес-реліз Конституційного Суду України Вх. № 18/85 від 09 березня 2023 року. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/18_852023.pdf

230. Прес-реліз Конституційного Суду України Вх. № 18/307 від 15 вересня 2023 року. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/18_3072023.pdf

231. *Industrial Financial Consortium Investment Metallurgical Union v. Ukraine*, № 10640/05, 26 June 2018. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-184068>.
232. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 12.07.2023 р. у справі № 1-5/2005 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112202704>.
233. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 21.05.2018 р. у справі №2/1522/12289/11. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74120987>.
234. *Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine*, no. 40450/04, 15 October 2009. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-95032>.
235. *Burmych v. Ukraine*, no. 46852/13 et. al., 12 October 2017. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-178082>.
236. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 04.09.2018 р. у справі № 2-186 2004 рік URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76441990>.
237. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 26.06.2018 р. у справі № 243/2749/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75215664>.
238. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 07.06.2018 р. у справі № 760/12886/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74537204>.
239. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 10.07.2018 р. у справі №638/2688/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75241958>.
240. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 23.02.2018 р. у справі №2-1837/09. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72490059>.
241. *Yakushchenko v. Ukraine*, № 57706/10, 24 October 2019. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-196894>.
242. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 25 лютого 2020 року у справі № 2-82/09. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88265311>.
243. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 2-428/11 від 28 березня 2018 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73304966>.
244. *Shestopalova v. Ukraine*, № 55339/07, 21 December 2017. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-188195>.
245. *Denisov v. Ukraine*, № 76639/11, 25 September 2018. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-191971>.

246. *Lazarenko v. Ukraine*, № 70329/12, 27 June 2017. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-188209>.

247. *Bochan v. Ukraine*, № 7577/02, 03 May 2007. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80455>.

248. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 55 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 375 Кримінального кодексу України від 11.06.2020 р. № 7-п/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-20#Text>.

249. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за постановлення суддею (судьями) упередженого судового рішення: проект Закону України від 18.05.2020 № 3500. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68868.

250. Про внесення змін до статті 375 Кримінального кодексу України: проект Закону України від 03.06.2020 № 3500-2. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69013.

251. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за постановлення суддею (судьями) неправосудного судового рішення судді: проект Закону України від 02.06.2020 №3500-1. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69001.

252. Про внесення змін до статті 375 Кримінального кодексу України щодо умисного ухвалення завідомо незаконного та необґрунтованого рішення суду: проект Закону України від 04.06.2020 № 3500-3 URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69034.

253. Суддів будуть карати за ухвалення завідомо незаконного або необґрунтованого судового рішення. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/283497-sudey-budut-nakazyvat-za-prinyatie-zavedomo-nezakonnogo-ili-neobosnovannogo-sudebnogo-resheniya>.

254. Постанова Приморського районного суду м. Одеси від 05 липня 2017 р. у справі № 522/8031/17. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/67649741>

255. Постанова Апеляційного суду Івано-Франківської області від 28 жовтня 2016 р. у справі № 344/7447/16-п. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/62305893>
256. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 08.04.2020 у справі № 2018/2-3638/11. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88834134>.
257. Про застосування цивільного процесуального законодавства при перегляді судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами: постанова Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30.03.2012 р. № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004740-12#Text>
258. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 12.11.2018 р. у справі № 463/6267/14. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77801558>.
259. Прес-реліз Конституційного Суду України Вх. No 16/87 від 09 березня 2023 року. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/16_872023.pdf.
260. Рішення Уставного суду број од 21.02.2013 №ІУз-147/2012. URL: <http://www.ustavni.sud.rs/page/predmet/sr-Cyrl-CS/10195/?NOLAYOUT=1>
261. Строки для перегляду судових рішень на підставі рішення ЄСПЛ у практиці конституційних судів Сербії і Польщі. URL: <https://constitutionalist.com.ua/stroky-dlia-perehliadu-sudovykh-rishen-na-pidstavi-rishennia-iespl-u-praktytsi-konstytutsijnykh-sudiv-serbii-i-polshchi/> .
262. *Volkova v. Russia*, № 48758/99, 5 April 2005 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68721>.
263. Хотинська-Нор О. З. Право на «суд, встановлений законом» як структурний елемент права на справедливий суд: український контекст. *Адвокат*. 2015. № 1. С. 184–193.
264. Цувіна Т. А. «Суд, встановлений законом» як елемент права на справедливий судовий розгляд у цивільному судочинстві. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 2. С. 137-141.

265. Колісник О. В. Належний суд як одна з передумов справедливого та неупередженого судочинства. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2007. Вип. 39. С. 331-336.
266. Фурса С. Я., Фурса Є. І., Щербак С. В. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар: у 2 т. /за заг. ред. Фурси С. Я. Київ: Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2010. Т. 1. 1044 с.
267. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 05.07.2023 р. у справі № 709/118/21 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112030639>.
268. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 28.04.2022 р. у справі № 347/61/19 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104728576>.
269. Бангалорські принципи поведінки суддів від 19.05.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67#Text
270. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 03.11.2020 р. у справі № 910/8113/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93336731>.
271. Окрема думка судді Великої Палати Верховного Суду Пророка В. В. від 03.11.2020 р. у справі №910/8113/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93302483>.
272. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 18.12.2019 р. у справі №359/4291/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86565542>.
273. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 06.07.2022 р. у справі №154/3029/14-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105190862>.
274. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22.03.2023 р. у справі №154/3029/14-ц URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109871720>.

ДОДАТОК

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА
ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Лавров В. В. Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами у контексті права на справедливий судовий розгляд цивільних справ. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 6. С. 39-43.

2. Лавров В.В. Перегляд судових рішень за виключними обставинами з підстав встановлення міжнародною судовою установою порушення Україною міжнародних зобов'язань та право на справедливий судовий розгляд. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 72-75

3. Лавров В.В. Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами в цивільному судочинстві у практиці Верховного Суду. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2022. Том 1(73). С. 86-91.

Наукові праці, які засвідчують апробацію результатів дисертації:

1. Лавров В. В. Особливості тлумачення поняття “нововиявлені обставини” у контексті п. 1 ст. 6 ЄКПЛ. *Матеріали XXIV науково-практичної конференції «Теорія та практика сучасної юриспруденції»* (м. Харків, 30 травня. 2020 р.). Харків, 2020. С. 453-455

2. Лавров В.В. Забезпечення гарантій п. 1 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини щодо суду, встановленого законом, при перегляді судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами. *Матеріали круглого столу, присвяченого 19-й річниці Європейського дня цивільного правосуддя: збірник тез доповідей та повідомлень* (м. Харків, 25 жовтня 2022 р.) / за заг. ред. проф. К.В. Гусарова. Харків: НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2022. С. 108-111.

3. Лавров В.В. Проблемні аспекти перегляду судових рішень за нововиявленими та виключними обставинами у цивільному судочинстві. *II Міжнародна наукова конференція “Міжгалузеві диспути: динаміка та розвиток*

сучасних наукових досліджень” (м. Рівне, 9 вересня 2022 р.) Вінниця: Європейська наукова платформа, 2022. С. 29-31.